

4. Vooroorlogse spionage in en vanuit Nederland I (De gebroeders Dierks en Ast Hamburg)

De tijdens de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen zetelende Duitse Marinemachrichtendienst hield zich onder andere bezig met de vergaring van gegevens over Groot-Brittannië. Daarbij waren vooral gegevens over afvaarddata en de betreffende havens van Britse oorlogsschepen van belang voor gerichte aanvallen door bijvoorbeeld Duitse onderzeeboten. Er moesten dus agenten naar Engeland worden gestuurd. De ideale basis daarvoor vormde het neutrale Nederland. Ook de Duitse tegenstanders hadden belangstelling voor Nederland als berichtencentrum. Er waren Nederlanders, vooral die zonder werk, die uit deze stille strijd een slaatje probeerden te slaan.¹

Eerste Wereldoorlog

Begin december 1914 vestigde een koopman zich te Rotterdam als correspondent van de im- en exportfirma Tjarks en Lurink uit het Duitse Leer, niet ver van de grens met Nederland.² Hij ging onder de naam Sanderson in de Proveniersstraat wonen en meldde zich bij de politie niet aan als vreemdeling. In zijn latere verhoor beweerde hij dat zijn hoofddoel 'was om handelsrelaties tussen vijandelijke landen over Nederlandsch territoir mogelijk te maken en om te bevorderen dat particulieren in de vijandelijke landen elkaar schriftelijk konden bereiken.' Het is een mooie omschrijving van wat 'Sanderson' in werkelijkheid deed: het opbouwen van een agentennetwerk voor spionage in Engeland en het organiseren van een koeriersdienst naar dat land voor correspondentie heen en terug.

Een van zijn eerste rekruten zal W.M.A. Haasbroek zijn geweest, een 17 jaar oude Rotterdamse monteur die Sanderson in oktober 1914 leerde kennen. Tegen betaling leverde hij Sanderson drie postadressen, mensen bij hem in de straat die bereid waren brieven op andere naam te ontvangen. Willem Haasbroek haalde ze op – binnen twee weken waren dat er zo'n elf – en bezorgde ze dan weer verder. Zo kon Sanderson dan berichten van zijn agenten krijgen. Haasbroek bezorgde hem ook Christiaan Nolten die op een Batavierboot naar Engeland werkte. Nolten was bereid brieven van Sanderson in Engeland op de post te doen. Evert Jurtz bleek bereid voor Sanderson te spioneren. Weer een ander was Arie Hoogenboom. Deze werkloze jongen beschikte over geld en dat was in de ogen van de anderhalf jaar oudere A.A. Snoek een wonderlijke zaak. Hoogenboom liet doorschemeren dat hij spioneerde en de werkloze Arie Snoek zag dat ook wel zitten. Op verzoek van Snoek bracht Hoogenboom hem via Haasbroek in contact met Sanderson die hem rekruteerde om in Engeland te spioneren. Snoek kreeg in februari op de Marinemachrichtendienst te Antwerpen onderricht in de herkenning van schepen en in het gebruik van code. Hij kreeg ook geld. Zijn werkloze vriend Willem de Jong zag toen ook wel wat in zo'n baantje en hij werd via Hoogenboom en Haasbroek op 1 maart 1915 in contact met Sanderson gebracht. Ook hij moest in Antwerpen worden geïnstrueerd. Op 3 maart vertrok hij per trein naar Essen aan de Belgisch-Nederlandse grens. Tijdens de visitatie daar moest hij een Duitse soldaat vragen naar luitenant Backens en deze vertellen dat Sanderson hem gestuurd had en op weg naar Antwerpen was. Dit lukte en hij werd naar de Marinemachrichtendienst gebracht, waar hij instructie kreeg van ritmeester Ludwig Schnitzer, officieel verbonden aan het Duits consulaat-generaal in Rotterdam. Uit een boekje moest hij diverse typen Britse schepen leren herkennen. In Engeland moest hij dan te weten komen waarvandaan en op welk tijdstip die schepen uitvoeren. Ook de dislocatie en sterkte van legeronderdelen waren van belang. Voor spoedeisende informatie als vertrekkende schepen leerde hij een code. Een telegram met een ogenschijnlijk onschuldige zin bevatte mededelingen over de haven en het tijdstip van vertrek. Wanneer zo'n schip daadwerkelijk de grond werd ingeboord, kreeg een agent een bedrag per elke scheepston uitgekeerd. De Jong kreeg twee postadressen in Rotterdam, dat van ene N. Blanken en dat van de firma J. van Brandwijk en Co. Daar kon hij ook Britse kranten heensturen, nadat hij op de vijfde pagina ervan een bericht in citroensap had geschreven.

Op 3 maart kreeg Snoek een paspoort dat hij diezelfde dag nog liet viseren op het Britse consulaat in Rotterdam. De Jong kreeg zijn paspoort op 8 maart en de dag erop liet hij dat eveneens viseren. Het was Sandersons bedoeling dat beiden los van elkaar zouden reizen, maar op 24 maart vertrokken ze gezamenlijk vanuit Vlissingen.³ In Engeland stuurden ze elk een krant naar Nederland, waarna De Jong op 2 april weer naar Vlissingen vertrok; zijn vriend volgde hem enkele dagen

---

¹ (toevoeging EV): Voor een levendige beschrijving van de rol van Rotterdam als draaischijf voor spionage tijdens de Eerste Wereldoorlog, zie: E. Ruis, *Spionennest 1914-18, Rotterdam, 2012*.

² NA Ministerie van Defensie, Generale Staf (AHK) 1914-1940, 337. Brief dd 3-7-1915 van commissaris van politie Vlissingen aan Commandant te Vlissingen (bestemd voor majoor Van Tuinen) met als bijlage een dossier bevattende een afschrift van een pv dd 26-6-1915; pv dd 8-7-1915.

³ Haasbroek ging later voor zijn activiteiten onder het alias Willem van Dalen in Vlissingen wonen. Daar leerde hij de Belgische vishandelaar A.A. Goijers kennen die naar Nederland was gevlucht. Haasbroek kende hem onder de naam Henri Arthur Smits, maar het is onduidelijk wat de exacte aard van hun relatie is geweest.

later. Schnitzer was niet tevreden over De Jongs resultaat, maar Snoek kreeg opnieuw opdracht naar Engeland te reizen. Op 17 april haalde hij een nieuw visum, maar vertrok niet meer. Samen met zijn vriend verbraste hij zijn geld. Hun weinig serieuze activiteiten waren niet onopgemerkt gebleven en Jacques Scheffer, directeur van Abonnement Français, had er lucht van gekregen. Hij vroeg De Jong hem tegen betaling alles over Sanderson en zijn agenten te vertellen. De Jong accepteerde het aanbod en kreeg daarna de indruk dat Scheffer voor de Franse contraspionage werkte. Sanderson vertrouwde De Jong en Snoek na het niet naar Engeland gaan niet langer en waarschuwde zijn andere agenten voor het tweetal.⁴ Er was meer aan de hand. Hoogenboom had het Britse consulaat gebeld, in Jurtz' ogen een veeg teken. Sanderson was dezelfde mening toegedaan en liet Hoogenboom naar Antwerpen lokken. Daar werd hij door de Duitsers gevangen gezet. Door zijn verraad durfde Jurtz daarna niet meer in Rotterdam te komen. Eind mei 1915 werd Hoogenboom tot vijf jaar tuchthuisstraf in Duitsland veroordeeld.⁵

'Sanderson' alias De Boer was inmiddels in maart 1915 in Duitsland geweest – mogelijk naar aanleiding van zijn arrestatie eind februari – en hij had diezelfde maand nog onder de naam Hilmar Dierks een kamer genomen in 's-Gravenhage.⁶ Dat werd tevens zijn kantoor, waar hij aan Komeet gerichte telegrammen ontving, en poste restante brieven ontving op naam van Dierks en Co. Zijn handelscompagnon zou ene Jansen zijn. Behalve zijn naam had Dierks ook zijn voorkomen veranderd; hij had zijn bakkebaarden afgeschoren, zijn haar zeer kort laten knippen en hij was een grote bruine hoornen bril gaan dragen.

De klap viel in juni 1915, toen Hilmar Dierks en een aantal van zijn agenten op verdenking van schending van de neutraliteit werden aangehouden en ingesloten. De Vlissingse politie had kennelijk op de een of andere manier lucht van het agentennetwerk gekregen; informatie van de Franse contraspionage in Rotterdam lijkt het meest waarschijnlijk.⁷ Dierks' agenten vertelden tijdens de verhoren genoeg bezwarende feiten, maar Hilmar zelf was niet mededeelzaam.

'Mijn naam is Hilmar Dierks. Ik verzoek U dringend niet verder aan te dringen op mijn juiste namen of voornamen, mij niet te vragen waar of wanneer ik geboren ben, mij niet te vragen mijn nationaliteit, mij niet te vragen naar de namen mijner ouders en mij niet te vragen naar mijn domicilie in Duitsland. Mijn beroep is koopman in den ruimsten zin genomen. Ik antwoord U niet op Uw vraag of ik ben in Duitschen militairen dienst.'

Zijn paspoort vermeldde dat hij op 15 januari 1889 in Bazel, Zwitserland, was geboren. Hij was al een keer eerder gearresteerd, op 22 februari 1915, en toen gaf hij op te zijn Richard Sanderson, geboren op 5 januari 1889 te Hannover. Gelukkig is hij een keer (als bankbediende!) ingeschreven geweest in het Amsterdamse bevolkingsregister en uit zijn persoonskaart daar blijkt dan dat het een combinatie van gegevens was: H.G.J. Dierks werd op 5 januari 1889 te Leer geboren.⁸ Op 19 oktober 1915 werd Dierks veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf wegens het in gevaar brengen van de Nederlandse neutraliteit.⁹

Eerder al, op 30 juli 1915, hadden twee van zijn agenten in Engeland de ultieme prijs betaald: op die dag werden Dierks' 'compagnon' H.M.P. Janssen en diens collega W.J. Roos geëxecuteerd. Als reizigers in sigaren en puddingpoeder waren ze naar Engeland gereisd.¹⁰ Hun berichten over Britse schepen verborgen ze in bestellingen voor sigaren, maar dat werd wegens de onwaarschijnlijk grote hoeveelheden door de Engelse censor opgemerkt.¹¹ Eind mei 1915 werden ze

⁴ Snoek en De Jong werden via het Duitse consulaat in Rotterdam nog ingeschakeld voor contraspionageactiviteiten van Patentanwalt Walter Schwäbsch alias Patent die vanuit 's-Gravenhage opereerde. Schwäbsch had belangstelling voor Belgen die van spionage werden verdacht en de twee vrienden moesten daar onderzoek naar doen. Hij behoorde tot 'Illb', waarschijnlijk refererend aan de Generalstab IIb van de Duitse landmacht. (Dierks zal verbonden zijn geweest aan de Admiralstab der Marine.) Onder de van spionage verdachten was Courboin te Vlissingen. Hij behoorde tot het Brits-Belgisch net dat in Noord-Frankrijk werd geleid door Louise de Bettignies die in 1914 in Folkestone werd gerekruteerd door major C.A. Cameron van de Britse inlichtingendienst. Louise werd in Vlissingen voorgesteld aan ene Courboin. Nog in de Sonderfahndungsliste van september 1939 stond hij gesignaleerd als agent van de Britse Admiralty. Archief Verhoeyen. P. Decock, Louise de Bettignies et le réseau Ramble, niet gepubliceerd. \ Occleshaw, *Armour against fate*, p. 244.

⁵ NA Ministerie van Defensie, Generale Staf (AHK) 1914-1940, 337. Afschrift brief dd 27-11-1915 van de Nederlandse consul te Essen.

⁶ Voor een volledig overzicht van Hilmar Dierks' activiteit in de Abwehr, zie: Kluiters & Verhoeyen, *An international spymaster and mystery man: Abwehr officer Hilmar G.J. Dierks and his agents*, www.nisa-intelligence.nl, 2009.

⁷ Ook de Engelsen waren gedeeltelijk op de hoogte. Willem Haasbroeks moeder had tegenover haar buurman Cornelis van Dijke het vermoeden geuit dat haar zoon verraderswerk voor de Duitsers verrichtte. De pro-Engelse Van Dijke ging daar onderzoek naar doen en hield het Britse consulaat te Rotterdam op de hoogte van de stand van zaken. Via dat contact kwam hij er overigens achter dat het consulaat al verschillende namen kende van mensen die van Jan van Brandwijk een certificaat hadden ontvangen om voor hem als reiziger in puddingpoeder naar Engeland te reizen. NA Ministerie van Defensie, Generale Staf (AHK) 1914-1940, 337. PV dd 9-7-1915, verhoor C. van Dijke.

⁸ GAA. Persoonskaart van H.G.J. Dierks. Zijn initialen worden ook vermeld in Farago, *The game of the foxes*, p. 135.

⁹ NA Ministerie van Defensie, Generale Staf (AHK) 1914-1940, 337. Brief dd 21-12-1915 van Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Opperbevelhebber.

¹⁰ NA Ministerie van Defensie, Generale Staf (AHK) 1914-1940, 337. PV dd 26-8-1915.

¹¹ Bulloch, *M.I.5*, p. 128-.

gearresteerd en ondanks de door hen verstrekte gegevens over Duitse spionagemethoden werden ze in juli gefusilleerd.¹² In dat jaar werden in Engeland in totaal elf agenten geëxecuteerd, vijf werden tot dwangarbeid veroordeeld en vier werden geïnterneerd.¹³ Tot deze groep agenten behoorden vijf Nederlanders. Wie de andere drie waren, is onbekend.¹⁴ Ook het lot van Haasbroek, Nolten, Jurtz, Snoek en De Jong is onbekend.¹⁵

Aangenomen dat Dierks zijn straf in 1916 heeft uitgezeten, wordt hij daarna toch weer actief.¹⁶ Hij werd in 1919 in Amsterdam gesignaleerd; hij overnachtte toen in het pension van de ouders van Sophia Kruse.¹⁷ Dat was de eerste keer dat zij hem ontmoette. Ook in september 1925 verbleef hij daar.¹⁸ Hij had de Britse inlichtingendienst MI6 zijn diensten aangeboden en op de 25ste september werd hij daar nader over ondervraagd. Hij vertelde toen in de wapenhandel te zitten, maar door gebrek aan kapitaal weinig succes te hebben gehad. Daarom was hij bereid Engeland van dienst te zijn met zijn uitgebreide maritieme kennis. Als operatiegebied stelde hij de Sovjet-Unie, Turkije of Scandinavië voor met als voorwaarde nooit tegen zijn vaderland te worden ingezet. MI6 ging niet op het aanbod in, omdat hij als te bekend werd beschouwd en vanwege zijn weigering tegen Duitsland te werken. Op grond van deze gegevens kan niet worden vastgesteld in hoeverre hij oprecht was. Gezien het jaar 1925 is echter aan te nemen dat hij inderdaad bereid was voor MI6 te werken, want een inzet van dubbelagenten zou toen uitzonderlijk zijn geweest. In 1933 kwam hij met een auto naar Amsterdam. De Amsterdamse Vreemdelingendienst bracht hij echter niet op de hoogte van zijn bezoeken en het blijft onbekend wat hij precies in zijn schild voerde; hij zou in de autohandel zitten.

L.H. Abas

In september 1938 kreeg MI6 een rapport binnen over een Doktor Hans zum Stuhreck die een agentennetwerk in Nederland leidde en waarvan L.H. Abas de belangrijkste agent was.¹⁹ Uit andere betrouwbare bron had MI6 al over deze voor Duitsland werkende agent gehoord. Deze Zum Stuhreck had als dekadres de firma Davidsohn & Mercier in de Spaldingstraße te Hamburg, een voor MI6 bekend adres, omdat het was gebruikt door Doktor Hans Luders, het alias van een belangrijke officier van de Hamburgse inlichtingendienst, op wie later nog wordt ingegaan.

Aan de hand van nog beschikbare Abwehr-rapporten kan min of meer worden gereconstrueerd dat de Abwehr in het najaar van 1939 is begonnen met de vergaring van meteorologische gegevens in Nederland: iets waaraan overigens slechts een puur offensieve betekenis kan worden toegekend en dat derhalve inzicht biedt in de bedoelingen van een agressor. In bewaard gebleven rapporten is het meteo-rapport van Rundreiseagent RR 3076 van 29 september 1939 in Amsterdam het eerste. In november werden die rapporten om de paar dagen aan I Marine van Ast Hamburg verzonden, hoogstwaarschijnlijk draadloos, al staat dat niet vast: in de betreffende rapporten is geen sprake van 'AFU' oftewel Agentenfunk(gerät).²⁰

Meldekopf Leer meldde op 27 februari 1940 dat RR 3076 in de afgelopen nacht op de terugreis uit Duitsland aan de grens was gearresteerd. Het is onbekend op welke grond de marechaussee hem arresteerde. Tijdens de bezetting werd hij opnieuw actief: in april 1941 gaf hij bijvoorbeeld vanuit Amsterdam een melding door over het door mijnen vergaan van het stoomschip Breda.²¹

¹² Zo was het adres waaraan Janssen en Roos in Nederland hun berichten zonden (Dierks te 's-Gravenhage), aanleiding tot het arresteren van Fernando Buschmann, hoogstwaarschijnlijk een andere agent van Dierks. Ook hij werd geëxecuteerd. De Engelsen kregen van de Fransen een serie gedecodeerde Duitse marineberichten. In een van die berichten werd Janssen duidelijk geïdentificeerd. Andrew, *Secret service*, p. 187.

¹³ *The Security Service*, p. 74.

¹⁴ Ook in latere jaren is sprake van gearresteerde Nederlandse agenten. In *The Security Service* is (op p. 75) sprake van een Duitser die in Nederland een Nederlandse firma in thee vertegenwoordigde. Hij zond 'young Dutchmen to England to travel in tea with instructions to obtain details about shipping movements. He was also concerned in the despatch of sailors from Holland for similar purposes and with the representatives of a Dutch firm of cigar merchants, some of whose representatives were his agents.' Dit slaat vrijwel zeker op Dierks.

¹⁵ (toevoeging EV): *Voor een algemeen overzicht van de Duitse spionage in Groot-Brittannië tijdens de eerste wereldoorlog, zie: T. Boghardt, Spies of the Kaiser. German covert operations in Great Britain during the first World War Era, Londen, Palgrave MacMillan, 2004.*

¹⁶ In 1916 stond Dierks gesignaleerd in het *Algemeen Politieblad* als zijnde veroordeeld wegens het in gevaar brengen van de neutraliteit. AMJ CABR, J. Kloosterboer. Rapport dd 1-6-1945 van A. Kluiman.

¹⁷ AMJ CABR, P.N. van Beelen. PV dd 11-11-1947, verklaring S.L.H.M. Kruse. AMJ CABR, S.L.H.M. Kruse. Verhoorrappport inzake Kruse dd 23-5-1945. Op zijn eerdergenoemde persoonskaart stond vermeld dat hij in 1922 voor enkele maanden ingeschreven heeft gestaan op het adres van Kruses pension.

¹⁸ TNA KV 2/14, 52a. Nota inzake H.G.J. Dierks dd 19-12-1940.

¹⁹ TNA KV 2/14, 52a. Nota inzake H.G.J. Dierks dd 19-12-1940.

²⁰ SMG Washington-documenten, 24.0005-; 24.0063. Diverse rapporten. Een ervan is gereproduceerd in De Jong, *Het Koninkrijk... 2*, afbeelding no 57. In een bericht dd 21-9-1939 van Ast Hamburg staat nog te lezen: 'R 3076 (Va 1009)'. Dit is hoogstwaarschijnlijk een door R 3076 doorgezonden bericht, dat afkomstig was van Va 1009. In berichten werd ook de aanduiding RR 3076 gebruikt. SMG Washington-documenten, 24.0004.

²¹ SMG Washington-documenten, 24.0064. Rapport dd 20-4-1941, no 2165/41 I M g. De Breda was op 12-12-1940 uit Londen vertrokken met onder andere tien renpaarden van Aga Khan en negen honden. Op 23 december zonk het schip als gevolg van bomtreffers. Bezemer, *Geschiedenis*

Zeer waarschijnlijk is agent RR 3076 identiek aan de halfjoodse in Hamburg geboren Nederlander Leo Abas die in de Michelangelostraat te Amsterdam woonde.²² In het voorjaar van 1940 werd hij te Bourtange²³ gearresteerd in het bezit van een grote lamp, een soort hoogtezon. Hier is mogelijk sprake van een exemplaar van de ‘Lichtsprechgeräte’ – apparaten die spraak omzetten in voor het oog onzichtbaar licht, dat op afstand kon worden opgevangen en weer in spraak kon worden omgezet – die de Abwehr vòòr de oorlog bij de Zwitserse en Nederlandse grenzen hadden geïnstalleerd.²⁴ Bij onderzoek bleek Abas seiner te zijn geweest bij de Koninklijke marine, maar in verband met zijn leeftijd was hij niet gemobiliseerd. Zijn joodse vrouw verklaarde tijdens haar verhoor dat hij twee radio's in huis had, waarvan er één was ingebouwd in de toilettafel. Inspecteur Heijink en rijksrechercheur Hersmis troffen er tijdens een ingesteld onderzoek een ‘geheime zender’ aan. De naoorlogse rapporteur A. Kluiman schreef: ‘De halfjood verklaarde nog dat hij - naar ik meen in verbinding stond met Papenhuderstrasse 1 te Hamburg en noemde niet den naam Dierks doch Dr. Hans zum Stuhreck.’ Stuhreck of Stuhreck was een alias van Hilmar Dierks. Het Hamburgse adres Papenhuderstraße 1 werd door de Abwehr als postadres gebruikt en het was tevens het woonadres van Hilmar Dierks.

Tijdens verhoren in maart en april 1940 verklaarde Abas in 1938 met Doktor Zum Stuhreck – een syndicus oftewel juridisch adviseur van de Heinkel-vliegtuigfabriek – te zijn overeengekomen vertegenwoordiger te worden van Heinkel voor Nederland tegen een maandsalaris van honderd gulden en een onkostenvergoeding.²⁵ In juli 1939 was in het kader van een op te richten naamloze vennootschap voor een in Nederland te bouwen Heinkel-fabriek het pand Michelangelosstraat 13 gehuurd voor 1.300 gulden per jaar; Abas betrok toen de benedenverdieping. Volgens hem waren deze plannen na het uitbreken van de oorlog in september 1939 van de baan, maar Heinkel had toen grootmoedig besloten de huur en zijn onkosten, zo'n 200 à 250 gulden per maand, te blijven vergoeden. De aangetroffen antennekraak van de slaapkamerdeur naar een boom in de tuin had hij slechts gebruikt voor zijn kortegolfontvangers. Hij bleef bij zijn verklaring de ontdekte zender – niet bewust verborgen, het deurtje van de toilettafel had hooguit geklemd – voor tien gulden in de Jodenhoek op de kop te hebben getikt, al had Bakker verklaard dat zo'n toestel – hij had een soortgelijke zender gebruikt – 200 tot 250 gulden waard was. Hij had deze zender slechts gebruikt voor meetproeven in het kader van een draadloze besturing van modelvliegtuigjes. Kortom, Abas bleef alles stug ontkennen.²⁶

Het is aardig deze gegevens te vergelijken met wat in Engeland bekend was. In oktober 1940 informeerden de Britten (mogelijk iemand die voor de oorlog bij een PCO had gewerkt onder no 22699) bij de Nederlandse Centrale Inlichtingendienst (CID) te Londen naar gegevens over ‘Abbas’, op 16 juli 1905 te Hamburg geboren.²⁷ ‘He was reported to be the chief agent in Holland of Dr. Hans zum Stuhreck, who used the cover address of Davidsohn & Mercier, Spaldingstrasse 4, Hamburg.’²⁸ Al in augustus 1938 had de Britse veiligheidsdienst MI5 een aan Lord Nuffield gerichte brief in handen gekregen met gegevens over spionage in Groot-Brittannië.²⁹ Nader onderzoek leerde dat deze was geschreven door de in Amsterdam wonende Ernst Sternberg. Deze in Hamburg geboren Duitser had in samenwerking met ene Lev Hirsch het Franse consulaat in Amsterdam benaderd met het aanbod gegevens te verstrekken over Duitse spionage in Frankrijk. Zij benaderden tevens de Britse consul, hetgeen resulteerde in gegevens over Abas die overeenkwamen met de informatie, vermeld in de aan de CID gerichte brief uit oktober 1940.³⁰ Abas wilde in Engeland gaan spioneren via handelsrelaties. De Nederlandse CID kon het verzoek om informatie over Abas echter niet honoreren. In februari 1943 informeerde captain H. Hooper, hoofd van EIA, de Dutch Section van MI5, bij de Nederlandse veiligheidsdienst Politie Buitendienst naar gegevens over Abas.³¹ Hooper meldde dat Abas in september 1938 in de Weesperstraat te Amsterdam woonde en betrokken was bij de Nederlandsche Vliegtuigmodelbouw op de NZ Voorburgwal. Deze firma was een dekfirmat die uit Engeland verkregen gegevens over luchtverdediging doorsluisde naar Duitsland. Het zou een jood zijn geweest, die in Hamburg had gewerkt als ontwerper en bouwer van vliegtuigen, maar uitgewezen werd. Hij zou later door de Duitsers zijn gerekruteerd om vanuit Amsterdam draadloos weerberichten en militaire gegevens door te zenden. Hij zou enkele maanden voor de invasie zijn gearresteerd en tot zeven of acht maanden gevangenisstraf zijn

van de Nederlandse Koopvaardij in de Tweede Wereldoorlog, p. 457.

²² AMJ CABR, J. Kloosterboer. Rapport dd 1-6-1945 van A. Kluiman.

²³ In *Agenten naar de overkant* wordt onder ‘De gebroeders Dierks en hun agenten’ gewag gemaakt van Bourtange en ‘brievenbus’ Addens in Bellingwolde.

²⁴ Mader, *Hitlers Spionagegenerale sagen aus*, p. 74.

²⁵ NA BNV, 2360. Afschrift verhoor en verklaringen in maart en april 1940 van L.H. Abas.

²⁶ Abas werd op 5-4-1940 het verblijf in de bewakingsgebieden ontzegd. NA MvJ, 14266A, A 29/40. Besluit intrekking ontzeggingsbesluiten dd 28-6-1940.

²⁷ NA JUSLON, 3305. Brief dd 16-10-1940, anoniem, aan 33200, no J/22699/371.

²⁸ De Amsterdamse politie kende dit adres ook. Desgevraagd verklaarde Abas dat voor zover hij wist dit een klein kantoor was dat door Heinkel voor verladingsdoeleinden werd gebruikt. ‘Ik heb nooit gehoord, dat dat adres een spionage-adres zou zijn; ik heb pas bij mijn verhoor door de politie vernomen, dat het in Nederland als zoodanig bekend stond.’

²⁹ TNA KV 2/756, 22a. Nota dd 22-9-1938 van MI6 voor Liddell (MI5).

³⁰ Hirsch, die voor Abas werkzaam was, wilde tegen betaling wel meer gegevens verstrekken, maar het is onbekend of MI6 daarop is ingegaan.

³¹ NA JUSLON, 3305. Brief dd 10-2-1943, anoniem, aan PBD.\ Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 391.

veroordeeld. De Nederlandse veiligheidsdienst kon slechts melden, dat er een verdenking bestond dat Abas een Gestapo-agent was.³² Toch meende MI6 in november 1940 al definitief te hebben vastgesteld dat Von Stuhreck een alias was geweest van Hilmar Dierks, dus van de Abwehr.³³

Abas' lot is onbekend; achter zijn naam in het *In memoriam* staat 'Vermist'.³⁴ Een mogelijk laatste teken van leven vinden we in een rapport uit augustus 1943 over jazz-musici: 'Een zekere Herr Abas van het General-Kommando Hamburg'.³⁵ 'General-Kommando Hamburg' is te vertalen als Abwehrstelle Hamburg. Volgens Abas' toenmalige handelspartner J.F.W. Nederkoorn bestond er een contact tussen Abas en K. Hagemeyer die in 1940 gearresteerd was door de Nederlandse politie-inlichtingendienst wegens spionage voor Duitsland.³⁶

Interessant is een mededeling op een cartotheekkaartje van de Amsterdamse Politieke Recherche Afdeling dat Abas in februari 1940 op verdenking van spionage werd gearresteerd: dit spoort met de arrestatie van RR 3076 in de nacht van 26 op 27 februari. Op het kaartje werd hij omschreven als een handelsagent in schoenfourituren, maar H.C. Olij – we brengen hem ter sprake onder *Agenten naar de overkant* 'Begin 1941: Karl' – vertelde dat Abas hem een nieuw procédé had aangeboden voor het bedrukken van zijde, papier, metalen en steengoed.³⁷ Volgens hem kreeg hij dit aanbod tijdens een eerste ontmoeting met Abas in de trein van Amsterdam naar 's-Gravenhage even kort voor of kort na de inval in mei 1940. Abas bood hem toen ook nog andere producten aan, waaronder bouwdozen voor modelbouw. Ongeveer een jaar later kwam Olij met Nederkoorn tot zaken; hij kocht toen grote hoeveelheden volgens dat procédé bedrukte tegels. Het zou Olij niet bekend zijn geweest dat Abas contact met Dierks had; dat zou hem pas eind 1940 zijn gebleken. En we moeten helaas afgaan op mededelingen van derden.

Zo vertelde Nederkoorn dat Abas in 1942 naar het niet-bezette deel van Frankrijk was gereisd, zogenaamd in opdracht van Unilever om olie in Marokko te kopen. In werkelijkheid vormde zijn reis onderdeel van een plan van Ast Hamburg om voedsel en grondstoffen uit de Franse koloniën in Afrika naar Duitsland te transporteren.³⁸ Ene Horndahl – een Duitser van Zweedse afkomst – was, naast agent van I Marine Ast Hamburg, tevens manager bij de Verenigde Schifffahrtsspeditionsgesellschaften te Messberghof/Hamburg, een onderdeel van de Sunlight-maatschappij. Samen met Abas bedacht hij dat het vervoer van dergelijke vracht een ideale manier was om zaken en spionage te combineren. Bij dit plannetje werd tevens Hinrich Duken, manager van de Privatschiffvereinigung Weser-Ems te Leer en agent van Ast Hamburg, ingeschakeld. Ook diens oude vriend Gerhard, de jongere broer van Hilmar Dierks, van I Marine raakte daarbij betrokken; hij moest de nodige Nederlandse schepen aankopen. Dat werden drie coasters met een feitelijk te klein laadvermogen. Berlijn, in de persoon van Kapitanleutnant Heinrich Ahlrichs – een voormalige koopvaardijkapitein die Referat W/N van Amt Abwehr was gaan leiden – kreeg de indruk dat Hamburg meer geïnteresseerd was in financieel gewin dan in spionage. Abas reisde af naar Vichy-Frankrijk voor het verkrijgen van handelsvergunningen. Hij werd daar op verdenking van spionage gearresteerd en ter dood veroordeeld; slechts door tussenkomst van de Duitse autoriteiten kon hij op de dag van zijn executie in vrijheid worden gesteld. Abas wist na zes maanden gevangenis naar Duitsland te reizen, maar het hele plan voor de invoer van grondstoffen uit Afrika was al in duigen gevallen door onder andere oneigenlijk gebruik van de schepen door Duken. De secretaresse van Olij vertelde in diens administratie enkele brieven van Abas te hebben gevonden, waarin deze berichtte over de stemming van de bevolking in onbezet Frankrijk en Spanje.³⁹ Olij's boekhouder vertelde eenmaal een door de secretaresse getypt verslag van Abas te hebben gezien. 'Daar bij bleek mij, dat dit handelde over reizen van Abas in België, Frankrijk en Afrika. Verder handelde dat stuk, zo ik zag, nog over de politieke en economische toestand in genoemde landen en werden daarin door Abas verschillende maatregelen van de bezetter in scherpe bewoordingen afgekeurd.'⁴⁰ Abas had wel meer verhalen; zo zou hij explosieven naar Engeland hebben gesmokkeld ten behoeve van Ierse vrijheidsstrijders. Tegenover een ander beweerde hij in Ierland relletjes te hebben georganiseerd; hij zal dan Noord-Ierland hebben bedoeld.⁴¹ Een mogelijk door hem gebruikt alias was Baumann en hij gaf voor als ingenieur te werken bij de vliegtuigproducent Focke-Wulf.⁴²

Kort na zijn aankomst in Hamburg werd Abas, ondanks protesten van Ast Hamburg, door de Gestapo gearresteerd – volgens Nederkoorn stond dat mogelijk in verband met de verduistering van grote sommen geld – en in een

³² NA JUSLON, 3305. PBD-notitie inzake Abas dd 18-2-1943.

³³ TNA KV 2/756, 38a. MI6-nota dd 22-11-1940.

³⁴ *In memoriam*, p. 3.

³⁵ Wouters, *Ongewenschte muziek*, p. 295.

³⁶ AMJ CABR, L.H. Abas. PV dd 21-10-1948, verhoor Nederkoorn.

³⁷ AMJ CABR, L.H. Abas. PV dd 2-12-1948, verhoor Olij.

³⁸ TNA KV 2/1173, 29a. FR no 16 inzake Ahlrichs dd 12-1-1946.

³⁹ AMJ CABR, H.C. Olij. PV dd 14-2-1948, verhoor H. Glaser.

⁴⁰ AMJ CABR, H.C. Olij. PV dd 14-2-1948, verhoor H.P. Jungen.

⁴¹ AMJ CABR, L.H. Abas. PV dd 21-10-1948, verhoor W.J. Spanjaard.

⁴² AMJ CABR, L.H. Abas. PV dd 21-10-1948, verhoor A.J. Zoet. Abas vertelde weer aan een ander in 1940 de buitenlandse vertegenwoordiger van de Heinkel-fabrieken te zijn. AMJ CABR, J. Dronkers. PV dd 16-4-1948, verhoor Dronkers. J.A. Baars vertelde weer dat Abas vertegenwoordiger was van Junker. AMJ CABR, H.C. Olij. PV dd 14-2-1948, verhoor Baars.

concentratiekamp opgesloten. Zijn signalering werd in 1947 opgeheven, omdat er onvoldoende materiaal was om tot arrestatie over te gaan.

Voor het betalen van de huur van zijn kamer in Amsterdam gebruikte Hilmar Dierks af en toe een agent; die betalingen waren meestal contant, maar soms maakte ene Bolhuis uit Winschoten de huur per postwissel over. Jan Bolhuis was een caféhouder die als brievenbus voor Dierks fungeerde.⁴³ We schrijven hier met opzet 'Dierks', omdat het onduidelijk is van welke Dierks sprake is. Hilmar had een broer, Gerhard geheten, die ook voor de Abwehr werkte. Aangenomen moet worden dat van de twee broers Hilmar de grote man van de Abwehr was en dat zijn broer in mindere mate internationaal opereerde; pas nadat Hilmar een dodelijk auto-ongeluk kreeg, was feitelijk slechts van één Dierks sprake. Volgens A.B. Meems, waarover later meer, was Bolhuis een acht-en-dertiger: dat wil zeggen dat hij in 1938 werd gerekruteerd en daarna voor Ast Hamburg werkzaam was.⁴⁴ Na de oorlog wist Gerhard het niet meer; hij beweerde Bolhuis pas tijdens de oorlog te hebben leren kennen en wist niet of deze al vòòr de oorlog voor de Ast had gewerkt.⁴⁵ Dat klinkt plausibel als we bedenken dat Bolhuis oorspronkelijk een agent van Hilmar kan zijn geweest. Gerhard zelf was naar eigen zeggen pas in september 1939 op het toneel verschenen, toen hij via zijn broer als Sonderführer bij de Abwehr in dienst was gekomen.⁴⁶ Gerhard wist echter zeker dat Bolhuis niet tijdens de oorlog had gewerkt. Als Bolhuis vòòr mei 1940 inderdaad als brievenbus heeft gefungeerd, was er tijdens de oorlog geen echt werk meer voor hem. Het lijkt erop dat Gerhard geen belastende verklaring over zijn oud-agent wilde afleggen; Bolhuis was tijdens de oorlog stationsrestaurateur geworden en zat in de zwarte handel, mogelijk in harmonieuze samenwerking met Gerhard.⁴⁷

In de verderop onder *Agenten naar de overkant* 'Pheiffer en Einsatzkommandos' genoemde Wilhelm-meldingen is sprake van een Leutnant Dierks die medio juni 1940 bij 'Ast Brussel' werd geplaatst.⁴⁸ Dit wordt ondersteund door de vermelding van een Oberleutnant Dierix, een officier van de Marine-Abwehr-vertegenwoordiging in Antwerpen.⁴⁹ Verder vermeldde de vrouw van G.H. Thomson ene Dirckx te hebben gezien in het uniform van een Oberleutnant der infanterie die hoofd was van de Außenstelle Marine in de Sterstraat te Antwerpen; na zijn dodelijk auto-ongeluk werd hij in die functie opgevolgd door Bendixen.⁵⁰ In hoeverre Hilmars activiteiten worden verward met die van Gerhard weten we niet. In een na de oorlog in Nederland opgesteld dossier over Ast Hamburg staat vermeld dat Oberleutnant der Marine aD G.A.G. Dierks in 1939 opdracht had gekregen een informantengrensorganisatie tussen Bentheim en Emden op te bouwen.⁵¹ Toch moet zijn broer Hilmar als de belangrijkste man worden beschouwd in de organisatie die bijvoorbeeld hulp heeft verleend bij de vlucht poging van twee geïnterneerde Luftwaffe-officieren.⁵² De daarbij betrokken Jan Kloosterboer werd daarvoor samen met enkele anderen op 28 februari 1940 gearresteerd. Kloosterboer, een groothandelaar in groente uit het Noordhollandse Sint-Pancras, was in de herfst van 1939 door Hilmar gerekruteerd om gegevens te vergaren over schepen die Rotterdam en Amsterdam verlieten.⁵³

Nadat Gerhard, voorheen werkzaam in de wereld van de verzekeringen, in september 1939 bij Referat I Marine was ingedeeld, had hij opdracht gekregen een Grenzgängerorganisation op te richten die kon worden gebruikt om post vanuit Nederland ongemerkt naar Duitsland over te brengen.⁵⁴ Voorheen was dat minder goed georganiseerd geweest. Kapitänleutnant W. Sparenborg was in mei 1937 door Hilmar Dierks gerekruteerd en hij had opdracht gekregen in Nederland brieven te posten die bestemd waren voor agenten in België, Frankrijk en Groot-Brittannië.⁵⁵ Het lijkt logisch dat hij dan tevens hier en en daar brieven van Umschlagstellen ophaalde. Gerhard was verantwoordelijk voor het rekruteren van de voor de grensgangersorganisatie benodigde agenten, maar wist niet om wat voor berichten het ging en

⁴³ Ook Olij verstuurde zijn berichten naar Bolhuis.

⁴⁴ AMJ CABR, J.P. Bolhuis. PV dd 11-9-1947, verhoor A.B. Meems.

⁴⁵ AMJ CABR, J.P. Bolhuis. PV dd 11-9--1947, verhoor G.A.G. Dierks.

⁴⁶ NARA RG226 E119A B9 F252. Interrogation report no 0731/1296/1 inzake G.A.G. Dierks dd 15-7-1945.

⁴⁷ Volgens Olij's vrouw was Bolhuis reeds vòòr mei 1940 voor Dierks actief geweest: 'Dit is mij door Diercks, Ducken en mijn man verteld.' Op 11-3-1948 werd Bolhuis veroordeeld tot een jaar internering; op 1-2-1949 werd die uitspraak veranderd in een internering gelijk aan de tijd die hij in voorinternering had doorgebracht (15-4-1945 tot 4-10-1945). Bolhuis bracht het na de oorlog tot directeur van een recreatieoord. De door Olij's vrouw genoemde Ducken was Heinrich Duken. AMJ CABR, H.C. Olij. Rapport dd 25-6-1945 inzake verhoor J. Veneman. \ AMJ CABR, T. Nieland. \ Persoonskaart CBG.

⁴⁸ IMG Washington-documenten, no 24.0365, 24.0456.

⁴⁹ SOMA AA 1312. Ondervragingsrapport inzake J. Carl dd 6-4-1945.

⁵⁰ SOMA AA 1312. Nota's inzake een ondervraging van A. Thomson-Amik, ongedateerd.

⁵¹ AMJ CABR, P.N. van Beelen. PV dd 11-11-1947 (er werd geciteerd uit het dossier Ast Hamburg). G.A.G. Dierks meldde hetzelfde in 1948.

AMJ CABR, A.J. Koppe. PV dd 31-3-1948, verhoor Dierks.

⁵² Otto Schenk en Hans Helmuth Ziechang. AMJ CABR, J. Kloosterboer. Sententie dd 11-4-1949.

⁵³ De Jong, *Het Koninkrijk...* 2, p. 289.

⁵⁴ NARA RG226 E119A B9 F252. Interrogation report no 0731/1296/1 inzake G.A.G. Dierks dd 15-7-1945.

⁵⁵ AMJ CABR, K.E. van Charente. PV dd 31-7-1948, verhoor Sparenborg.

van wie die afkomstig waren. Een van die zodadelijk te beschrijven agenten was Nanno Addens die in Bellingwolde woonde, maar in het Duitse Kloster Dünabrok werkte. Hij had een vergunning voor dit woon-werkverkeer en dat maakte hem bijzonder geschikt om als koerier te fungeren. Gerhard vertelde een andere agent, Jan Kloosterboer, te hebben ontmoet, volgens hem in oktober 1939, bij een afspraak in Hotel Concordia te Nieuweschans.⁵⁶ Hij nam Kloosterboer mee naar Bunde in Duitsland, waar Jan een ontmoeting had met Hilmar en waar werd afgesproken dat hij scheepsbewegingen ging doorgeven. Jan had opdracht gekregen, volgens hem op 5 december, van een ‘zekere Von Savigny, het welk later bleek te zijn een broer van de bekende [Gerhard] Dierks’ de afvaart door te geven van Engelse en Franse schepen.⁵⁷ Hij schakelde daar, we nemen aan onder andere, timmerman Pieter Booy uit Sint-Pancras voor in.⁵⁸ In januari 1940 verstuurde Kloosterboer enkele telegrammen naar Hamburg, maar voor minder urgente berichten kon hij ook schrijven naar Addens die vanuit Bellingwolde voor doorzending zorg droeg.⁵⁹ Kloosterboer rekruteerde zijn plaatsgenoot Booy midden januari. Die begin februari te werken; hij zou hiervoor een weekloon van 30 gulden krijgen plus 15 gulden reis- en verblijfkosten.⁶⁰ Zijn berichten aan Kloosterboer ondertekende hij met Ooi.

In de winter 1939/1940 kwam bij de burgemeester van Bellingwolde, een grensplaatsje in Groningen, een zekere Addens die hem een brief overhandigde welke door de PTT bij hem was bezorgd, doch kennelijk bestemd was voor Nanno Addens.⁶¹ De brief behandelde spionage-aangelegenheden en werd door de Groningse politie gefotografeerd. In overleg met de PTT werden vervolgens alle voor Nanno bestemde brieven gefotografeerd alvorens ze te bezorgen. Later werd vastgesteld dat Addens de brieven doorgaf aan de Zolleinnehmer van het Duitse grenskantoor aan de Wymeesterweg.⁶² In een van die brieven werd gemeld dat een telegram was gezonden, omdat het niet mogelijk was gebleken telefonisch contact te krijgen. GS III, de militaire inlichtingen- en veiligheidsdienst, werd ingeschakeld en die kon vaststellen dat Kloosterboer vrijwel zeker betrokken was bij het versturen van het telegram. Begin 1940 kreeg schout-bij-nacht F.J. Heeris – hoofd van het Bureau Zeeverkeer waaronder het Bureau Inlichtingen, de marine inlichtingendienst ressorteerde – van het hoofd van de cryptoanalytische afdeling van GS III, kolonel H. Koot, enkele telegrammen over het vervoer van wagons Rotkohl en Weißkohl.⁶³ Heeris vertelde daarover:

‘De telegrammen maakten een bona fide indruk. Toen ik deze echter nauwkeuriger bestudeerde, bleek mij, dat een dier getallen, overeenstemde met het getal waaronder een bepaald schip in Lloydsregister voorkwam.’ Hij waarschuwde Koot. Naast Kloosterboer kon ook Booy worden ontmaskerd. In een der brieven werd de arrestatie van ene Ooi in Rotterdam gemeld. Onderzoek bij de Rotterdamse politie leerde dat dit Booy moest zijn geweest. De brieven leverden nog meer op: er werd in gemeld dat een tweetal geïnterneerde Duitse militairen met hulp van de briefschrijver wilde ontsnappen en dat het via de Afsluitdijk per auto Duitsland zou proberen te bereiken. De autoriteiten lieten hen ontsnappen om ze later alsnog te arresteren; ze hadden toen burgerkleding en geld ontvangen. Na hun aanhouding gaven ze toe hulp van onder andere Kloosterboer te hebben gekregen. Ze waren op weg geweest naar Addens die op verzoek van Dierks was ingeschakeld door Harm Siemers, een in Weener wonende beambte van de Reichsbahn en vriend van Addens.⁶⁴ Addens weigerde echter en Siemers vroeg hem of hij de twee militairen dan naar Derk Huls wilde brengen. Huls woonde nabij Bourtange – een Gronings vestingstadje uit de Tachtigjarige Oorlog vlak onder Bellingwolde – op zo'n tweehonderd meter van de grens en hij verdiende wat bij met mensensmokkel.⁶⁵ Lampen, een landbouwer uit het Duitse Neurhede, betaalde hem in 1939-1940 vijf gulden voor elke groep die hij over de grens bracht. Enkele honderden meters van Huls' huis was in een bos een hut waar de ‘grensgangers’ verbleven totdat ze door derden verder Duitsland in werden geholpen.⁶⁶ Lampen bracht hem ook wel personen uit Duitsland voor verder vervoer in Nederland.⁶⁷

Het was tijd voor de arrestatie van Kloosterboer en consorten⁶⁸; in mei 1940 werden ze natuurlijk vrijgelaten. Volgens

⁵⁶ AMJ CABR, J. Kloosterboer. PV dd 10-11-1945, verhoor Dierks.

⁵⁷ AMJ CABR, P. Booy. PV dd 31-5-1948, verhoor Kloosterboer.

⁵⁸ Koopman gaf den Duitsers uitvarende schepen op, *Trouw*, 14-12-1948.

⁵⁹ Dierks haalde ook zelf brieven op bij Addens. Telegrammen werden gericht aan het adres Papenhuderstraße 1 in Hamburg, een door Hilmar Dierks gebruikt adres.

⁶⁰ AMJ CABR, P. Booy. PV dd 17-6-1948, verhoor Booy.

⁶¹ AMJ CABR, J. Kloosterboer. PV dd 8-1-1946.

⁶² Wymeer ligt in Duitsland. AMJ CABR, J. Kloosterboer. Rapport dd 1-6-1945 van A. Kluijman. Na de oorlog vertelde Addens in januari en februari 1940 zo'n tien brieven naar Duitsland te hebben overgebracht. AMJ CABR, N.H. Addens. PV dd 25-11-1946, verhoor Addens.

⁶³ AMJ CABR, P. Booy. PV dd 20-4-1948, verhoor Heeris. Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 180, 232.

⁶⁴ AMJ CABR, N.H. Addens. BNV-ondervragingsrapport inzake Addens dd 3-3-1946; PV dd 28-10-1947, verhoor Siemens. In Weener woonde ook spoorwegconductor Wilhelm Henning die in november 1938 onder no U 2417 als Umschlagstelle voor Nest Bremen was gaan fungeren. Vanuit Weener verzond hij ook meteo-berichten. IMG Washington-documenten. SOMA, SOMA, GRMA. Fiche W. Henning.

⁶⁵ AMJ CABR, N.H. Addens. Afschrift BNV-PV dd 6-2-1946, verhoor Huls.

⁶⁶ Dit bos was Forst Klemenswerth onder Neuheede; op de Nederlandse topografische kaart wordt het bos Forst Arenberg genoemd.

⁶⁷ Derk en Jacobus Huls werd op 5-4-1940 het verblijf in de bewakingsgebieden ontzegd. Om als grensganger naar en van zijn werk in Duitsland te kunnen reizen werd Derk Huls in 1942 lid van de NSB. Hij werd op 25-11-1946 voorwaardelijk buiten vervolging gesteld. NA MvJ, 14266A, A 29/40. Besluit intrekking ontzeggingsbesluiten dd 28-6-1940. AMJ CABR, D. Huls.

⁶⁸ Jan Kloosterboer en zijn zoon, Addens, Booy en J.J. Breeman werd op 11-3-1940 het verblijf in de bewakingsgebieden ontzegd. Breeman was

Gerhard Dierks heeft Kloosterboer tijdens de oorlog niet meer voor Ast Hamburg gewerkt. Door zich te beroemen op zijn vooroorlogse Abwehr-activiteiten heeft hij wel getracht bepaalde gunsten te verkrijgen. Op 20 mei 1945 werd hij gearresteerd, maar hij wist op 23 januari 1946 te ontsnappen.⁶⁹ Eind 1946 vertrok hij naar België, waar hij onder de naam Martinus Cornelis Antonius van den Maagdenburg in Brussel ging wonen. Daar werd hij in april 1947 gearresteerd en wegens het gebruik van een vals paspoort en van een valse naam tot zeven maanden gevangenisstraf veroordeeld. Destijds bestond de indruk dat hij op een door hem gekocht schip met andere nazi-gezinden naar Zuid-Amerika trachtte te ontkomen: Kloosterboers medefirmant, zijn broer Cor, was toen al naar Buenos Aires geëmigreerd.⁷⁰ Op 21 augustus 1947 werd hij uitgeleid; op 11 april 1949 werd hij wegens vooroorlogse spionage en hulpverlening aan Duitse militairen tijdens hun vlucht veroordeeld tot twee en een half jaar gevangenisstraf. Het waren niet zijn eerste veroordelingen; zo was hij bijvoorbeeld al in 1936 wegens valsheid in geschrifte veroordeeld tot 5.000 gulden boete of zes maanden onvoorwaardelijke hechtenis.⁷¹ Op 2 mei 1950 werd bij Koninklijk besluit, nummer 118, besloten tot kwijtschelding van het niet vervulde deel van de gevangenisstraf.⁷² Booy was tegen het einde van de oorlog naar Duitsland gevlucht; voor zijn brieven naar Nederland ging hij zich bedienen van het alias Piet Meijer.⁷³ Hij werd in februari 1948 door de Britten in Duitsland gearresteerd en op 13 december 1948 werd hij vrijgesproken.

Laat de Spelen beginnen

Hilmar Dierks' voortijdige dood in september 1940 belemmert een goede reconstructie van zijn vele activiteiten, maar enkele zaken kunnen wel op een rijtje worden gezet. Spionagehistoricus Ladislav Farago plaatst Hilmar gedurende het midden van de jaren dertig in Brussel, waar hij een agentennetwerk opbouwde.⁷⁴ In die tijd zou hij op freelance-basis voor Ast Hamburg hebben gewerkt.⁷⁵ Een van zijn agenten zou de Belgische koning en zijn familie bespioneerd hebben. Een andere agent van Hilmar kreeg later internationale bekendheid door zijn executie als spion te Londen: Karl Druke. Deze agent werd eerder al veroordeeld voor spionage; op 12 mei 1936 kreeg hij in Parijs drie jaar gevangenisstraf toegemeten.⁷⁶ Ook Drukes veroordeling weerhield Dierks er niet van zijn werkzaamheden voort te zetten. In of na 1937 nam hij daartoe voor 25 gulden per maand – waarvan vijf gulden voor telefoonkosten – een vaste kamer in het Amsterdamse pension van Titte Geel.⁷⁷ Sophia Kruse was in die periode wegens de economische malaise gedwongen geweest het pension van haar ouders te sluiten en een kamertje te huren in Geels pension. Naar eigen zeggen was het op haar verzoek geweest dat Hilmar een kamer in dit nieuwe pension nam. Wanneer hij afwezig was, moest zij voor hem bestemde brieven doorsturen naar een postbusadres in Hamburg. Feitelijk komt dat neer op het functioneren als een verkapte Umschlagstelle.

Dit Hamburgse postbusadres ging een belangrijke rol spelen en zal herhaaldelijk in het verhaal opduiken. In augustus 1933 vertelde major Christopher Draper aan de Britse veiligheidsdienst MI5 dat hij was benaderd door de Duitse geheime dienst.⁷⁸ MI5 zette toen een dubbelagent-operatie in gang en gaf Draper 'chicken feed', kippenvoer: door de gedraaide agent te verstrekken informatie die een uitgekiend mengsel van feiten en fictie vormde, omdat aantoonbare onjuistheden daarin de geloofwaardigheid van de dubbelagent zouden aantasten. Voor alle duidelijkheid: een dubbelagent is een agent, geworven door een buitenlandse dienst, maar door de binnenlandse dienst gedraaid om te achterhalen wat het kennisniveau is van de buitenlandse dienst, om kennis te vergaren over die dienst en om, hopelijk, andere agenten van die

---

een handelaar in tweedehands autobanden in Graft; dit was nabij Fort Spijkerboer in Noord-Holland, waar de twee Duitsers waren ingesloten. Hij had een uitgebreid strafblad met onder andere veroordelingen wegens heling en mishandeling. Op 9-2-1944 werd hij geliquideerd door de illegaliteit. NA MvJ, 14266A, A 29/40. Besluit intrekking ontzeggingsbesluiten dd 28-6-1940. \ AMJ CABR, J.J. Breeman.

⁶⁹ AMJ CABR, J. Kloosterboer. PV dd 23-9-1947, verhoor Kloosterboer.

⁷⁰ AMJ CABR, J. Kloosterboer. PV dd 8-12-1947. \ Volgens N.H. Addens had Kloosterboer al in 1944 plannen gemaakt; hij had toen al een valse pas op naam van Otto Bauer uit Kaldenkirchen. Addens: 'Hij vertelde mij, dat hij in Amsterdam een huis gekocht had en dat hij daar wilde onderduiken en vertelde hij mij dat hij zijn geld veilig gesteld had op naam van zijn kinderen en dat hij een gedeelte in bloembollen had omgezet, naar ik meen bij zijn schoonzoon in een nieuw soort tulpen. Verder vertelde hij mij dat hij in Argentinië eenige honderden Hecto-Aren grond gekocht had door middel van zijn broer, die aldaar woonachtig is. Dan was hij in het bezit van jacht dat toendertijd in Groningen lag en genaamd was "De Snacky".' AMJ CABR, N.H. Addens. Afschrift BNV-PV 29-11-1945, verhoor Addens.

⁷¹ AMJ CABR, J. Kloosterboer. Uittreksel strafregister dd 18-1-1946.

⁷² Zie voor andere gegevens over Kloosterboer cs bijvoorbeeld: Inval in spionagenest te Sint Pancras, *Schager Courant*, 23-2-1940; De spionage-affaire te St.-Pancras, *Schager Courant*, 30-3-1940; Opnieuw een Kloosterboer gearresteerd, *Schager Courant*, 7-5-1940; Kloosterboer in België achterhaald, *De Waarheid*, 18-4-1947.

⁷³ AMJ CABR, P. Booy. PRA-rapport dd 5-9-1947.

⁷⁴ Farago, *The game of the foxes*, p. 135, 243. \ Als dekmantel gebruikte Dierks een import/export-firma in de Sterstraat 26 te Antwerpen. In 1940 vestigde hij daar zijn Marine Außenstelle. TNA KV 2/15, 90a. Rapport van U.35, ongedateerd.

⁷⁵ Dierks kwam in 1936 in dienst bij I.L. Ast Hamburg onder de toenmalige leiding van Major Fabricius. NARA RG226 E119A B57 F1630.

Liquidation report no 206 inzake Ast Hamburg dd 28-3-1946.

⁷⁶ TNA KV 2/18. Nota dd 15-11-1940.

⁷⁷ AMJ CABR, S.L.H.M. Kruse. Verhoorrappport inzake Kruse dd 15-5-1945; PV dd 13-3-1946, verhoor Kruse.

⁷⁸ TNA KV 2/356, 152a. Nota inzake Brandy dd 30-11-1961.

dienst te ontdekken.

Draper stuurde zijn kippenvoer – dat betrekking had op de Royal Air Force⁷⁹ – naar ene Major Fischer via een adres in Nederland, later werd dat adres veranderd in ‘L. Sanders’, postbus 629 te Hamburg.⁸⁰ Naast dit dekadres kreeg MI5 nog een andere belangrijke aanwijzing in handen. Draper werd met ingang van februari 1937⁸¹ beloond door middel van door de Amsterdamse firma Kol & Co verzonden bankbiljetten. MI5 kreeg meer belangstelling voor deze wijze van betaling, toen bleek dat deze firma ook betrokken was bij de betalingen aan een andere Britse dubbelagent. In de officiële geschiedenis van MI5 werd verteld dat bepaalde series bankbiljetten, afkomstig uit een blok van duizend vijfpondbiljetten dat tijdens de München-crisis door een ‘German controlled Dutch bank’ was opgenomen, konden worden teruggevoerd op vijf bekende Duitse agenten en mogelijk nog twee anderen.⁸²

In 1936 correspondeerde ook de Brit Jack Battye met de Duitse geheime dienst. Hij had op verzoek van deze dienst, waarschijnlijk Ast Hamburg, een reis naar Duitsland ondernomen en de daarvoor gemaakte kosten had hij achteraf vergoed verkregen. Via Kol & Co en de Londense Midland Bank Ltd was daartoe £ 11,- overgemaakt. Het is aardig te constateren dat deze bank nog in de jaren tachtig van de vorige eeuw door een oud-MI6-medewerker werd omschreven als een echte ‘MI6 bank’.⁸³ Het zal een reden zijn geweest niet al te veel los te laten over deze specifieke bank.⁸⁴

De aan de Heerengracht gevestigde firma Kol & Co bleek zich ‘Commissionairs in Effecten’ te noemen en vormde het familiebedrijf van G.A. Heubel, waarin ook zijn zoon W.J. Heubel werkzaam was.⁸⁵ Zijn dochter Florrie trouwde tijdens de bezetting van Nederland met mr M.M. Rost van Tonningen. Allen waren uitgesproken pro-nazi-Duits en Florrie, de Zwarte Weduwe, droeg die denkbeelden na de oorlog nog decennialang uit.⁸⁶ Ingeval van oorlog zou hun taak inzake agentenbetalingen volgens MI5 worden overgenomen door dr H.J. von Brucken Fock⁸⁷, directeur van de Nederland-Buitenland Bank, waarvan alle aandelen in Duitse handen waren.⁸⁸ Deze bank verzorgde veel transacties voor de Reichskreditgesellschaft in Berlijn. Zelf omschreef de bank het doel als het ‘verstrekken van credieten aan Duitsers in de van Duitsland in 1918 afgescheurde gebieden.’ Volgens MI5 leverde Von Brucken Fock onmiddellijk voor het uitbreken van de oorlog op 3 september 1939 300.000 gulden af bij Walter Schulze-Bernett, hoofd van de Kriegsorganisation Niederlande, en op of kort voor 6 september nog eens 360.000 gulden, geld dat volgens de dienst voor agentenbetalingen bestemd zou kunnen zijn geweest.⁸⁹

Ook Werner Unland was een via Kol & Co betaalde agent.⁹⁰ Dit was een in Londen wonende zakenman, waar Dierks de aandacht op had gevestigd.⁹¹ Toen Unland in 1938 Hamburg bezocht, werd hij aan Hauptmann F.K. Prätorius voorgesteld en als agent gerekruteerd voor diens eenmansafdeling I Wi, economische spionage, van Ast Hamburg. Afgesproken werd dat hij daar 25 pond per maand voor zou gaan krijgen. Dit stemt inderdaad overeen met een opdracht op 17 augustus 1939 aan de Midland Bank om hem tien pond uit te betalen.⁹² Die opdracht was verstrekt door I.O. Meyer, een alias van Prätorius. Negen dagen later had ene P. van Straaten, ook weer via Kol & Co, nog eens opdracht verstrekt tot uitbetaling

⁷⁹ NA JUSLON, 14166. Brief dd 30-8-1945 van E.J. Corin aan H.A.G. Steengracht van Moyland, no PF.47331/Y/E.1.A/S, met bijlagen.

⁸⁰ Het eerste adres was van ‘Louis’ Fischer (feitelijk Ludwig Jakob Fischer) in Hillegersberg, een medewerker van het Damco-concern die als Umschlagstelle functioneerde. Een tweede adres was dat van Olga Heinsen in Hamburg. TNA KV 2/365, 36a.

⁸¹ TNA KV 2/365, 36a.

⁸² *The Security Service*, p. 262.

⁸³ Richard Tomlinson in Dorril, *MI6*, p. 779.

⁸⁴ In 1940 was de Midland Bank nog betrokken bij een compleet andere aangelegenheid. Het Haagse bankiershuis Furnée & Co dat de financiële belangen van HM Koningin Wilhelmina behartigde, liet de Midland Bank op 13-4-1940 weten dat zijn cliënte mogelijk op korte termijn zou willen beschikken over het op naam van ‘Van Buren’ bij die bank gedeponeerde effectenbezit. Fasseur, *Wilhelmina*, p. 10.

⁸⁵ Fraenkel-Verkade; Van der Leeuw [ed], *Correspondentie van mr. M.M. Rost van Tonningen I*, p. 135-. \ NIOD Doc II, 378 A, Kol & Co. \ Kol & Co werd per 1-3-1939 omgevormd in een vennootschap onder firma (vof). Firmanten werden: G.A. Heubel, C.T. Bollaen en H.J.A.K. Meijer-Swantée, elk voor 100.000 gulden. Heubel en Bollaen brachten ter volstorting van hun kapitaal alle activa en passiva in van hun vennootschap Kol & Co. Daartoe behoorde het op de balans van 31-12-1938 staande pand Heerengracht 130 met een boekwaarde van 50.000 gulden. De vof werd na de oorlog onder beheer gesteld. Het toen ingestelde onderzoek strekte zich niet uit tot de in 1939 opgeheven vennootschap. NA Nederlandse Beheersinstituut 1945-1967 (NBI), 106435.

⁸⁶ G.A. Heubels’ dossier in het CABR leverde geen enkel aanknopingspunt op inzake connecties met de Abwehr.

⁸⁷ De Britten schreven die naam als H.F.I. Brunck. De NSB had het Haagse pand Zeestraat 76 aangekocht, voortaan Willem de Zwijgerhuis geheten, en Von Brucken Fock nam daar als economisch deskundige met zijn bureau van de Raad voor Volkshuishouding zijn intrek. Hij werd met ingang van 1-7-1938 door NSB-leider Mussert benoemd tot ‘Leider van het Bureau der Kamerfracties’. Fraenkel-Verkade; Van der Leeuw [ed], *Correspondentie van mr. M.M. Rost van Tonningen I*, p. 46.

⁸⁸ MI5 noemde het abusievelijk de Hollandsche Buitenland Bank. Von Brucken Fock was daar in de jaren dertig zes jaar directeur van. NA CABR, 34116. Uitspraak dd 22-9-1947. \ Het NA beschikt niet over een CABR-dossier van de Nederland-Buitenland Bank.

⁸⁹ Von Brucken Focks dossier in het CABR verschaftte geen enkel aanknopingspunt inzake connecties met de Abwehr.

⁹⁰ TNA KV 2/756, 38a. MI6-nota dd 22-11-1940.

⁹¹ TNA KV 2/170, 12a. CSDIC-rapport no 21 AGp/DIC/D/CI/28 inzake F.K. Prätorius dd 20-8-1945.

⁹² NA JUSLON, 14166. Brief dd 30-8-1945 van Corin aan Steengracht van Moyland. \ TNA KV 2/1295. Minute sheets, 168.

van 40 pond; bij elkaar dus twee maanden loon.⁹³ MI5 liet Unlands post in de gaten houden, maar daaruit bleek dat hij slechts voorbereidingen leek te treffen voor spionage en niet meer dan dat.⁹⁴ Het was Prätorius' bedoeling dat zijn agent rapporten over de industrie zou gaan versturen, maar hoogstwaarschijnlijk is het daar niet van gekomen, want vlak voor het uitbreken van de oorlog reisde hij af naar Ierland. Daarvandaan stuurde hij brieven naar Denemarken die door de Ieren werden gecontroleerd. Hij correspondeerde in maart 1940 ook met ene Annie Hart in 's-Gravenhage.⁹⁵ Deze Annie vermeldde in een brief ene Hete F. te 's-Gravenhage; mogelijk was hier sprake van de zodadelijk te beschrijven Umschlagstelle Fiehne. Unland werd in april 1941 aangehouden, omdat zijn foto was aangetroffen in de bezittingen van Gunther Schütz die met het alias Hans Marschner in de nacht van 12 op 13 maart als agent boven Ierland was gedropt; het vliegtuig was vanaf Schiphol vertrokken.⁹⁶ Unland werd wegens spionage tot vijf jaar gevangenisstraf veroordeeld.⁹⁷

Gunther Schütz was op 26 juni 1938 in Groot-Brittannië aangekomen en had in Londen tot december 1938 een handelskursus gevolgd. Voor zijn vertrek was hij via zijn vriend H.W. Krause van I Marine Ast Hamburg in contact gekomen met Prätorius, hoofd I Wi.⁹⁸ Hij werd gerekruteerd en moest gaan rapporteren over economische en industriële ontwikkelingen. Schütz ging toen berichten aan de hand van open bronnen. In augustus kreeg hij te horen dat dit niet voldoende was. Inmiddels maakte hij daar toen opnieuw kennis met ene Eibner, een Duitser die ook de Britse nationaliteit bezat en vroeger met Schütz in Duitsland was schoolgegaan.⁹⁹ Voor zijn terugkeer naar Duitsland liet Schütz aan Eibner blijken de hoop te koesteren kort daarop weer terug te keren voor een speciale missie. In de lente van 1939 kwam Schütz inderdaad weer in Londen terug. Daar benaderde hij Eibner met het voorstel óók voor de Duitsers te gaan werken.¹⁰⁰ Het staat niet vast wanneer hij ècht benaderd werd, maar dit gebeurde in elk geval vòòr Schützs terugkeer naar Duitsland in augustus 1939. Toen hij Eibner kort daarop schriftelijk benaderde, werd deze bang. Eibner rapporteerde de poging in januari 1940, waarna MI5 met hem overeenkwam in te gaan op de benadering, maar dan als dubbelagent met de codenaam Rainbow.¹⁰¹ Eibner reisde in februari 1940 naar Antwerpen, waar hij Sonderführer Huckriede van I Wi ontmoette, een voormalige uitgever bij het Arpa-Verlag in Hamburg.¹⁰² Eibner ging een onverwacht succesvolle rol als dubbelagent spelen, want Ast Hamburg wilde hem duizend pond per jaar gaan betalen als hij zijn activiteiten naar Londen wist te verplaatsen.¹⁰³ Tot april 1942 rapporteerde hij via Portugal aan Prätorius die zijn rapporten echter van geen waarde achtte.¹⁰⁴ Hamburg ging hem in de loop der tijd minder van belang achten en MI5 zette hem na medio 1943 niet langer in.

De namen van de dubbelagenten Draper en Battye schitteren door afwezigheid in de spionageliteratuur.¹⁰⁵ Mogelijk wilde MI5 voorkomen dat bij historici het idee zou kunnen ontstaan dat er, al ver vòòr de Tweede Wereldoorlog, meer van dit soort agenten heeft bestaan en dat het gebruik ervan feitelijk altijd heel normaal is geweest. Het overbekende voorbeeld van Arthur Owens, codenaam Snow, past in deze veronderstelling wanneer wordt bedacht dat hij altijd, terecht overigens, is afgeschilderd als een onbetrouwbare dubbelagent. Op die manier kon het geheim van het succesvol werken met dergelijke agenten in het kader van het Double Cross-systeem langer worden beschermd. Dat is ook aardig gelukt, want spionagehistoricus Ladislav Farago laat in zijn in 1972 verschenen boek *The game of the foxes* een medewerker van het Franse Deuxième Bureau op 5 mei 1939 een lezing over het gebruik van dubbelagenten geven voor een publiek dat uit stafmedewerkers van meerdere geheime diensten bestond.¹⁰⁶ 'The idea was hatching in the mind of [...] Thomas Andrew Robertson [van MI5]. He contemplated a deception system, but had to bide his time.' De officiële geschiedenis van MI5 meldde dat het probleem om dubbelagenten te gebruiken voor het eerst in 1938 werd bekeken, nadat advies was

⁹³ MI5 dacht dat Kol & Co ten behoeve van de Duitse geheime dienst gebruik maakte van twee postadressen: Reisebureau (feitelijk dus het Deutsche Verkehrsbüro), Kalverstraat 111, en postbus 160, beide te Amsterdam.

⁹⁴ *The Security Service*, p. 153.

⁹⁵ TNA KV 2/1295. Minute sheets, 84; 161a. B9B-rapport dd 6-3-1941.

⁹⁶ *The Security Service*, p. 278. TNA KV 2/1302. Interrogation report no CI-SIR/52 inzake G. Schütz dd 28-7-1947.

⁹⁷ West, *MI 5*, p. 322.

⁹⁸ TNA KV 2/1302. Interrogation report no CI-SIR/52 inzake G. Schütz dd 28-7-1947; KV 2/170, 20a. Memorandum dd 19-10-1945 van Liddell (MI5).

⁹⁹ TNA KV 2/1066, 12a. B1A-samenvatting inzake Rainbow dd 20-6-1942; 1a. Special Branch-rapport dd 27-1-1940; 3a. B11-notitie inzake G. Schütz dd 28-1-1940; KV 2/170, 12a. CSDIC-rapport no 21AGp/DIC/D/CI/28 inzake F.K. Prätorius dd 20-8-1945.

¹⁰⁰ Volgens *The Security Service* (p. 246) vond de benadering in januari 1940 plaats; hierbij werd vrijwel zeker de schriftelijke benadering bedoeld.

¹⁰¹ West verbindt de codenaam Rainbow aan de persoon van Pierce. In de Liddell-dagboeken verbindt hij die codenaam, hoogstwaarschijnlijk op eigen gezag, aan Bernie Kiener. West, *MI 5*, p. 176. West, *Liddell diaries* I, p. 75.

¹⁰² TNA KV 2/1066, 8a. Nota dd 25-2-1941.

¹⁰³ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 95, 193.

¹⁰⁴ Het toeval wilde dat Eibner was geadopteerd door een Duitser, maar dat zijn biologische vader een Portugees was. TNA KV 2/1298, 98b. Interrogation Rainbow op 22-6-1941.

¹⁰⁵ Dat is ook het geval met Geoffrey Pye-Smith, Eric Newman-Hall, Bernard Durrant en Desmond de Renzy.

¹⁰⁶ Farago, *The game of the foxes*, p. 175-176.

ingewonnen bij het Deuxième Bureau.¹⁰⁷ Dit werk werd toen aan major Derek Sinclair toevertrouwd.¹⁰⁸ Farago plaatste de 'origin of the Double-Cross system' in het jaar 1940.¹⁰⁹ Naast Farago's boek verscheen in 1972 ook het boek over dubbelagenten: *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945* van J.C. Masterman, feitelijk een in 1945 opgesteld rapport, maar de Britse regering had hem pas in 1971 toestemming tot publicatie gegeven.¹¹⁰ Gelukkig geeft Masterman een belangrijke aanvulling op de door Farago aangehaalde lezing: 'In fact the warnings and the advice were both superfluous, for M.I.5 and M.I.6 were already alive to the value of such agents and were actually working them before the war began. Moreover, in July 1939 the Directors of Intelligence recognised the importance of double agents.'¹¹¹ Tekenend is ook dat het eerste van de twee Britse National Archives-dossiers over de behandeling van dubbelagenten op 1 januari 1939 werd aangelegd.¹¹² Tegen het einde van die maand liet Menzies van MI6 de Fransen weten dat zijn dienst actief dubbelagenten in de Asten ging werven. In een nota uit juli 1939 valt te lezen dat MI6 op dat moment bezig was met de uitzending van zes dubbelagenten, waarvan er toen al twee onderweg waren.¹¹³ De officiële geschiedenis van de Britse inlichtingen- en veiligheidsdiensten meldt slechts: 'MI5's penetration of the Abwehr started as soon as war broke out, on the basis of small pre-war beginnings and without the benefit of any new intelligence from the SIS or any other sources.'¹¹⁴ Dit prille begin is zojuist beschreven. In de officiële geschiedenis van MI5 valt met betrekking tot nota bene de Eerste Wereldoorlog zelfs al te lezen: 'The scope of M.I.5. gradually broadened from the detection of espionage to the impersonation of hostile agents for the purpose of feeding the enemy with misleading information. In one case a German agent was impersonated after he had suffered the death penalty without the enemy's knowledge. Considerable sums of money were received by way of remuneration from the Germans in payment of these simulated services. Double-cross agents were also used for the purpose of misleading the enemy in regard to sabotage. Minor acts of sabotage were arranged which did no harm but were sufficient to satisfy the enemy that his agents were active. The object was to prevent him from opening up new changes or infiltrating new agents which might have been dangerous or difficult to detect.'¹¹⁵ Deze geschiedenis mocht dan ook pas in 1999 het licht zien. Misleiding door het gebruik van dubbelagenten werd na de Tweede Wereldoorlog voortgezet, maar bijna alle dossiers over 'post-war deception bodies remain closed and it may be decades before we are closer to the truth in this awkward area.'¹¹⁶ Historicus Richard Aldrich, van wie dit citaat afkomstig is, waarschuwde voor het gevaar dat onafhankelijke historici die slechts met door de regering vrijgegeven documenten werken, het risico lopen te gaan lijken op van regeringswege aangewezen historici.¹¹⁷

Verderop zal onder *Agenten naar de overkant* 'Pheiffer in Bremen' nog worden verteld over het via postbus 629 ontdekken van een andere agent dat uiteindelijk resulteerde in het vrijwel geheel oprollen van een agentennetwerk in de Verenigde Staten van Amerika.

Owens¹¹⁸

In een op 10 september 1936 geschreven MI5-notitie is te lezen: 'Postbox 629, Hamburg, is used by a German Intelligence Organisation operating against U.K. The address was given to one of our informants^[119], who is double crossing the Germans [...], and a H.O.W. [een Home Office Warrant was een officiële machtiging tot intercepting van post, telegrammen en telefoon] was taken out principally to check up on him.'¹²⁰ De 'informant' in kwestie was natuurlijk de zojuist genoemde Draper, maar die notitie zit in het dossier van de overbekende Arthur Owens, een reislustige, in Wales geboren ingenieur.¹²¹ Dankzij die HOW onderschepte MI5 een door Owens aan dat adres gerichte brief dd 8

¹⁰⁷ *The Security Service*, p. 245.

¹⁰⁸ Kort na het uitbreken van de oorlog ging Sinclair in dit kader samenwerken met major Cowgill van Section V van MI6. Een van Sinclairs agenten was Eibner oftewel Rainbow. *The Security Service*, p. 246.

¹⁰⁹ Een soortgelijk geluid, maar dan geplaatst in het jaar 1939, klinkt ook door in de biografie over Dick White. Bower, *The perfect English spy*, p. 37.

¹¹⁰ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. xvii. In de Introduction van *The Security Service* vertelt C. Andrew (op p. 27) dat het originele manuscript in januari 1999 werd gederubriceerd, samen met bijlagen die niet in het boek werden opgenomen. TNA KV 4/5.

¹¹¹ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 36. Toch schrijft David Stafford nog in 1995 (in *Churchill and secret service*, p. 214): 'At first MI5 used Tate and the others to find out as much as they could about German intelligence. Gradually it dawned that they could also be used more actively to deceive the Germans about British resources and plans.'

¹¹² TNA KV 4/213 (1-1-1939 – 31-12-1942) en KV 4/214 (1-1-1943 – 31-12-1945).

¹¹³ TNA KV 4/213. Brief dd 25-7-1939 van MI6 aan Liddell (MI5) met als bijlage een nota inzake dubbelagenten dd 18-7-1939.

¹¹⁴ Hinsley, Simkins, *British Intelligence in the Second World War* 4, p. 41.

¹¹⁵ *The Security Service*, p. 76.

¹¹⁶ Aldrich, *The hidden hand*, p. 441.

¹¹⁷ Aldrich, *The hidden hand*, p. 5.

¹¹⁸ (toevoeging EV): voor een biografie van deze merkwaardige dubbel- of tripelagent, zie: J. Hayward, *Double agent Snow*, London, Simon & Schuster, 2013.

¹¹⁹ In februari 1936 had Draper een brief met dit adres ontvangen. TNA KV 2/365, 36a.

¹²⁰ TNA KV 2/444, 1a. MI5-notitie dd 10-9-1936.

¹²¹ In de literatuur worden zijn voornamen vermeld als 'Arthur George'; een andere mogelijkheid is 'Arthur Graham'. Zie bijvoorbeeld West, *MI 5*,

september 1936.¹²² De geadresseerde was ene ‘L. Sanders’. De dienst vernam daarna dat Owens in contact stond met een lieutenant colonel van MI6, Edward Peal.¹²³ Na het onderscheppen van een aan Owens gerichte brief trachtte MI5, aanvankelijk vergeefs, contact te zoeken met major Valentine Vivian van Section V, de MI6-afdeling die was belast met contraspionage in landen die niet onder de jurisdictie vielen van MI5, want Owens leek een dubbelagent te zijn.

De eerdervermelde John Masterman die tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol speelde bij de inzet van dubbelagenten om de Abwehr te misleiden schreef kort na het einde van die oorlog: ‘Of these [double agents] the earliest and the most important was Snow, and it is proper, therefore, that any history of double agents during the war should start with him. From him much was learned of importance about the Abwehr and its methods, and in addition we gained contact with German espionage, put our fingers on several German agents of less importance, and built round him the foundation of a double-cross system. He was in fact the *fons et origo* of all our activities for the next five years.’¹²⁴

Feitelijk was Owens inderdaad al eerder actief geweest op inlichtingengebied. Als specialist op het terrein van accumulatoren was hij werkzaam bij de afdeling Accu’s van de Londense Expanded Metal Company en in die hoedanigheid onderhield hij bijvoorbeeld contacten met Duitse firma’s die geïnteresseerd waren in voor onderzeeboten geschikte accu’s. Informatie daarover speelde Owens regelmatig door naar de Britse marine-inlichtingendienst, de NID. Dit gebeurde op informele basis, maar dat bevredigde hem kennelijk op een gegeven moment niet langer, want op 9 januari 1936 had hij op eigen verzoek een onderhoud met een vertegenwoordiger van MI6.¹²⁵ Dat resulteerde op 23 januari in een eerste rapportage, hetgeen uitmondde in zijn rekrutering als betaalde MI6-agent. In juni vertelde hij contact te hebben met de Duitse chemisch ingenieur Pieper die bereid zou zijn tegen betaling gegevens over gassen en metalen te leveren. Deze man zou toen in Londen verblijven en Owens stelde een ontmoeting voor met een vertegenwoordiger van MI6, iets dat de dienst afwees. Deze Erwin Pieper is nooit nader geïdentificeerd.¹²⁶ Het is namelijk voorstelbaar dat Owens door de Abwehrstelle werd gezien als een goede aspirant-agent en de Ast hem daarom in de eerste helft van 1936 had benaderd. Hij hield ervan werkelijkheid en schijn te vermengen tot een nauwelijks te verifiëren verhaal. In een samenvatting van zijn zaak schreef MI5: ‘As a man, Snow’s principal characteristic is vanity, combined with an inherent untruthfulness. He has a perpetual itch to inform other people of his importance, and when he does so (which is usually when he is rather drunk) has no regard for truth or discretion. He is probably not completely aware on these occasions that what he is saying is a lie or a gross exaggeration, and a similar doubt seems to have pervaded his motives in acting as an agent. At times in his complicated career he has, most likely, genuinely seen himself as a patriot doing dangerous and valuable work for his country; at other times, not less genuinely, as a daring spy, clever enough to outwit the British Intelligence.’¹²⁷

Waarschijnlijk heeft zijn rekrutering anders in elkaar gezeten. In antwoord op een aan postbus 629 gerichte brief schreef ‘L. Sanders’: ‘Many thanks for your letter of September 8 th [1936]. I am glad that you can arrange to meet me in Cologne and, having to do there anyhow next week, I should propose as meeting-day for this interview Thursday 24 th inst. at 10 am. at the Minerva Hotel.’¹²⁸

Hoe was dit contact met ‘Sanders’ tot stand gekomen? Volgens historicus Uwe Brammer had Owens in Brussel Hilmar Dierks ontmoet – Brammer baseerde zich hiervoor op Ritters boek *Deckname Dr. Rantzau* – en Owens had hem tegen betaling zijn diensten aangeboden.¹²⁹ Dat het Dierks is geweest, wordt ondersteund door de gelijkenis met het alias Sanderson dat hij tijdens de Eerste Wereldoorlog had gebruikt. Het is waarschijnlijk dat Dierks in april 1936 te Brussel een ontmoeting met Owens heeft gehad die het laatste in een latere verklaring omschreef als een ontmoeting met ene Doktor Hoffmann, een vertegenwoordiger van de Duitse geheime dienst.¹³⁰ In die verklaring gaf Owens toe in september 1936 inderdaad iemand in Keulen te hebben ontmoet, twee tegelijkertijd zelfs: iemand die hoofd was van de inlichtingenafdeling luchtmacht en een ander die de afdeling marine leidde. In die tijd verrichtte Dierks werkzaamheden voor zowel I Marine als voor I Luft van Ast Hamburg, dus dat spoort nog steeds redelijk.¹³¹ De meest waarschijnlijke gang van zaken is dat Dierks bij de eerste ontmoeting met Owens in het zomerse Brussel hem het postbusadres heeft gegeven en dat Owens, na reflectie, het aanbod accepteerde in een brief van 8 september; hierna volgde de Treff met

p. 171. Hij werd in 1899 geboren en hij emigreerde naar Canada. In 1933 of 1934 ging hij in Londen wonen.

¹²² TNA KV 2/452. Summary of ‘Snow’ case, ongedateerd.

¹²³ TNA KV 2/444, 17a. MI5-notitie dd 22-9-1936. \ West, MI 5, p. 171.

¹²⁴ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 36.

¹²⁵ TNA KV 2/444, 23a. MI6-nota dd 23-9-1936.

¹²⁶ Erwin Pieper zou een in 1871 geboren Duitse tot Amerikaan genaturaliseerde jood zijn geweest. Een mogelijke kandidaat is een door Sieß genoemde Leutnant Piper die bij I Heer Ast Hamburg werkzaam is geweest. NARA RG226 E119a B37 F1002. Interrogation report no 032/8/21 inzake G. Sieß dd 28-5-1945.

¹²⁷ TNA KV 2/452. Aanvulling op Summary of ‘Snow’ case, ongedateerd.

¹²⁸ TNA KV 2/444. Brief dd 15-9-1936 van Sanders aan Owens.

¹²⁹ Brammer, *Spionageabwehr und “Geheimer Meldedienst”*, p. 123.

¹³⁰ TNA KV 2/444. Verklaring dd 2-12-1936 van Owens; notes on Snow’s statement, ongedateerd.

¹³¹ TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946. \ Dierks kwam in 1936 in dienst van I L Ast Hamburg en werd eind 1937 overgeplaatst naar I M. NARA RG226 E119a B57 F1630. Liquidation report no 206 inzake Ast Hamburg dd 28-3-1946, p. 11.

Dierks in Keulen op de 24ste.

In overleg met Vivian van MI6 besloot MI5 in oktober 1936 de zaak nog even aan te zien om erachter te komen of Owens uit eigen beweging zijn escapades zou opbiechten: als een ‘verrassing’ voor zijn MI6-case officer Peal.¹³² De maand erop hield Peal het voor gezien en gaf Owens te verstaan niet langer prijs te stellen op zijn diensten als agent.¹³³ Of Owens geheel vrijwillig over de brug is gekomen, staat niet vast, maar begin december 1936 stelde hij een uitgebreide verklaring op over zijn contacten met de Duitsers. Het meest logisch is dat hij het idee had te worden gevolgd en dat zijn post werd onderschept, iets dat inderdaad allemaal gebeurd was. Dit lijkt de aanleiding voor zijn verklaring te zijn geweest, een manier om zich in te dekken tegen eventuele juridische stappen.

Uit aantekeningen betreffende Owens’ verklaring blijkt dat MI6 ontevreden was geweest over de gegevens die hij op het continent had vergaard. Dat bleef ook daarna zo. Zo stuurde MI6 in maart 1937 een ongevraagd rapport van Owens naar MI5 door met als commentaar dat de informatie over bepaalde Duitse dislokaties op zich correct was, maar niet van belang, omdat die gegevens al eerder bekend waren geraakt.¹³⁴ Uit het rapport bleek overigens dat Owens het agentennummer 22140 toegewezen had gekregen, een nummer uit de voor MI6 Londen gereserveerde reeks. Kort na het opstellen van de verklaring uit december bleek uit een onderschepte brief van Sanders dat ook hij niet tevreden was: ‘I am in receipt of your last letter, the contents of which were, I am sorry to say, not in the least new to me. The newspapers of your country as well as ours are much quicker than your letters. Since a number of years I am also in possession of the magazine pictures you sent me and you no doubt will understand that all this is rather disappointing; I don’t own a museum, you know. Kindly take notice therefore, that henceforth your letters will have to be a little more up to date.’¹³⁵

Dit is waarschijnlijk de voornaamste reden voor Dierks geweest om deze dubieuze agent over te dragen aan een collega van Ast Hamburg. Op 1 februari was Hauptmann Nikolaus Ritter, sinds 1937 werkzaam bij I Luft van de Stelle, aangesteld als hoofd van deze afdeling.¹³⁶ Het is mogelijk lichtelijk overdreven, maar desondanks aardig het volgende te citeren uit het Britse slotrapport dat begin 1946 over Ritter was opgesteld.¹³⁷ ‘Any history of German espionage against the UK between the wars and during the critical months of 1940-41 must feature prominently the name of Ritter. As a spymaster, his activity and ability in that period earned for him not only notoriety, but also a certain respect in the British counter-espionage services.’ Maar begin 1937 had hij die vaardigheid nog niet. Volgens hem had Hauptmann Dierks tot 1937 tot I Luft behoord en moest hij Ritter inwerken als hoofd I Luft. Na de oorlog legde Ritter uit dat Dierks het I Luft-werk tot die tijd had gecombineerd met zijn I Marine-verplichtingen.¹³⁸ Volgens Ritter droeg Dierks als een begin drie agenten aan hem over: Owens en in de Verenigde Staten ene ‘Pop’ en ene Werner Gudenberg.¹³⁹ Op verzoek van Ritter maakte hij tegen de zomer van 1937 met Dierks een eerste reis naar Nederland, want de daarvoor benodigde administratieve handelingen – zoals het verkrijgen van een paspoort op een valse naam en een visum – waren hem nog onbekend.¹⁴⁰ De eerste ontmoeting van Ritter met Owens zou in de zomer van 1937 hebben plaatsgevonden.¹⁴¹ Dit stemt overeen met Ritters mededeling dat hij pas na een nauwgezette studie van Owens’ dossier – de Abwehr noemde hem Johnny¹⁴² met agentennummer A 3504 – hem voor een ontmoeting uitnodigde: ‘The introduction between controller and agent was effected by Hptm Dierks at the latter’s Stadtbüro in the Spaldingstr.’¹⁴³ Op 14 augustus schreef Hamburg dat de Stelle Owens op ene Ellis te Londen had gezet en dat Owens eind juni van ene colonel Peel een vragenlijst had ontvangen.¹⁴⁴ Peal zelf had overigens aangegeven slechts mondelinge vragen te hebben verstrekt en het is onwaarschijnlijk dat hij in die tijd nog serieus contact met Owens onderhield.¹⁴⁵ Gezien het vermelden van Peals naam als case officer staat

¹³² TNA KV 2/444, 39a. MI5-nota dd 9-10-1936.

¹³³ TNA KV 2/444, 121a. Memorandum dd 23-9-1937.

¹³⁴ TNA KV 2/444, 90a. Brief dd 18-3-1937 van MI6 aan Hinchley-Cooke (MI5) met bijlage.

¹³⁵ TNA KV 2/444. Brief dd 9-12-1936 van Sanders aan Owens.

¹³⁶ NA BNV, 3175. PIR no 57 inzake Ritter dd 5-12-1945. Kahn, *Hitler’s spies*, p. 302.

¹³⁷ TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946.

¹³⁸ Wichmann van IM Ast Hamburg liet Dierks in december 1936 onder IM ressorteren. TNA KV 2/103, 45a. MI5 interim interrogation report dd 2-8-1945.

¹³⁹ Pop was volgens Ritter (in *Deckname Dr. Rantzau*, p. 80) de Duitse ex-soldaat Heinrich Sohn.

¹⁴⁰ Als reden voor zijn reizen gaf Ritter zich uit voor vertegenwoordiger van de legitieme Hamburgse firma’s Hans Still motorenfabriek en Timm & Hatzen (mogelijk Matzen & Timm GmbH, tegenwoordig een firma in kunststofslang). Hij vertelde Owens voor dit doel in september 1939 ook te zijn aangesteld als directeur van een Duitse hennepverwerkende fabriek. TNA KV 2/452. Summary of ‘Snow’ case, ongedateerd.

¹⁴¹ Volgens Owens vond de eerste ontmoeting met Ritter in februari 1937 te Hamburg plaats. TNA KV 2/451, 1472k. Snow’s report on the Hamburg Stelle dd 13-4-1942 van Gwyer.

¹⁴² Alexander spelde Owens’ agentennaam (in *So ging Deutschland in die Falle*, p. 89) als ‘Jonny’.

¹⁴³ TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946. De overdracht van de agent lijkt te zijn geëffectueerd vòòr 5-7-1937, aangezien Owens op die datum voor het eerst een brief schreef naar Dr. Rantzau, p/a George Campbell, Edgar Rosstraße 5 te Hamburg. TNA KV 2/452. Aanvulling op Summary of ‘Snow’ case, ongedateerd.

¹⁴⁴ NARA RG226 E119A B85 F2003. War Room report inzake Duitse misleiding dd 24-7-1945.

¹⁴⁵ Het is waarschijnlijker dat Owens de vragenlijst zelf heeft opgesteld. De opmerking van Ast Hamburg dat de vragen geen beantwoording

het vast dat Owens geen moeite had met het verraden van MI6-medewerkers. De belangstelling voor Ellis¹⁴⁶ kan worden geïnterpreteerd als een III-belang, contraspionage, maar het lijkt erop dat Owens toch vooral werd beschouwd als een inlichtingenagent van I en van II voor sabotage/politieke beïnvloeding.

Door een Duitse blunder kwam Owens' onbetrouwbaarheid in augustus 1937 weer eens aan het licht. Hij had spionagegegevens verzonden naar een postadres van Ritter, dat van ene Doktor Krause aan de Mittelweg in Hamburg.¹⁴⁷ De zending werd daar echter als onbekend geweigerd – kennelijk waren de bewoners nog niet of slecht geïnstrueerd – en de Duitse post stuurde het keurig als onbestelbaar terug naar Londen. Daar werd het pakketje geopend en MI5 verwittigd van de interessante inhoud.

In september 1937 trachtte Owens opnieuw als MI6-agent te worden aangenomen, maar Peal was faliekant tegen; hij liet Owens zelfs een verklaring ondertekenen, waarin hij onomwonden verklaarde sinds november 1936 voor geen enkele Britse inlichtingendienst werkzaam te zijn geweest.¹⁴⁸ Op die manier bereikte MI6 dat Owens of zijn naasten – hij was getrouwd en had een zoon – geen compensatie konden eisen voor mogelijke schade mocht hij ervoor kiezen met Duitsers te gaan werken met een beroep op een niet bestaande opdracht van MI6. Owens kon het toch niet laten om in maart 1938 bij de NID belangstelling te wekken voor gegevens die hij tijdens een komende reis naar Duitsland zou kunnen vergaren.¹⁴⁹ Dat lukte niet, want deze dienst wist wat voor vlees ze in de kuip had, maar ook door de vage antwoorden die Owens had gegeven. In april liet ook de NID hem een verklaring ondertekenen, waarin hij bevestigde dat deze dienst niets met hem te maken wilde hebben.¹⁵⁰ Zijn contact met de Abwehr bleef bestaan, want hij kreeg bijvoorbeeld in januari 1938 een cheque van 25 pond van Kol & Co, te verzilveren bij de Midland Bank.¹⁵¹

Eén Britse dienst bleef belangstelling voor hem hebben, MI5. Deze veiligheidsdienst zal dan ook met belangstelling het verslag hebben gelezen van Special Branch, waarin werd verteld over Owens' bemoeienissen met de bond van Britse fascistische BUF, waar hij zich uitgaf voor een persoonlijke agent van Hitler.¹⁵² In september 1938 zocht hij persoonlijk contact met colonel W.E. Hinchley-Cooke van MI5. In een daarop volgende ondervraging gaf Owens een redelijk compleet verslag van zijn contacten met de Duitse geheime dienst. Daarbij moet worden aangetekend: voorzover MI5 dat kon beoordelen. Owens gebruikte meerdere adressen om post te ontvangen en er waren ook meerdere adressen om naar te schrijven; de dienst was, door onbekendheid met een deel daarvan, niet in staat de post voor al die adressen te laten onderscheppen.¹⁵³ Owens was daar zonder meer slim genoeg voor. Hij vertelde te zijn aangewezen als hoofdagent voor Engeland inclusief machtiging om met een speciale geheime dienst-code naar Amerika te reizen. In Engeland zou hij een zendontvanger krijgen voor rechtstreeks contact met Duitsland.¹⁵⁴ Hij verstrekte ook bijzonderheden over dit apparaat en de te gebruiken code, alsmede over de te verzamelen soort gegevens; hij noemde ook namen van diverse Duitse geheime dienst-medewerkers. Dit duurde tot begin oktober. Pas in januari 1939 deelde hij zijn daarvoor aangewezen Special Branch-contact weer iets mee. Hij vertelde onlangs te zijn teruggekeerd van een reis naar Hamburg en Stettin, waar hij een demonstratie had bijgewoond van een zendontvanger. Even later liet hij MI5 nog een net ontvangen brief zien met instructies voor het gebruik van de zender, een bagagedepotkaartje van Victoria Station en het sleutelje van een attachékoffer. Nadat dat koffertje was opgehaald, bleek er een zendontvanger in te zitten.¹⁵⁵ Die werd onderzocht en diensten waren onder de indruk van het ontwerp.¹⁵⁶

Volgens spionagehistoricus Nigel West werd het apparaat onderzocht door Gambier-Parry, hoofd van de communicatie-afdeling van MI6, en hij zou niet in staat zijn gebleken het hierna weer in werkende staat terug te bezorgen.¹⁵⁷ Het loont de moeite hier nader op in te gaan, want het is een voorbeeld van de scepsis die een onderzoeker

behoefden wijst er mogelijk op dat die vragen niet serieus waren te nemen.

¹⁴⁶ Mogelijk is hier sprake van MI6-medewerker C.H. Ellis die kort voor het uitbreken van de oorlog vanuit Parijs naar Londen was overgeplaatst, waar hij werd ingezet bij het registreren en vertalen van telefoongesprekken vanuit de Duitse ambassade. Na de oorlog gaf hij toe de Duitsers gegevens te hebben verstrekt over de interne structuur van MI6 en over het personeel. Het is verleidelijk in Owens' opdracht om onderzoek naar ene Ellis te verrichten het begin te zien van Ellis' latere rekrutering door de Abwehr. West, *The friends*, p. 153-155.

¹⁴⁷ TNA KV 2/444, 108a. Brief dd 24-8-1937 van General Post Office aan Liddell (MI5).

¹⁴⁸ TNA KV 2/444, 121a. Verklaring dd 23-9-1937.

¹⁴⁹ TNA KV 2/444, 158a. Brief dd 22-3-1938 van MI6 aan Hinchley-Cooke met als bijlage een verslag van een op 18-3-1938 gevoerd gesprek tussen Owens en commander R.C. Allen (NID).

¹⁵⁰ TNA KV 2/445. Verklaring dd 7-4-1938 van Owens.

¹⁵¹ NA JUSLON, 14166. Brief dd 30-8-1945 van Corin aan Steengracht van Moyland.

¹⁵² TNA KV 2/445. Brief dd 6-7-1938 van A. Canning (Special Branch) aan Vivian.

¹⁵³ TNA KV 2/452. Aanvulling op Summary of 'Snow' case, ongedateerd.

¹⁵⁴ Masterman vermeldde abusievelijk (in *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 39) januari 1939 als tijdstip voor Owens' mededeling.

¹⁵⁵ Hoogstwaarschijnlijk betrof het een exemplaar van de in 1938 geïntroduceerde zendontvanger SE 85/14. Meulstee; Staritz, *Wireless for the warrior 4 Clandestine radio*.

¹⁵⁶ Dit stemt overeen met hetgeen Masterman daarover (in *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 39) heeft geschreven.

¹⁵⁷ West, *GCHQ*, p. 172.

moet betrachten bij het vergelijken van verhalen. Volgens West probeerde Owens hierna vergeefs contact met Duitsland op te nemen. Bij gebrek aan bronvermelding in zijn boek moet worden aangenomen dat West zijn gegevens hierover waarschijnlijk heeft gebaseerd op Mastermans boek die had geschreven dat uit Owens' correspondentie was gebleken dat het hem niet was gelukt dat contact tot stand te brengen. Er is wellicht reden te twifelen aan Gambier-Parry's competentie,¹⁵⁸ maar het door West geschetste beeld van een incompetente dienst is hoogstwaarschijnlijk misplaatst, want door het apparaat onklaar te maken – daarmee Owens zijn draadloos contact met Hamburg ontzeggend – bleef deze agent voor zijn berichtgeving aangewezen op zijn correspondentie, en deze werd meegelezen. Waarom onnodig mankracht inzetten voor interceptie van draadloos berichtenverkeer? Het geschetste beeld kan hooguit hebben gediend om Owens zand in de ogen te strooien.¹⁵⁹ De later in de documenten gevonden werkelijke toedracht wijkt iets af, maar de achterliggende bedoeling blijft overeind staan. Bij het testen van de set 'a resistance burned out, and was replaced by a new resistance in such a way that exactly the same thing was certain to happen when SNOW first used the set.'¹⁶⁰ Medio juli liet hij Hamburg schriftelijk weten dat hij de weerstand had vervangen. Het is zeer waarschijnlijk dat in een brief van 1 augustus werd gerefereerd aan deze brief van Owens, al wijkt de genoemde datum af: 'I am in receipt of your letter of July 28th. I am certainly glad that your tests in the new battery have been finished successfully and that you are contemplating the commence [sic] production in the near future. Mr. Thiele will be anxious to work with you on the new process.'¹⁶¹ Thiele was het alias van W.M. Trautmann van Ii van Ast Hamburg; hij was verantwoordelijk voor de draadloze verbindingen van de Stelle en hij had Owens destijds seininstructie gegeven. Hij was echter op dat moment, tot 20 augustus, met vakantie. De boodschap lijkt duidelijk te zijn: wacht nog even met het zenden van berichten.

Er is een andere inconsistentie in vergelijking met West's verhaal, want Farago stelt onomwonden dat het eerste draadloze bericht van Owens op 28 augustus 1939 (04.30h) werd ontvangen.¹⁶² Dit tijdstip past gelukkig naadloos in hetgeen over Owens wordt verteld in de officiële geschiedenis van British Intelligence.¹⁶³ Owens reisde in augustus 1939 naar Hamburg en werd tijdens zijn afwezigheid door zijn vrouw en zoon bij de politie aangegeven als een Duitse agent.¹⁶⁴ Op 23 augustus kwam hij weer in Engeland terug, maar zijn aankomst werd abusievelijk niet opgemerkt. Hij maakte vervolgens draadloos contact met Hamburg; volgens Farago op 28 augustus. In Duitse archieven is een telegram te vinden, waarin agent Va 1002 'durch Afu-Sender' over de afvaart van een Royal Navy-konvooi uit Portsmouth naar Gibraltar berichtte.¹⁶⁵ Vrijwel zeker is hier sprake van Owens, al is het onbekende agentennummer verwarrend. Op grond van het tijdstip waarop het telegram werd verzonden moet worden aangenomen dat Farago hetzelfde telegram als bron gebruikte. Op 4 september belde Owens naar zijn Special Branch-contact voor het maken van een afspraak 'saying that he wanted to offer his services to the British government. [De Tweede Wereldoorlog was inmiddels uitgebroken.] He agreed to continue under MI 5's control the radio contact which he had already established with the Germans.'¹⁶⁶ Hier wordt gerefereerd aan het reeds gelegde radio-contact. Nog op 5 september had Hamburg een telegram van Owens ontvangen, waarin hij bijzonderheden vermeldde over een groot benzinedepot.¹⁶⁷

MI5 gaf Owens de codenaam Snow, toen hij in september 1939 akkoord ging met een rol als echte dubbelagent. 'His story up till then had been that, not of an official double agent, but rather of a simple agent engaged for his own purposes in double crossing.'¹⁶⁸ Volgens Farago eind augustus 1939, volgens Masterman begin september, was de eerste geregisseerde boodschap naar het continent: 'Must meet you in Holland at once. Bring weather code, radio town and hotel. Wales ready.'¹⁶⁹ Volgens een ongedateerde nota gebeurde dat op 21 september, maar er moet meer gewicht worden toegekend aan een uitgebreid verslag dat destijds werd opgesteld over het tot stand brengen van het zendcontact.¹⁷⁰ Daarin werd 12 september genoemd als de datum waarop het geciteerde telegram werd verzonden; deze datum is ook terug te

¹⁵⁸ Zie hiervoor David Garnett, *The secret history of PWE: the Political Warfare Executive 1939-1945* (London, St Ermin's Press, 2002), p.xv.

¹⁵⁹ In zijn eerdere boek *MI 5* had West (op p. 172-173) al een minder specifieke en licht afwijkende versie gegeven. Ook in zijn boek *GCHQ* (p. 172) geeft West deze versie. Zie voor een soortgelijke versie Farago, *The game of the foxes*, p. 184.

¹⁶⁰ TNA KV 2/452. Summary of the Snow case, ongedateerd. Dit gebeurde in een brief dd 13-7-1939 van Owens aan Auerbach.

¹⁶¹ TNA KV 2/446, 292a. Brief dd 1-8-1939 van Auerbach aan Owens.

¹⁶² Farago, *The game of the foxes*, p. 150.

¹⁶³ Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 41-44.

¹⁶⁴ Volgens MI5 verbleef Owens in de periode 10-8-1939 – 23-8-1939 in Hamburg, waar hij toen Ritter ontmoette en voorgesteld werd aan Doktor Kurz (een alias van Oberleutnant Kurt Holläuffer van I Heer Ast Hamburg). TNA KV 2/87, 76a. Brief dd 1-4-1942 van Gwyer aan MI6.

¹⁶⁵ BA-MA RW 49/566, 2. Telegram dd 28-8-1939.

¹⁶⁶ Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War 4*, p. 41

¹⁶⁷ BA-MA RW 49/566, 5. Telegram dd 5-9-1939.

¹⁶⁸ TNA KV 2/452. Aanvulling op Summary of 'Snow' case, ongedateerd.

¹⁶⁹ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 40. West meende (in *GCHQ*, p. 172) abusievelijk dat voor die uitzending gebruik gemaakt werd van een toestel van Britse makelij, bediend door een voormalige Royal Signals marconist.

¹⁷⁰ TNA KV 2/446. Nota, ongedateerd, anoniem; KV 2/446, 303a en 304a. Verslagen van T.A. Robertson uit september 1939.

vinden in het dagboek van Guy Liddell van MI5.¹⁷¹ Owens legde aan MI5 uit dat was afgesproken dat hij dagelijks meteo-berichten zou gaan verzenden – daar had hij die meteo-code¹⁷² voor nodig – en dat hij een nationalist uit Wales had moeten rekruteren die sabotage moest gaan plegen. Even later, begin oktober, dacht Liddell van MI5 dat ze, wanneer de zaken gesmeerd gingen lopen, nuttig werk konden doen door misleidende boodschappen te versturen.¹⁷³ Erg gestructureerd was het double crossen toen nog niet. Nog in september vond een ontmoeting plaats met Ritter in Rotterdam waar Owens in de periode van 16 tot en met 19 september 1939 verbleef.¹⁷⁴ MI5 merkte in 1942 op: Owens ‘telephoned to Auerbach (his current cover address in Hamburg), and stated that Auerbach got into touch with Kurz and through him with Rantzau [Ritter]. It appears that Auerbach was an actual business firm in relations with the German S.S. [Secret Service].’¹⁷⁵ Dit was gebaseerd op een verslag dat Owens de dag na zijn terugkomst, op 21 september bij deze dienst overlegde.¹⁷⁶ Hij had vanuit Taverne-Hotel Monopole – van Frits Stieber op wie we verderop terugkomen – Auerbach gebeld. Kurz en Ritter arriveerden op maandag de 18de en namen kamers in Hotel Weimar, een ander berucht Rotterdams hotel waarover we het later nog zullen hebben.¹⁷⁷ Uit een reeks berichten blijkt dat Owens toen heel wat informatie heeft gespuid.¹⁷⁸ Opvallend daarin was de mededeling dat de Britten zouden proberen om via België en Nederland het noorden van Duitsland aan te vallen. Hamburg merkte hierbij op dat dit in Nederlandse kringen werd bevestigd. ‘Man glaubt, dass Holland den Engländern keinen Widerstand entgegensetzen wird.’ Ritter sprak met Owens een nieuwe Treff af over twee of drie weken, dan in gezelschap van een Welshe nationalist, ene W.W. Deze aspirant-agent werd later echter vervangen door G.W. oftewel Williams, de nationalist uit Wales waar zo dadelijk op wordt ingegaan. Owens en Williams gingen op 19 oktober ’s avonds naar het Savoy Hotel in Brussel, het hotel waar Owens in 1936 Pieper zou hebben ontmoet.¹⁷⁹ Daar ontmoette Ritter hen en nam ze mee naar Antwerpen, waar op de 21ste de echte Treff plaatsvond.¹⁸⁰ Er is een Duits bericht, waarin sprake is van een Treff op 22 oktober in België; verder was er diezelfde dag nog een onderhoud in Nederland.¹⁸¹ Elders zullen we nog nader op die ontmoetingen ingaan. Owens kreeg er te horen dat hij geld zou gaan ontvangen via een in Engeland wonende vrouw, al kreeg hij haar naam, Mathilde Krafft-Claudius, niet te horen. Hij kreeg toen ook instructies overhandigd die fotografisch waren verkleind tot het formaat van een postzegel.¹⁸² Op een van die fotootjes was een brief te lezen aan de in Liverpool wonende Charlie, waar Owens contact mee moest opnemen. Charlie was in 1938 te Keulen door Ritter als agent A 3527 gerekruteerd,¹⁸³ zijn mede gerekruteerde jongere broer Erwin kreeg nummer A 3528.¹⁸⁴ Ritter had bedreigd met te treffen maatregelen tegen hun nog in Duitsland wonende broer Hans.¹⁸⁵ Charlie kreeg toen als postadres van Ritter het adres van H.P. Odenwald in het Nederlandse Aerdenhout.¹⁸⁶ Die naam zal verderop nogmaals opduiken als Forscher, als ‘aanbrenger’ van Heiser, een later door Ritter gerekruteerde agent. Het was de bedoeling dat Charlie – die beroepsfotograaf was – de fotootjes zou vergroten en Owens’ toekomstige rapporten tot een kleiner formaat zou reduceren.¹⁸⁷ Masterman vermeldt verder weinig over Charlie, een door MI5 toegekende codenaam, behalve: ‘He himself acquired British nationality at birth, and has turned out to be entirely loyal.’ Volgens Farago had MI5 hem niet eerder opgemerkt. Feitelijk is hier sprake van de gebroeders Eschborn.¹⁸⁸ Charles Eschborn was in Groot-Brittannië geboren, waarschijnlijk in of nabij

¹⁷¹ West, *Liddell diaries* I, p. 19.

¹⁷² Een meteo-code gebruikt korte aanduidingen voor de diverse facetten van de weersgesteldheid, waardoor de zendduur van een meteo-bericht beperkt kan blijven tot minder dan een minuut. Om eventuele Duitse argwaan te voorkomen over het niet-uitpeilen van Owens’ dagelijkse uitzendingen wenste MI5 de indruk te geven dat ze ‘grossly inefficient in these matters’ waren. West, *Liddell diaries* I, p. 40.

¹⁷³ West, *Liddell diaries* I, p. 29.

¹⁷⁴ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 40.

¹⁷⁵ TNA KV 2/87, 76a. Brief dd 1-4-1942 van Gwyer aan MI6.

¹⁷⁶ TNA KV 2/446.

¹⁷⁷ West en Farago plaatsten deze Treff abusievelijk op 28-9-1939 in het huis van Thimm te Antwerpen. West, *MI 5*, p. 174. \ Farago, *The game of the foxes*, p. 177, 178. \ Ritter vermeldde slechts twee reizen in de herfst van 1939 naar België ‘to contact V-Leute Rosen [uit Antwerpen] and another; meeting with V-man Kleberg in Holland.’ NA BNV, 3175. PIR no 57 inzake Ritter dd 5-12-1945.

¹⁷⁸ BA-MA RW 49/566, 6-17. Telegrammen dd 21-9-1939.

¹⁷⁹ TNA KV 2/446, 382a.

¹⁸⁰ De Treff op 21 oktober in Antwerpen wordt bevestigd in een Duits telegram. BA-MA RW 49/566, 42. Telegram dd 26-10-1939.

¹⁸¹ BA-MA RW 49/566, 51, 62. Telegrammen dd 24-10-1939 en 25-10-1939.

¹⁸² Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 40.

¹⁸³ Volgens Ritter werd de agent in juni/juli 1939 gerekruteerd door I Luft Nest Keulen. TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946.

¹⁸⁴ Hinsley; Simkins, *British Intelligence in the Second World War* 4, p. 42. \ Farago, *The game of the foxes*, p. 173, 183. \ Het nummer erop, 3529, werd toegekend aan M. Krafft.

¹⁸⁵ In augustus 1940 gaf Ritter een boodschap voor ‘Charlie’ mee aan Frank Kelly, de XX-agent Biscuit op wie nader wordt ingegaan onder *Agenten naar de overkant* ‘7 juli 1940: Three men in a boat: Obed, Tributh en Diertgärtner’. Charles’ broer Hans en zijn vrouw maakten het goed.

¹⁸⁶ TNA KV 2/454. Brief dd 7-9-1939 van CID aan V.G.W. Kell (MI5).

¹⁸⁷ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 40-41.

¹⁸⁸ TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946. \ Charles Eschborn had hetzelfde postadres in Hamburg gekregen als Château-Thierry: Heimhuderstraße 18. Eschborn moest zijn brieven richten aan Doktor Hansen, Château-Thierry aan Doktor Reinhardt. Beide namen waren aliassen van Ritter. TNA KV 2/87, 79a. Nota dd 12-5-1942 van Gwyer.

Manchester.¹⁸⁹ Nadat zijn familie weer naar Duitsland was teruggekeerd, ontwikkelde hij zich tot beroepsfotograaf en hij werd in 1935 als ‘associate’ door de Royal Photographic Society geaccepteerd.¹⁹⁰ Het jaar erop werden op de 81ste Annual Exhibition twee van zijn foto’s tentoongesteld. Op 4 november 1939 werd hij naar de politie ontboden, waar J.R. Stopford hem de kast opjoeg met de mededeling alles te weten van de activiteiten van hem en zijn familie.¹⁹¹ Na zijn verhaal te hebben gedaan en zijn bereidheid te hebben betoond de Britse zaak te dienen kreeg Eschborn te horen dat hij, als hij door een Duitse boodschapper zou worden benaderd, het spel moest meespelen. Daarop vond op 7 november de eerste ontmoeting met Owens plaats die zich toen voorstelde als Thomas Graham.¹⁹² Beiden kenden de werkelijke rol van de ander niet, zodat MI5 alle touwtjes in handen had. In augustus 1940 liet Ritter via Frank Kelly nog een boodschap aan Charles overbrengen dat hij blij was met diens fotografisch werk.¹⁹³ Zijn jongere broer Erwin was minder willig het Britse spel mee te spelen en hij werd geïnterneerd.¹⁹⁴ De ironie wilde dat hij in juli 1940 stierf ten gevolge van de torpedo-aanval van een Duitse onderzeeboot op het schip waarmee hij naar Canada werd getransporteerd.¹⁹⁵

Toen was besloten tot het bij Liverpool laten droppen van Lena-agent Kröpke¹⁹⁶ was het de bedoeling dat Charles Eschborn hem eventueel kon helpen. Owens kreeg daarom opdracht Eschborn te benaderen met het verzoek Kröpke onderdak te verschaffen. Latere Treffs met Owens in Antwerpen waarvan de datum beslist vaststaat zijn 11 februari en 5 april 1940.¹⁹⁷ Het zal op laatstgenoemde datum in april zijn geweest dat Ritter een Treff voorstelde op een trawler op de Noordzee.¹⁹⁸

De Britse journalist Tom Delmer vertelt in het tweede deel van zijn autobiografie dat hij in juli 1940 via de BBC de Duitsers had laten weten dat ze bij een eventuele invasie van Groot-Britannië voor verrassingen zouden komen te staan.¹⁹⁹ ‘The line about burning in the Channel fitted in perfectly, as of course it was intended to, with the information which our deception services had planted on Admiral Canaris, the head of Hitler’s espionage.’ Het is verleidelijk hierin door Owens naar Hamburg verzonden informatie te herkennen. In elk geval is sprake van actieve misleiding van Britse zijde, en dat in juli 1940.

Owens’ bruikbaarheid verminderde sterk, nadat hij in februari 1941 had beweerd Ritter van zijn dubbelrol op de hoogte te hebben gesteld. Na verhoor kwam MI5 tot de conclusie dat Owens die dubbelrol nooit aan Ritter had onthuld – na de oorlog is dat ook gebleken²⁰⁰ – maar het was duidelijk dat hij zeer onbetrouwbaar was en dus onbruikbaar voor MI5.²⁰¹ Owens’ ondervrager stelde begin april 1941: ‘I am more than ever convinced that Snow’s is a case not for the Security Service, but for a brain specialist.’ Masterman van MI5 schreef: ‘The riddle of the Sphinx and the doctrine of the Trinity are simple and straightforward affairs compared to this enquiry.’²⁰² Op 24 april 1941 zond Wichmann vanuit Hamburg Owens’ laatste bericht naar Ritter in Afrika door: ‘Impossible carry on. Will call you 1130 to see if any further instructions. If not I am going to pack up here and hide all gear. Regards. Unser Antwort Agree. Standing by even days. Best wishes. Regards.’²⁰³ Owens keerde na de oorlog terug naar Canada. Na zijn pensionering ging hij onder de naam White in de Ierse stad Harristown wonen, waar hij in 1976 overleed.²⁰⁴

Owens’ code

Over de voor het zenden gebruikte code merkte Masterman op dat dankzij de, of in januari of in augustus 1939, verkregen

¹⁸⁹ TNA KV 2/454.

¹⁹⁰ S dd 29-3-2005 van Jane Fletcher (RPS Curator of Photographs). In de ledenlijsten werd hij vermeld als ‘C. Eshborn’.

¹⁹¹ TNA KV 2/446, 397. Nota?, ongedateerd?, van J.R. Stopford.

¹⁹² TNA KV 2/446, 419a. Verslag? dd? van J.R. Stopford.

¹⁹³ TNA KV 2/85, 8a. Report dd 21-8-1940, anoniem.

¹⁹⁴ In tegenstelling tot zijn broer Charles was Erwin Eschborn wel daadwerkelijk bereid geweest Ritter ter wille te zijn. TNA KV 2/452. Summary of ‘Snow’ case, ongedateerd.

¹⁹⁵ Farago, *The game of the foxes*, p. 184. West, *MI 5*, p. 114-115.

¹⁹⁶ Toen een mogelijke invasie steeds onwaarschijnlijker werd, bleef men de codenaam Unternehmen Lena gebruiken voor de ‘despatch of non-operational agents to the UK.’ Kröpke, een agent van Nest Bremen, werd in oktober 1940 nabij Liverpool gedropt; daarna werd niets meer van hem vernomen. Böckel vermeldde hem als Kröpff, mogelijk zijn alias of andersom. TNA KV 2/1333, 14a. PIR no 66 inzake J.J. Böckel dd 6-12-1945.

¹⁹⁷ Brammer, *Spionageabwehr und “Geheimer Meldedienst”*, Dokument 10, p. 175; Dokument 11, p. 176. West laat (in *MI 5*, p. 177), vrijwel zeker abusievelijk, een Treff te Brussel plaatsvinden op 6-4-1940.

¹⁹⁸ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 42.

¹⁹⁹ Delmer, *Black boomerang*, p. 21.

²⁰⁰ Benjamin Fischer, ‘A.k.a. “Dr. Rantzau”: the enigma of Major Nikolaus Ritter’. <http://www.cia.gov/csi/bulletin/csi11.html> (28-1-2003).

²⁰¹ TNA KV 2/86, 35a. Note on Snow dd 3-4-1941.

²⁰² TNA KV 2/468, 107a. B1A-nota dd 29-10-1941 van Masterman.

²⁰³ TNA KV 2/87. Chronologie Abwehr-berichtenverkeer (ISOS) inzake Ritter.

²⁰⁴ West, *MI 5*, p. 241. Zijn codenaam Snow bleef na de oorlog nog in gebruik bij MI5. Tot in het begin van de jaren vijftig werd kippenvoer voor dubbelagenten ‘Snow’ genoemd. A.V. Knobelspiesse, Masterman revisited, in *Studies in intelligence*, volume 18 no 1, Spring 1974, p. 32.

code, een begin was gemaakt met de interceptie van de door het Hamburgse station verzorgde uitzendingen.²⁰⁵ ‘As a result of this monitoring he [een vrijwilliger-interceptor] discovered that Hamburg was working to a vessel moving up and down the Norwegian coast. The preamble and the form of the code, namely a five-letter code, which was used by our agent [Owens], turned out ultimately to be the basis of a number of codes used by the Abwehr, and the knowledge gained through the Snow case assisted materially both in exposing the German organisation and enabling us to break other messages transmitted by the Germans. It cannot be doubted that the Snow case helped greatly in obtaining the early and complete mastery of the system.’²⁰⁶ Een bevestiging daarvan is te vinden in het dagboek dat Guy Liddell van MI5 tijdens de oorlog bijhield: ‘It seems probable that he [een krijgsgevangen genomen marconist van een overmeesterde onderzeeboot] was on the ship which we picked up in the early stages of the war in communication with Hamburg. The code was similar to that used by Snow, and it was the interception of these messages that really led to the development of the Group traffic.’²⁰⁷

Volgens West was men erachter gekomen dat Owens berichten ontving via een op de Noordzee varende schip, een drijvend zendontvangstation, ‘communicating both with Snow and a number of agents in Norway.’²⁰⁸ Omdat het schip met Hamburg berichten wisselde die met de Enigma-vercijfermachine waren versleuteld, kon aan de hand van de inhoud van de berichtenwisseling tussen Owens en Ritter worden getracht deze machinegegenerateerde code te kraken.²⁰⁹ Nog steeds volgens West was er rond kerst 1939 een doorbraak en er werd gerapporteerd over de ‘likelijkheid of providing a constant flow of Abwehr intercepts.’ Dit is conform Farago: ‘They first succeeded in breaking into the cipher around Christmas-time in 1939, and solved it altogether in early 1940.’²¹⁰

Er bestaat een belangrijk verschil tussen Wests beschrijving van de gang van zaken en die van Günter Alexander, een pseudoniem van Günter Peis. De laatste vertelde in zijn in 1976 verschenen boek over aspecten van het Double Cross-systeem dat marconisten van het bij Hamburg gelegen zendontvangstation, Funkstelle Hamburg-Wohldorf, beslist het ‘handschrift’, de specifieke manier van seinen, van Owens herkenden, toen deze in de nacht van 17 op 18 september een lang bericht naar Hamburg zond.²¹¹ De reproductie in Brammers boek over Ast Hamburg van een bericht dd 23 september 1939 van agent ‘3504 aus London Kingston’ – A 3504 was het agentennummer van Owens – wijst ook in de richting van een rechtstreekse zendverbinding tussen Owens en Hamburg.²¹² Het telegram van de 23ste betrof een meteo-bericht dat Owens ’s avonds even over tien had verzonden; het staft zijn inzet als berichter over het weer in Londen. Om twaalf uur ’s nachts zond hij nog een aanvullend gegeven over de windrichting; in zijn eerste bericht was dat deel onleesbaar gebleken.²¹³ Owens’ berichten werden door Hamburg onder andere naar het Abwehr-hoofdkwartier in Berlijn gezonden, maar het is onduidelijk of dit via landlijnen danwel draadloos geschiedde. Indien dit laatste het geval was, waren ze wellicht met de Enigma-machine gecijferd en dat zou de Britten uitstekend van pas zijn gekomen bij het breken van andere berichten dan die van Owens. Het door de Britten gekraakte Abwehr-berichtenverkeer kreeg de codenaam ISOS. Volgens de officiële geschiedenis van de Britse geheime diensten kon pas in december 1941 de Enigma-sleutel worden gekraakt die gebruikt werd voor de berichtenwisseling tussen Abwehr Berlijn en de grote Abwehr-posten in bezet en neutraal gebied.²¹⁴ ‘These messages, intercepted by MI5’s Radio Security Service (RSS) after a tip-off by a double agent [deze officiële geschiedenis vermeldt vrijwel geen persoonsnamen, maar hier is zonder twijfel sprake van Owens] and decrypted by GC and GS [Government Code and Cypher School, kortweg ‘Bletchley (Park)’ genoemd], were the first examples of intelligence from the cyphers of the Abwehr. In December 1940 GC and CS broke the hand cipher of the main Abwehr group and continued to read the Abwehr traffic, which later adopted a machine cypher and increased enormously in amount, until the end of the war [...]’²¹⁵

²⁰⁵ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 41. \ Owens’ code was gebaseerd op het boek *Oil for the lamps of China* van Alice Hobart. Ritter, Deckname Dr. Rantzau, p. 149.

²⁰⁶ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 41-42.

²⁰⁷ West, *Liddell diaries I*, p. 177.

²⁰⁸ West, *MI 5*, p. 160.

²⁰⁹ Het lijkt hier te gaan over het ss Theseus van kapitein Horst Kahle oftewel DK 3508. Agent F.W. Kaulen was na zijn terugkomst in september 1939 uit Ierland mogelijk als marconist aan boord van dit stoomschip geplaatst. Zijn werk droeg vervolgens in belangrijke mate bij aan de succesvolle verovering van Noorwegen. (Zie hiervoor echter ook de activiteiten van het ss Widar in Brammer, *Spionageabwehr und “Geheimer Meldedienst”*, p. 117-.) De Theseus, de Widar en de Adar voeren voor de Duitse Neptun-Linie en waren alledrie uitgerust met moderne communicatie-apparatuur. SOMA AA 1312. Fiche F.W. Kaulen. \ Farago, *The game of the foxes*, p. 190, 209.

²¹⁰ Farago, *The game of the foxes*, p. 197.

²¹¹ Alexander, *So ging Deutschland in die Falle*, p. 91. In 1977 verscheen het in Engeland met de titel *The mirror of deception* onder zijn echte naam.

²¹² Brammer, *Spionageabwehr und “Geheimer Meldedienst”*, Document 8, p. 173. Het was het eerste meteo-telegram. TNA KV 2/446, 313a. Nota?, ongedateerd?, anoniem????

²¹³ West herhaalt zijn versie in een boek uit 1987 (*GCHQ*, p. 185).

²¹⁴ Hinsley ea, *British Intelligence in the Second World War 2*, p. 20.

²¹⁵ Hinsley ea, *British Intelligence in the Second World War 1*, p. 120. \ Ook Christopher Andrew vermeldt in zijn inleiding in *The Security Service* op p. 16 de maand december 1940. \ De invloed van de Pools/Franse samenwerking in die tijd moet nog worden bepaald. In Stirling [ed],

Toch is het goed mogelijk dat Hamburg een geval apart was, want een medewerker van deze Stelle vertelde na de oorlog: 'In later years there were several other WT stations operating to agents overseas but Hamburg remained the chief station and had occasion both to take over traffic on behalf of another station and to act on Berlin's behalf for both receiving and sending; in such cases the station merely acted as a post-office passing on the messages received either by WT or by teleprinter without decoding them.'²¹⁶ Hieruit blijkt dat in elk geval soms gebruik werd gemaakt van het door Hamburg draadloos doorzenden van agentenberichten naar Berlijn en dus niet over landlijnen. Na de oorlog werd aan de hand van gegevens – verstrekt door de voormalige Leiter van Ast Hamburg, Kapitän zur See Herbert Wichmann – een schema opgesteld van de zendverbindingen die Berlijn onderhield.²¹⁷ Naast de bekende Abwehrstellen in Duitsland zelf bestonden er ook zendverbindingen met de Stellen in onder andere 's-Gravenhage, Brussel en Parijs. Tot nu toe zijn in de dossiers geen berichten aangetroffen die tussen 's-Gravenhage en Berlijn zijn gewisseld. Berichten via de lucht werden met Enigma gecijferd. Indien de Britten van de inhoud van bepaalde berichten op de hoogte waren, kan dit ze een kans hebben gegeven om de Enigma-sleutel te kraken. MI6 rept in maart 1941 van informatie uit september 1940, vrijwel zeker afkomstig uit een telegram van Hamburg, 'obtained from recent productions of our most delicate sources'.²¹⁸ Hieruit blijkt duidelijk dat de Britten er al in maart 1941 in waren geslaagd oude berichten alsnog te kraken. Dit tijdstip komt dan meer in de buurt van hetgeen West en Farago hebben genoemd. Dit lijkt in duidelijke tegenstelling te zijn met december 1941 uit de officiële geschiedenis. De oplossing ligt waarschijnlijk in het volgende. Guy Liddell schreef op 30 november 1940 in zijn dagboek: 'Firstly, Group 2 has been broken. These messages are between the principal stations in western Europe and Berlin and should give us a great deal of valuable information.'²¹⁹ Aangenomen mag worden dat Group 2-berichten van de Abwehr afkomstig waren.²²⁰ Dit moet handgecijferd verkeer zijn geweest, want Liddell schreef in juni 1941: 'If RSS [de Radio Security Service] is successful in breaking Enigma another 65 % of material will be added to the existing flow.'²²¹ Hieruit kan worden geconcludeerd dat de Abwehr de Enigma-machine pas ging gebruiken in de periode die ligt tussen december 1940 en juni 1941. Het duurde daarna tot in december 1941, voordat de met Enigma gecijferde Abwehr-berichten konden worden gekraakt. Dit is waarschijnlijk de verklaring voor het verschil in de divergerende tijdstippen.

Owens' rekrut uit Wales

Owens moest andere agenten rekruteren. MI5 zocht daartoe een gepensioneerde inspecteur van politie uit Swansea aan: Gwilym Williams.²²² Bij de National Archives in Londen alleen bekend onder zijn initialen, maar in Swansea al tijdens de oorlog aangeduid als 'Williams the spy', vergezelde hij Owens op een reis naar Antwerpen, omdat hij door de Abwehr moest worden gekeurd. Op 21 oktober 1939 ontmoetten ze Ritter, maar de keuring geschiedde door anderen.²²³ Hij werd ondervraagd door collega's van Ritter in een kantorencomplex tegenover de Canadian Pacific Railway Wharf.²²⁴ West identificeerde van hen de 'Commander', een sabotage-expert, als Kapitänleutnant Lothar Witzke.²²⁵ MI5 dacht dat al vòòr mei 1940 op basis van Owens' mededelingen.²²⁶ De ander die West noemde – door Williams aangeduid als Doktor nummer 2 (de eerste was Ritter) – was ene Major Brasser die Leiter zou zijn van I Luft Ast Hamburg. Dit klopt niet, want Ritter bekleedde die functie. Wel kennen we een Brasser die in december 1940 verbonden was aan I Luft Berlijn.²²⁷ Maar terug naar de plaats van ontmoeting in Antwerpen, waar Ritter inmiddels ook was aangekomen.²²⁸

Die vond plaats in het gebouw waar de Duitse scheepsmakelaar Thimm zijn kantoren had, de firma Sabat. Deze firma was destijds gevestigd in de Jezusstraat; we komen er later op terug. Thimm heeft Ritter waarschijnlijk een eigen

---

Intelligence co-operation between Poland and Great Britain werd (op p. 449) geschreven: 'Until 23 June 1940 [...] the Poles managed to decipher 8,440 telegrams [...]. 227 telegrams came from the surveillance conducted by clandestine W/T radios used by German agents who in this way sent hand enciphered coded messages and enabled the French to take down many spies.'

²¹⁶ TNA KV 2/170, 12a. CSDIC-rapport no 21AGp/DIC/D/CI/28 inzake F.K. Prätorius dd 20-8-1945. Zo liep het verkeer van en met agent 3725, W.D. Schmidt oftewel dubbelagent Tate, via Hamburg, terwijl hij door Berlijn werd 'gerund'. TNA KV 2/103, 49a. Supplement to report on H.C.O.O. Wichmann dd 8-8-1945.

²¹⁷ TNA KV 2/103, 45a. MI5 interim interrogation report inzake H.C.O.O. Wichmann dd 2-8-1945.

²¹⁸ TNA KV 2/15, 62a. Brief dd 4-3-1941 van MI6 aan L.A. Hart (MI5).

²¹⁹ West, *Liddell diaries* I, p. 113-114.

²²⁰ Liddell schreef op 8-12-1940 dat Dick White een 'magnum opus' had geschreven, 'based on the intercepted Group messages and what we have learned from the captured agents.' Hier is vrijwel zeker sprake van het German Secret Service report, no 2, dat uit december 1940 stamt (te vinden in TNA KV 3/76) en dat de Abwehr behandelt. West, *Liddell diaries* I, p. 116.

²²¹ West, *Liddell diaries* I, p. 156.

²²² Williams the spy, *Police Magazine*, december 2001. http://www.polfed.org/magazine/12_2001/12_2001_spy.htm.

²²³ TNA KV 2/468, 11. Rapport uit oktober 1939 van G. Williams.

²²⁴ Volgens West (in *MI 5*, p. 174) vond de Treff plaats in Hotel Londen, later gevolgd door een voortzetting in hotel Metropole te Brussel.

²²⁵ West, *MI 5*, p. 174. Farago, *The game of the foxes*, p. 179.

²²⁶ TNA KV 2/452. Summary of 'Snow' case, ongedateerd.

²²⁷ TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946.

²²⁸ (toevoeging EV): Voor een uitvoerige behandeling van de Treffs in Antwerpen, zie/ Verhoeyen, *Spionnen aan de achterdeur*, p. 136-162.

kantoor aangeboden, waar deze zijn eigen zaakjes kon afwikkelen.²²⁹ Over zijn ondervraging rapporteerde Williams: '[...] I was further examined and re-examined by the three men until I did not know whether I stood on my head or my feet.'²³⁰ Tijdens de dagen erop volgden verdere besprekingen en onderricht in sabotage. Hij werd goedgekeurd en ter plekke gerekruteerd onder agentennummer A 3551.²³¹ Hij en Owens kregen meteen geld²³², in een stuk hout verborgen ontstekers en codeboeken mee als onderdeel van Williams' opdracht in Wales een nationalistische sabotageorganisatie op te bouwen.²³³ Het contact met Ritter moest hij onder het mom van postzegelverzamelaar onderhouden via adressen op het continent, maar voorlopig werd hij beschouwd als een agent in ruste. De ontmoetingen leverden ook meteen tastbaar resultaat op in de vorm van een spoor naar wat West de 'Abwehr paymaster in Britain' noemde, de tot Britse genaturaliseerde Mathilde Krafft-Claudius²³⁴ die in de omgeving van Bournemouth woonde, en het agentennummer U 3529 had gekregen.²³⁵ Hoogstwaarschijnlijk werd in een MI5-handboek uit 1944 aan haar gerefereerd als een 'indominable old lady of seventy who served (from disinterested motives) as a paymaster of agents'.²³⁶ Na mooi spoorwerk kon Krafft als agente worden geïdentificeerd en ze werd onder observatie gesteld; ze werd pas later, in juli 1941, aangehouden.²³⁷ Ook zij had een bankrekening bij de Midland Bank. Haar pleegdochter Editha Dargel was in 1924 bij haar thuis komen wonen in 'Nasova', Clifton Road, Parkstone, nabij Poole.²³⁸ Abwehr-officier F. Lieber keurde de relatie tussen deze twee vrouwen af; onbekend is op welke gronden.²³⁹ MI5 had MI6 gevraagd om in Kopenhagen navraag naar Dargel te doen.²⁴⁰ Het resultaat was een serieuze compromittering in januari 1940: 'The Danish police blundered in and asked her whether she knew a Mrs Krafft, hence a letter from Editha Dargel [sic] to Krafft telling not to correspond in future and a wireless communication to Snow that his friends are closing down for the time being.' Dargel werd in april 1939 op grond van ongewenste activiteiten het land uitgezet. Onder 'Owens' werd al een andere bonus vermeld: de identificatie van Eschborn als Abwehr-agent die vervolgens als XX-agent werd ingezet, al kan dat niet geheel op Owens' conto worden geschreven.²⁴¹

Simon en Eriksson-Karpp

Nadat de Ier F.P. Campbell in augustus 1937 had gereageerd op een advertentie over een taal cursus Duits, werd hij door Kurt Wheeler-Hill, een in Dublin werkzame leraar Duits, overgehaald om een bezoek aan Duitsland te brengen.²⁴² Hij vertrok in augustus 1938 met zijn vrouw en in Hamburg werd hij door Wheeler-Hill voorgesteld aan een reeks Duitsers waaronder Doktor Reinhardt, een alias van Ritter van Ast Hamburg, diens secretaresse²⁴³ en Doktor Luders, een alias van Hauptmann Hans Lips, Leiter I Heer van Ast Hamburg.²⁴⁴ Deze laatste vroeg Campbell agenten te rekruteren voor spionage in Groot-Brittannië; later werd hem nog gevraagd een radioverbinding tussen Dublin en Hamburg te organiseren. Hij kreeg ook een vragenlijst mee en het contactadres van Ernst Moll alias Egon Paulsen, de assistent van Lips.²⁴⁵ In 1938 vertelde Campbell over die Duitse pogingen hem tot spionage te bewegen en MI5 probeerde via hem een spel op te zetten door Campbell een agent, ene M/R van B5B die zich als journalist voordeed, bij Lips te laten introduceren als een

²²⁹ TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946.

²³⁰ TNA KV 2/468, 11. Rapport uit oktober 1939 van G. Williams. Williams the spy, *Police Magazine*, december 2001.

²³¹ West, *MI 5*, p. 174. De Duitsers kenden Williams onder de naam Dickens. TNA KV 2/170, 12a. CSDIC-rapport no 21AGp/DIC/D/CI/28 inzake F.K. Prätorius dd 20-8-1945.

²³² Owens kreeg in oktober 1939 £ 537,- in bankbiljetten; Williams kreeg toen £ 50,-. TNA KV 3/77. Financial transactions of B1A agents dd 8-8-1942.

²³³ De codeboeken waren zeer waarschijnlijk nodig om Williams de brieven te laten decoderen die hij zou gaan ontvangen van mevrouw L. De Ridder, de echtgenote van A.J.O. Voigt, een vooroorlogse Abwehr-agent in Antwerpen. Van haar kreeg hij in april 1940 een adres in Brussel, dat van Luis Mercader in de Bosquetstraat. NARA RG226 E119A B40 F114. Brief dd 4-10-1940 van MI6 (VB, 12713) aan T.A. Robertson (MI5). Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 42. TNA KV 2/468, 2y. Brief dd 15-4-1940 van L. De Ridder aan Williams.

²³⁴ Farago wilde (in *The game of the foxes*, p. 182, 184) haar ware naam niet onthullen en duidde haar aan als Margarde Kraus. Als reden gaf hij op dat ze nooit van spionage is beschuldigd. Dit is feitelijk een drogreden, omdat ze daadwerkelijk Duitse agenten heeft geholpen. Bij NAPRO in te zien: KV 2/702 (19391215-19400619); 703 (19400620-19410711); 704 (19410711-19410903); 705 (19410908-19420815) en 706 (19420903-19461023).

²³⁵ Masterman, *The Double-Cross system in the war of 1939 to 1945*, p. 41. Pujol; West, *Garbo*, p. 54. In een eerder boek van West (*MI 5*, p. 115) werd een andere oorzaak gegeven voor de ontmaskering van Krafft.

²³⁶ A history of the German secret services and British counter-measures, p. 19.

²³⁷ TNA KV 2/446. Drie documenten?, ongedateerd?, van J.R. Stopford. West, *Liddell diaries I*, p. 45, 49, 159.

²³⁸ NARA RG226 E119a B41 F1143. Brief dd 29-10-1945 van CI War Room aan USFET.

²³⁹ TNA KV 2/88, 150a. FR no 104 inzake F. Lieber dd 23-10-1946.

²⁴⁰ West, *Liddell diaries I*, p. 58.

²⁴¹ Na de arrestatie van Gunther Raydt – een door Ritter gerekruteerde agent die in augustus 1939 Londen bezocht – kwam MI5 erachter dat de broers Eschborn met spionage van doen hadden.

²⁴² TNA KV 2/756, 38a. MI6-nota dd 22-11-1940; 20a. Rapport dd 12-9-1938 inzake Campbell.

²⁴³ Waarschijnlijk Irmgard von Klitzing.

²⁴⁴ TNA KV 2/85. Notitie inzake Campbell dd 8-5-1938.

²⁴⁵ TNA KV 2/756, 40a. Notitie dd 25-3-1942 van A.M. Candlin.

geschikte kandidaat.²⁴⁶ Dit leverde weinig op, omdat Wheeler-Hill, een andere agent van I Heer²⁴⁷, in haast Dublin verliet, mogelijk als gevolg van een waarschuwing. In juli 1937 was de aandacht op ene H.G. Campbell gevallen, toen die vanuit Hamburg een mevrouw Duncombe in Engeland opdracht had gegeven om vijftien pond naar Walter Simon te sturen.²⁴⁸ Het lijkt er echter meer op dat H.G. Campbell een alias van Ritter was; onder andere Owens verklaarde dat het alias George Campbell door Ritter werd gebruikt.²⁴⁹ Het is niet duidelijk of Simon toen al werd verdacht, maar het is aannemelijk dat de betaling aanleiding was een oogje op hem te houden. Volgens een rapport uit 1942 kreeg MI5 hem in augustus 1937 in de gaten toen Duncombe – ‘who was known to be acting as a post-box for the German Secret Service’ – een brief van Ast Hamburg ontving met de instructie om Simon vijftien pond uit te betalen.²⁵⁰ Onderzoek toonde aan dat hij correspondeerde met een man in Hamburg met de initialen H.R. De brieven werden via Willi Naumann of Kapitän Scharffe in het Seemannshaus te Hamburg doorgestuurd naar Dr. R. Dit was Doktor Norbert Rantzau, een alias van de eerder genoemde Leiter I Luft Ast Hamburg, Hauptmann Niko Ritter. Scharffe lijkt op de omschrijving van Ritters eerste zelf gerekruteerde Forscher: ‘an old Merchant Navy captain, who was at this time [1937] manager of the Seemannsheim’ in Hamburg.²⁵¹ Deze koopvaardijkapitein bracht Ritter na een aantal ongeschikte kandidaten in contact met Simon, Ritters eerste en echte eigen inlichtingenagent.

Volgens Ritters mededelingen zou Simon na zijn rekrutering door Ritter in de maanden maart tot en met april 1938 een eerste reis in Engeland hebben gemaakt.²⁵² Hetgeen hij daarna over Britse vliegvelden en fabrieken wist te melden, maakte grote indruk in Hamburg. Zijn tweede reis van zes weken begon in mei van datzelfde jaar en de derde in de herfst. Meer houvast biedt een officieel stuk van de Immigration Branch dat als data van aankomst vermeldt: 25 juli, 26 september en 25 november 1937.²⁵³ Begin november 1937 kwam hij kennelijk weer zonder geld te zitten, want hij bezocht de Duitse ambassade te Londen waar hij om fondsen vroeg; daarbij refereerde hij aan Rantzau en ene Braun. Hij moet financieel werkelijk aan de grond hebben gezeten, omdat een agent een plaats als een ambassade het liefst links laat liggen en omdat het diplomaten in verlegenheid kan brengen. Het personeel wilde hem dan ook niet helpen, al geleidde het zijn verzoek wel door. MI5 hoorde hier begin november 1937 over van hun agent binnen de ambassade: Jona von Ustinow, de toenmalige persattaché daar, met agentennummer U.35.²⁵⁴ Het resultaat van Simons verzoek was dat hij in november 1937 bij het Duitse consulaat-generaal in Londen een envelop kon ophalen van Kol & Co Amsterdam. Deze aan Simon geadresseerde envelop bevatte £ 18,-, hem gestuurd in opdracht van ene Van der Velde uit Amsterdam. In januari 1938 kreeg hij, ditmaal in opdracht van ene mevrouw Van der Velde uit Amsterdam, nog eens tien pond.²⁵⁵ Deze episode was voor Ritter aanleiding Simon een adres in Engeland te verschaffen waarheen hij voortaan in geval van nood een brief kon sturen. Dat gebeurde al spoedig. In januari 1938 stuurde Simon een brief met een verzoek tot financiële ondersteuning naar mevrouw My Eriksson. Op deze wijze kwam zij in het blikveld van MI5. Ze was Duitse van geboorte – haar meisjesnaam was Karpp – en getrouwd geweest met de Zweed Eriksson.²⁵⁶ Waarschijnlijk had ze daarom de Zweedse voornaam Maj aangenomen, die ze later als ‘My’ ging schrijven; na de ontbinding van het huwelijk bleef ze zich Eriksson noemen. Op zeker moment was ze in Nederland beland en kwam in november 1928 als dienstbode in dienst bij Louisa Baumann op het Noordeinde nummer 62^a te ’s-Gravenhage, schuin tegenover De Nederlandsche Bank en slechts enkele huizen verwijderd van paleis Noordeinde. Aangezien op nummer 62^b een damesmodeartikelenwinkel ‘Marie-Louise’ was gevestigd en Baumann modiste/winkelverkoopster was, mag worden verondersteld dat zij daar werkzaam was, wellicht zelfs – gezien haar voornamen Louisa Maria Josephina – als eigenaresse.²⁵⁷ Tegenwoordig is daar Beuwkes Coutures Dameskleding gevestigd.

Lang is My Eriksson-Karpp niet in Nederland gebleven, want ze werd een jaar later, medio december 1929, uitgeschreven naar Hamburg. Daarvandaan verhuisde ze in 1930 naar Engeland, waar ze als kok-huishoudster achtereenvolgens bij diverse mensen werkzaam was.²⁵⁸ Via haar oom – ze noemde hem kapitein Gallus²⁵⁹ – kwam ze

²⁴⁶ *The Security Service*, p. 135. \ TNA, KV 2/756, 14b. Nota inzake Campbell dd 9-6-1938; 14a. Summary inzake Wheeler Hill dd 9-6-1938.

²⁴⁷ NA BNV, 3175. PIR no 57 inzake Ritter dd 5-12-1947.

²⁴⁸ TNA KV 2/86, 25a. Nota inzake Eriksson-Karpp dd 24-1-1941.

²⁴⁹ TNA KV 2/452. Summary of ‘Snow’ case, ongedateerd.

²⁵⁰ TNA WO 208/5272. *The German Secret Service* (augustus 1942), p. 116.

²⁵¹ TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946.

²⁵² Kahn, *Hitler's spies*, p. 303. Kahn laat Simons eerste reis abusievelijk in 1938 plaatsvinden. \ Volgens Ritter rekruteerde hij Simon in de herfst van 1937, maar hij vergiste zich. TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946.

²⁵³ TNA KV 2/1293, 17a. Home Office circular dd 11-8-1938.

²⁵⁴ TNA KV 2/1293, 3a. Rapport dd 8-11-1937 van U.35.

²⁵⁵ TNA KV 2/86, 25a. Nota inzake Eriksson-Karpp dd 24-1-1941.

²⁵⁶ Informatie GAGR.

²⁵⁷ *Algemeen adresboek van Nederland* 1939, p. 1188. \ Op 25-10-1949 werd Noordeinde 62^a vernummerd naar 62^b. Persoonskaart H.L. Preller CBG. In 1950 verhuisde het echtpaar Preller-Baumann naar Noordeinde 60.

²⁵⁸ TNA KV 2/357. Verhoorrapport inzake M. Eriksson-Karpp dd 9-10-1940; KV 2/85. Verhoor op 22-12-1940.

²⁵⁹ Kapitein Fritz Gallus p/a Transatlantische Handels Mij GmbH, Kaufmannshaus, Bleichenbrücke, Hamburg; in deze stad gebruikte hij ook het

tijdens een vakantie in 1937 te Hamburg in contact met Ritter. Door onderzoek werd vastgesteld dat ze minstens al in 1937 als koerierster en helper voor Ritter opereerde. Na de oorlog herinnerde Ritter zich haar 'vertrauenerwekkende sanfte Rehaugen und kastanienbraunes Haar'.²⁶⁰ Hij vertelde nog dat ze in Grimsby een baantje als huishoudster had gevonden bij een Britse colonel van de marinevliegdiens. Haar kinderen woonden in Stockholm, waar ze hen tweemaal in het jaar opzocht. Ritter had daar eind 1937 een Treff met haar.²⁶¹ Ze correspondeerde met ene Frau Koller aan de Binckhorstlaan 20-22 te 's-Gravenhage. Op no 20 was Köller's Galvanotechnische Industrie gevestigd, een vernikkelinrichting.²⁶² De eigenaar ervan, Franz Köller, woonde met zijn vrouw en kinderen op no 22.²⁶³ Franz was gehuwd met Christine von Lehener oftewel 'Frau Koller', een veel jongere vrouw die uit Hamburg afkomstig was. Een ander correspondentieadres van Karpp was dat van haar voormalige werkgeefster te 's-Gravenhage, mevrouw Bouwman, de vernederlandse schrijfwijze van Baumann. Zij was inmiddels gehuwd met inspecteur van politie H.L. Preller. Het is onbekend of Köller-von Lehener en Preller-Baumann als Umschlagstelle hebben gefungeerd.²⁶⁴

Op zoek naar andere agenten die mogelijk contact met My Eriksson-Karpp zouden opnemen liet MI5 haar voor de buitenwereld ongemoeid; in principe kon ze niet veel kwaad doen. In februari 1938 – kort nadat ze Simon in een café bij een metrostation vijf pond had gegeven – vertrok ze met ene Lady Elveden naar Dublin.²⁶⁵ Dit moet Lady Elizabeth Hare, de dochter van de 4th Earl of Listowel, zijn geweest die twee jaar daarvoor was gehuwd met Viscount A.O.E.G. Elveden; dit echtpaar woonde in 1939 op Gloucester Lodge in Regentpark te Londen.²⁶⁶ Ook My woonde daar. Ze werd aangehouden, toen ze op 16 december 1939 op weg naar Nederland het land wilde verlaten.²⁶⁷ Tijdens haar verhoren wilde ze zeer weinig kwijt over haar activiteiten voor Ritter, maar ook over andere zaken. Zo draaide ze zich in allerlei bochten om aannemelijk te maken dat ze Simon niet eerder had ontmoet dan bij het overhandigen van het geld. Ritter had Simon echter al op 21 januari 1938 geschreven: 'Please let me know whether you have met our mutual lady friend since her return.'²⁶⁸ Volgens een aantekening in Simons agenda was dat de dag erop gebeurd;²⁶⁹ hij kreeg toen zes pond van haar.²⁷⁰ In een brief van 7 februari schreef ze: 'Certainly I told him that there was no hurry about my money, but I never expected him to want more so soon – I am very annoyed with Rantzau, for he promised to transfer £20 to £30 to my account – and as I am informed by the bank – so far nothing has come.'²⁷¹ Ze noteerde nog iets intrigerends: 'You see, apart from S[imon] I have two others I must think of – of whom he of course does not know anything and must not know anything, for each of them works alone.' Hieruit blijkt weer eens dat lang niet alles bekend is geworden, want die andere twee konden niet worden geïdentificeerd.²⁷² In deze brief al sprak ze haar verlangen uit om in de herfst gepensioneerd naar Duitsland terug te keren. Uit een veel later geschreven brief uit oktober 1939 aan haar kennissen, de familie Köller, blijkt haar voornemen via 's-Gravenhage terug te reizen; de Köllers verheugden zich op haar bezoek.²⁷³ Twee maanden later werd ze echter alsnog aangehouden. Op 3 januari 1940 werd ze tot drie maanden gevangenisstraf en een boete van honderd pond veroordeeld voor het afleggen van valse verklaringen.²⁷⁴ Na afloop van die straf werd ze geïnterneerd.²⁷⁵

Op 5 februari 1938 observeerde Simon een versperringsballonsectie van de RAF in Kidbrooke, Kent, waar hij werd opgemerkt door het maken van schetsen.²⁷⁶ Later die dag bezocht hij nog het Hendon vliegveld, maar terug in Londen werd hij gearresteerd en beschuldigd van het nalaten van het tekenen van het hotelregister in Tonbridge. Mevrouw

---

adres van het Seemannshaus. TNA KV 2/86, 26a. Brief dd 30-1-1941 van R. Butler (of R. Burton?) aan Cowgill.

²⁶⁰ Alexander, *So ging Deutschland in die Falle*, p. 154.

²⁶¹ Ritter vermeldde deze ontmoeting niet in een PIR; wel eentje in de herfst van 1938. NA BNV, 3175. PIR no 57 inzake Ritter dd 5-12-1945.

²⁶² *Algemeen adresboek van Nederland 1939*, p. 1209.

²⁶³ Informatie GAGR. \ Persoonskaart CBG.

²⁶⁴ Van geen van beiden bestaan CABR-dossiers. \ In haar TNA-dossier (KV 2/536) is nog een visitekaartje te vinden van mr E.O. baron van Boetzelaer (Merelstraat 52 Leiden).

²⁶⁵ TNA KV 2/85. Verhoor van Eriksson-Karpp op 22-2-1940.

²⁶⁶ *Who's who 1939*, p. 980.

²⁶⁷ De gebroeders Van der Steen laten 'Lady May' abusievelijk nog op 4-5-1940 een Treff hebben met haar case officier. Van der Steen; Van der Steen, *Spionage in de tweede wereldoorlog*, p. 154-156.

²⁶⁸ TNA KV 2/85. Verhoor van Eriksson-Karpp op 22-2-1940.

²⁶⁹ Een andere bron, ook gebaseerd op Simons dagboek, vermeldde 20-12-1937 als de dag van ontmoeting. TNA KV 2/537, 123a. Summary of case against My Eriksson, ongedateerd, anoniem.

²⁷⁰ TNA KV 2/1293, 19a. B22-nota dd 31-3-1941.

²⁷¹ TNA KV 2/535, 9a. Brief dd 7-2-1938 van Eriksson-Karpp aan Gretel.

²⁷² Een van die twee agenten zou ene 'G. M.' zijn geweest. MI5 vermoedde dat dit kon slaan op Grete Müller, degene waar My haar brief in februari 1938 aan schreef. TNA KV 2/1293, 19a. B22-nota dd 31-3-1941.

²⁷³ TNA KV 2/536. Brief dd 26-10-1939 van Köller aan Eriksson-Karpp.

²⁷⁴ TNA KV 2/536, 70a. Note on Home Office files dd 18-2-1941.

²⁷⁵ In augustus 1943 is er sprake van geweest om My Eriksson naar Stockholm te laten vertrekken in uitwisseling voor een MI6-agent. West, *The Guy Liddell diaries II*, p. 95.

²⁷⁶ TNA WO 208/5272. The German Secret Service (augustus 1942), p. 117.

Duncombe pleegde na die arrestatie zelfmoord. Onder Simons bezittingen vond men materiaal om onzichtbaar op papier te kunnen rapporteren. In Simons agenda werd de naam – met asterisk en de afkorting ‘O.K.’ – van George Billings gevonden, een 17 of 18-jarige jongeman die lid was van de Fascist Youth Organisation in Londen. De Duitsers hadden hem rijp voor rekrutering geacht en Simon erop afgestuurd. Billings hapte toe om als koerier naar Nederland te werken. ‘He did not do so, however, because he was immediately pulled in by the police, and was given the fright of his life. [...] Colonel Hinchley-Cooke who conducted the enquiries at the time came to the conclusion that this young man had been frightened out of his wits, and that there was no necessity to regard him as dangerous. Billings is now [maart 1941] doing quite well with the R.A.F.’²⁷⁷ Ook een andere naam in de agenda, die van Bernard Durrant, was op gelijke wijze gemarkeerd. Kort na het uitbreken van de oorlog in september 1939 gaf hij zichzelf evenwel in Egypte aan als Duitse agent. Hij was dat land binnengesmokkeld in het uniform van een koopvaardij-officier en naar het Duitse consulaat gebracht.²⁷⁸ Daar kreeg hij vijftig pond en andere kleren. Na zijn bekentenis werd hij geïnterneerd.²⁷⁹ De andere namen leverden geen verdachten op. Simon werd veroordeeld tot drie maanden cel en deportatie na het uitzitten van die straf.²⁸⁰

Volgens Kahn werd Simon in de herfst van 1938 bij zijn aankomst in Engeland opgemerkt door de immigratiedienst die op de een of andere manier achterdocht had gekregen en zijn komst aan MI5 rapporteerde; dit zou dan een vierde reis moeten zijn geweest.²⁸¹ Gezien het bovenstaande stond hij op een Britse signaleringslijst en de immigratiedienst had niet meer dan zijn plicht gedaan. Simon nam een hotelkamer in Londen als uitvalsbasis voor reises naar het zuidoosten. Zijn bevindingen rapporteerde hij via een dekadres in Rotterdam. Omdat hij in februari 1939 vergeten was zich als vreemdeling te laten registreren toen hij in Kent een hotelkamer betrok, werd hij gearresteerd. Hierop volgde een veroordeling van een half jaar gevangenisstraf.²⁸² Kort na zijn terugkomst in Hamburg brak de oorlog uit.

In mei 1940 werd hij opnieuw ingezet, ditmaal als een agent met een zendontvanger. Hij kreeg valse identiteitspapieren op naam van Karl Anderson. Eind mei vertrok hij per onderzeeboot naar Ierland en in de nacht van 12 op 13 juni werd hij naar Dingle Bay aan de west-Ierse kust geroeid. Hij moest contact opnemen met Unland in Dublin van wie hij een foto had meegekregen.²⁸³ Tijdens zijn poging Dublin te bereiken werd hij gearresteerd. Uiteindelijk bereikte hij die stad, want na zijn veroordeling werd hij daar in het gevang geworpen.²⁸⁴

Vera Schalburg alias etcetera

Dierks moet een charmante man zijn geweest, want hij slaagde erin relatief veel vrouwelijke agenten te werven. Ronduit de meest bekende daarvan maar tevens meest mysterieuze agente is Vera Eriksen geweest. Ze wordt uitgebreid beschreven in de spionageliteratuur, maar haar correcte personalia werden niet onomstotelijk vastgesteld. In 1971 was Farago een der eersten om haar te beschrijven: ‘an enigmatic woman in her late twenties, the kind of apparition the young Garbo could have done much more convincingly than her portrayal of the aging, flabby Mata Hari. She was a bewitching Nordic blonde, athletic yet graceful, very feminine, with a brash seductive air about her.’²⁸⁵ Smaken verschillen – de Groningse Margaretha Zelle alias Mata Hari mag mogelijk worden omschreven als Rubensachtig – maar als de foto van Vera²⁸⁶ naast Farago’s beschrijving wordt gelegd moet worden geconstateerd dat op die beschrijving valt af te dingen. Het is een weinig flatteuze foto, maar Vera is met haar brede schouders en heupen eerder Oosteuropes te noemen dan Scandinavisch. Haar foto is gepubliceerd in een boek van Piekalkiewicz die haar de naam Vera de Cottani-Chalbur geeft, in 1913 geboren uit het huwelijk van een Baltische aristocraat en officier in de tsaristische marine. Na zijn dood tijdens de revolutie weet zijn gezin via Letland naar Denemarken te vluchten. Het lijkt er echter op dat haar werkelijke antecedenten, terug te vinden in haar MI5-dossier, minder verheven zijn. Dit dossier meldt dat ze op 10 december 1912 als Vera Feodorovna Staritsky in Siberië ter wereld kwam, waarschijnlijk van joodse afkomst en mogelijk als onecht kind.²⁸⁷ Na haar adoptie werd ze nog

²⁷⁷ TNA KV 2/1293, 19a. B22-nota dd 31-3-1941.

²⁷⁸ Durrant had een postadres in Denemarken gekregen en MI5 stuurde daar een brief heen. In reactie daarop werd £ 50,- en een antwoord ontvangen. Een tweede reactie werd ontvangen van mejuffrouw Mimy van Zuylen, per adres Marinus Hack, Van Woudstraat 35, Voorburg. TNA KV 2/365, 18a. 60721]

²⁷⁹ Durrant werd gedraaid en ging als dubbelagent werken. Een van zijn contacten was ene Fursen in Aabenraa, Denemarken. Diezelfde naam was ook te vinden in Owens’ dossier. Aabenraa was ook de woonplaats van ene Andresen die in contact stond met Werner Unland. West, *Liddell diaries* I, p. 75.

²⁸⁰ Simon werd op 16-7-1938 gedeporteerd. TNA KV 2/1293, 17a. Home office circular dd 11-8-1938.

²⁸¹ Kahn, *Hitler’s spies*, p. 304.

²⁸² Volgens Stephan (in *Geheimauftrag Irland*) meldde de *Dublin Evening Mail* dat Simon onder de naam Hermann Christian Simon op 16-2-1939 werd veroordeeld.

²⁸³ TNA KV 2/170, 12a. CSDIC-rapport no 21AGp/DIC/D/CI/28 inzake F.K. Prätorius dd 20-8-1945.

²⁸⁴ Op 28-7-1941 schreef Simon een brief naar Ritter, waarin hij over zijn gevangenschap berichtte. ‘We are seven of us here including one Indian [Obed]. Three of us are of the same company.’ TNA WO 208/5272. The German Secret Service (augustus 1942), p. 117.

²⁸⁵ Farago, *The game of the foxes*, p. 239.

²⁸⁶ Piekalkiewicz, *Weltgeschichte der Spionage*, p. 358.

²⁸⁷ TNA KV 2/15, 90a. Rapport van U.35, ongedateerd. Peter Reid, The German spies. <http://rgu-sim.rgu.ac.uk/history/German%20Spies.htm> (6-

als kind door haar pleegouders – vluchtend voor de Russische revolutie in 1917 – naar Denemarken meegenomen.²⁸⁸ In het kader van naspeuringen naar haar werkelijke achtergrond vond een gesprek plaats met de oom van haar pleegouders: Ernst Schalburg.²⁸⁹ Deze al dertig jaar in Engeland wonende oom wist slechts te vertellen dat zijn oudere broer August een Russische vrouw had gehuwd en dat het echtpaar van circa 1900 tot de revolutie in Siberië had gewoond. Om na haar verhuizing in 1927 naar Parijs in haar levensonderhoud te voorzien ging Vera in cabarets dansen. Een andere versie is dat ze balletdanseres was of wilde worden. In 1930 zou ze een graaf Sergei Ignatieff hebben gehuwd die voor en tegen de Sovjet-Unie spioneerde. MI5 omschreef hem: ‘He was a cocaine addict, a pervers and actively engaged in espionage for the White Russians [een aanduiding voor het anticommunistische kamp].’²⁹⁰ Aangezien Vera de bron zal zijn geweest voor deze informatie moet hier toch de nodige terughoudendheid worden betracht. Dat wordt ondersteund door een andere bron, haar dossier bij de Belgische Vreemdelingenpolitie.²⁹¹ Daarin is te lezen dat Vera een dochter is uit het huwelijk van de Deen Auguste Schalburg en de Oekraïense Jelena Simonowski. Ze was ouder dan ze MI5 had verteld, want ze was op 10 november 1909 geboren in Ust-Kaminogorsk in Kazachstan.

Op zich is het niet vreemd dat ook haar broer August daar werd geboren, maar wel dat dit op 2 augustus 1909 zou zijn gebeurd. Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat er inderdaad sprake kan zijn geweest van het pleeggezin Schalburg, waarin Vera opgroeide.²⁹² Hoe het ook zij, in juli 1933 kwam zij met haar moeder vanuit Parijs in Brussel wonen. Enkele maanden later, in december, liet ze zich uitschrijven naar Kopenhagen. Het staat niet onomstotelijk vast dat zij daar inderdaad heeft gewoond, maar in april 1935 vestigde zij zich wederom in Brussel. Het zou wel haar contact verklaren met de Deense ingenieur H.W. Christensen via wie zij naar haar zeggen in 1936 te Amsterdam in contact zou zijn gekomen met Egon Fischer, een alias van Adolf von Feldmann, de Leiter III (contraspionage) van Ast Hamburg.²⁹³ Hij rekruteerde haar om tegen de communisten in België te werken. Ze beweerde dat ze in 1937 te Brussel in het huwelijk trad met Hans Friedrich von Wedel, een alias van Hilmar Dierks, maar ze heeft ook wel eens toegegeven niet met hem getrouwd te zijn geweest. Van een huwelijk blijkt uit haar vreemdelingendossier niets. Volgens de schrijver Anthony Masters verbleef ‘Vera de Cottani-Chalbur’ vanaf 1937 tot het uitbreken van de oorlog in september 1939 in Londen.²⁹⁴ Er kan overigens ook een vraagteken worden geplaatst bij het koppelteken in dit alias, omdat ze die naam zelf op een bewaard gebleven stukje papier heeft geschreven als ‘Vera de Cottani Chalbur’.²⁹⁵ Volgens Masters zou ze in die periode 1937-1939 werkzaam zijn geweest voor Maxwell Knight van MI5, ‘based in a fashionable Mayfair salon and passing on scraps of information concerning potential Fascist sympathizers. Vera did not produce information of any great importance, but she was both intelligent and useful. Her value apparently came to an end at the outbreak of hostilities and she disappeared. Knight next heard of Vera when he was contacted on 30 September 1940 [...]. Meanwhile, under questioning in Buckie, Vera Erikson dramatically revealed that she was, in fact, Vera de Cottani-Chalbur and that “Captain King” would vouch for her in London’s War Office. [...] Knight admitted knowledge of Vera but merely stated that she had worked as an informer for M.I.5 before the war. He did not say that he had carefully prepared her as a double agent so that she would be able to trap Abwehr agents, just as she had now done. [...] Vera continued to give more details about the Abwehr, all of which were of vital importance to British security, and she was still passing information to Knight when she was later interned in Holloway.’ Joan Miller vermeldde Vera echter niet in haar boek *One girl’s war* uit 1986 over MI5 en haar baas Knight. In 1939 werd Vera door mevrouw Jane Martin geïntroduceerd bij een major Mackenzie (39 Bruton Place, Londen) en zij schermde met deze naam als haar contact via wie ze iemand van Scotland Yard of MI6 kon bereiken.²⁹⁶ Meer lijkt er niet aan de hand te zijn geweest, simpel grootspraak.

Andere bronnen zien Vera’s activiteiten strikt in het kader van de Abwehr en dat is vrijwel zeker ook de juiste visie. Ze was in maart 1939 op het adres 102 Dorset House in Londen gaan wonen ten huize van een collega-agente: hertogin Anna

2-2003), later veranderd in <http://www.portgordon.org>.

²⁸⁸ Een soortgelijk verhaal kan over de kinderen van Alexis Pantchulidzew worden verteld. Deze kolonel vluchtte in 1917 met zijn vrouw Maria Buchmeyer naar Finland; via Zweden en Noorwegen kwamen ze in Denemarken terecht. In de periode 1918-1921 woonden ze in Kopenhagen. Begin 1921 reisde hij naar Duitsland, waar hij zich in Berlijn vestigde. Zijn vrouw vertrok in 1922 naar Parijs ‘om aldaar met haar zoon en dochter uit haar eerste huwelijk te wonen.’ www.volkskrant.nl (7-2-2004). Rapport Van der Voet inzake prins Bernhard dd 7-2-2004, concept-levensbeschrijving A. Pantchulidzew dd 9-2-1948.

²⁸⁹ TNA KV 2/15, 120a. B1B-notitie dd 21-5-1942 van J.P. de C. Day.

²⁹⁰ MI5, geciteerd in Reids artikel.

²⁹¹ ARA Brussel, archief DVZ, dossier A 93719 (Vera Schalburg).

²⁹² Er is nog een andere broer geweest, de op 14-4-1906 in Sint Petersburg geboren Christian Frederik. Zie hiervoor: Erik Haaest, Schalburgfamilie Mata Harris eller mysteriet om ‘Smukke Vera’. <http://haaest.homepage.dk/Vera%20Schalburg/VeraSchalburg.htm> [1-11-2005].

²⁹³ TNA KV 2/14, 43a. Ondervragingsrapport inzake V. Eriksen, ongedateerd [30-10-1940].

²⁹⁴ Masters, *The man who was M*, p. 121-122.

²⁹⁵ Foto van het papiertje in Winston G. Ramsey, *German spies in Britain*, p. 20.

²⁹⁶ TNA KV 2/85. Summary of interrogation of V. Staritsky dd 4-10-1940.

de Château-Thierry.²⁹⁷ Het blijkt dat die in 1877 te Berlijn uit Poolse ouders werd geboren.²⁹⁸ Haar vader W. Salamonskij was een genaturaliseerde Nederlander – zelf kreeg ze de naam Salamonski – en de kans is aanwezig dat zij die nationaliteit ook kreeg, al was dat niet te achterhalen. Uit het huwelijk dat zij in Engeland met de Duitser K.O. Uhlig sloot werden een zoon en dochter geboren. Na haar scheiding in 1916 huwde zij de Franse hertog L.A.J. de Château-Thierry. Ze hoefde zich niet langer Salamonski of Uhlig te noemen. Anna was via haar vriendin My Eriksson-Karpp medio 1938 tijdens een door de Abwehr betaald bezoek aan Münster door Ritter gerekruteerd.²⁹⁹ Ze stemde er eind 1938 mee in om I Marine-agente Vera in haar Londense residentie te laten logeren. Vera beweerde tijdens haar verhoren in het najaar van 1940 dat Ritter haar naar Londen had gestuurd en dat hij de chef van Hilmar zou zijn geweest, een onjuiste constructie.³⁰⁰ Na de oorlog vertelde Ritter dat Vera's latere kompanen Drucke en 'Wälti' agenten waren geweest van I Marine, al was de training en missie in het kader van Unternehmen Lena verzorgd en bepaald door I Luft.³⁰¹ Zo was Petter alias Werner Heinrich Wälti tijdens de slag om Frankrijk als agent werkzaam geweest in Parijs.³⁰² Vera's exacte opdracht is onbekend gebleven, maar zal hoogstwaarschijnlijk te maken hebben gehad met het zoeken naar personen die in een positie verkeerden of konden geraken, waarin ze bereid waren te gaan spioneren. Daarbij kon ze profiteren van de uitgebreide kennissenkring van de hertogin, waar onder andere Lord Vansittart toe zou behoren. Voor haar terugreis begin september 1939 naar Duitsland werd ze door de hertogin naar Hanni Fiene te 's-Gravenhage gestuurd, die voor geld zou zorgen en haar over de grens naar Duitsland kon helpen. Volgens Vera wist Hanni van niets, maar Vera kon toen worden voorgesteld aan een in de 1^e De Riemerstraat 24 (de woning van Fiene) verblijvende gast: Karl Drucke. In oktober 1940 beweerde Vera hem voor het eerst in 1938 in Brussel te hebben ontmoet en dat lijkt juist te zijn. Drucke was op 12 mei 1936 wegens het aanzetten tot spionage in Parijs tot drie jaar gevangenisstraf veroordeeld, maar werd kennelijk eerder vrijgelaten, omdat hij zich in oktober 1938 in Elsenne vestigde als vertegenwoordiger van de Parijse firma Marcotty.³⁰³ Waarschijnlijk richtte hij in dat kader te Brussel de firma Drucke & Co op.³⁰⁴

Zijn eerste case officer lijkt ene Ernst Lehmann uit Hamburg te zijn geweest en het is onduidelijk of Dierks dan wel Ritter zijn opdrachtgever werd.³⁰⁵ Het is hoogstwaarschijnlijk juist om Lehmann als een Forscher te typeren, aangezien hij ook de gebroeders Hagemann bij een Abwehr-officier introduceerde.³⁰⁶ Als Duitser³⁰⁷ was Drucke voor zijn verblijf in België afhankelijk van een visum. Op 27 maart 1939 kreeg hij van het Belgisch consulaat-generaal te Hamburg toestemming het land te bezoeken. Op zijn aanvraag had hij vermeld koopman te zijn met als doel voor zijn reis: de 'Bearbeitung der einschlägigen Kundschaft für Schiffsglasenuhren, Chronometer usw.'; als referentie gaf hij de Antwerpse firma Martin & Co op. Als adres vermeldde hij toen dat van Spitzenberg in Hamburg. Zijn activiteiten waren uiteindelijk aanleiding hem het verblijf in België te ontzeggen, want het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken liet alle diplomatieke posten op 20 februari 1940 weten dat hem geen visum meer mocht worden verstrekt.

In de zomer van 1939 wist Vera vanuit Nederland via de grensplaats Bentheim naar Hamburg te reizen. We weten niets definitiefs over de lengte en aard van haar verblijf daar, maar op 8 augustus 1940 vinden we haar terug in het gezelschap van Hilmar, Ritter, en Wulf Schmidt, een alias van de latere Doublecross-agent Tate, in de Rôtisserie Ardennaise, een toen bekend restaurant te Brussel.³⁰⁸ Nadat Vera Eriksen was gearresteerd, werd de eerder gearresteerde Schmidt gevraagd of hij haar kende.³⁰⁹ 'He had last met her in Brussels with Ritter and a personal contretemps came to

²⁹⁷ TNA KV 2/85. Rapport inzake A.S. Château-Thierry dd 25-11-1940. Ritter vermeldde (in *Deckname Dr. Rantzau*, p. 315) Maude Manxx als haar echte naam.

²⁹⁸ TNA KV 2/357. Gegevens bevolkingsregisters Nijmegen.

²⁹⁹ TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946.

³⁰⁰ TNA KV 2/85. Rapport inzake V. Staritsky dd 9-10-1940.

³⁰¹ Hoare, *Camp 020*, p. 148.

³⁰² Hoare, *Camp 020*, p. 146. Het is mogelijk dat de werkelijke naam van Petter/Wälti ene Kessler is geweest. TNA KV 2/103, 45a. MI5 interim interrogation report inzake Wichmann dd 2-8-1945.

³⁰³ TNA KV 2/18. DVZ S 20031203.

³⁰⁴ Zijn firmant was Karl Spitzenberg die mogelijk het alias Stutzenberg gebruikte. Net als Drucke woonde hij in rue Faider 5. Voorheen was hij vertegenwoordiger van de Parijse firma Marcotty-Drukker. In december 1939 verhuisde hij naar Brussel, waar hij de firma Marcotty & Cie wilde vestigen. Hem werd echter verzocht op 5-3-1940 België te verlaten. Spoedig daarna, op 30-6-1940, was hij alweer terug. In 1942 zou hij onder leiding van Kapitanleutnant Ackermann van Marine Außenstelle Antwerpen als agent hebben gewerkt. SOMA, AA 1312, Ondervragingsrapport inzake J. Hagemann, ongedateerd. Hoare, *Camp 020*, p. 147. SOMA AA 1423, 7/1/2010, p. 118. Charles-bericht dd 23-3-1940, no 1535. SOMA AA 1423, 7/1/616a. Notitie dd 23-3-1940. DVZ, dossier A 379391, Spitzenberg; dossier A 320605, Drucke. Ritter stelde in 1946 dat hij in de lente van 1938 naar België reisde voor een ontmoeting met agent Drucke. TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946.

³⁰⁵ SOMA AA 1423, 7/1/2010, p. 118. Charles-bericht dd 23-3-1940, no 1535.

³⁰⁶ TNA KV 2/322. Aanvulling op PIR inzake J. Hagemann dd 2-4-1945.

³⁰⁷ Drucke werd in 1906 te Grebenstein geboren, hoogstwaarschijnlijk met de familienaam Druke. In België spelde hij die als Drucke en daarom wordt die laatste schrijfwijze aangehouden.

³⁰⁸ Volgens Vera ontmoette ze Drucke te Brussel in juni 1940. Ze noemde de maanden juni, juli en augustus als de periode, waarin ze Drucke in Brussel ontmoette. TNA WO 208/5272. The German Secret Service (augustus 1942), p. 92. TNA KV 2/14, 54a. B2-nota inzake V. Eriksen dd 27-12-1940.

³⁰⁹ Hoare, *Camp 020*, p. 43.

light. After dinner Ritter send [sic] Vera Erichsen home, unescorted in a tram, and the woman was angry indeed.’ Schmidt dateerde het voorval op 27 augustus en voegde daar aan toe: ‘Some days later Vera had lost her husband, Hauptmann Dierks of Ast Hamburg, in a car accident.’³¹⁰ Kort erop reisde ze met Hilmar naar Hamburg.³¹¹ Ze zou in het kader van Unternehmen Lena met Drucke en Robert Petter naar Engeland worden uitgezonden. Het drietal kreeg daartoe onderricht van de aan I Luft verbonden Hauptmann Böckel.³¹² Piekalkiewicz beschrijft bondig de daarop volgende episode: ‘Am Abend des 3. September 1940 feiern sie alle im Gourmet-Restaurant »Reichshof« und dann im eleganten »Weinlokal Jakob« den Abschiedsabend. Danach sollen sie zum Flughafen Hamburg-Fuhlsbüttel fahren und von dort mit einer Maschine direkt zu ihrer Ausgangsbasis in Norwegen fliegen. Nach diesem feuchtfröhlichen Abend klettert die Gesellschaft um Mitternacht in das von Drücke gesteuerte BMW-Kabriolett. Doch auf der Elbchaussee passiert das Unglück: Bei zu hohem Tempo und glitschiger Fahrbahn überschlägt sich der Wagen. Major Dierks ist sofort tot, das Auto hat Totalschaden. Wie durch ein Wunder erleiden die anderen keine ernsthaften Verletzungen. Das Vorhaben wird für einige Tage verschoben, und die Berliner Abwehrzentrale bestimmt nun Karl Theo Drücke zum Führer des Unternehmens.’³¹³ Piekalkiewicz’s bewering dat de leiding na Dierks’ dood aan Drucke werd toevertrouwd houdt in dat Dierks oorspronkelijk zelf zou meegaan naar de overkant. Dit is uiterst vreemd, daar een Abwehr-inlichtingenofficier met de kennis en ervaring waarover Dierks beschikte in Britse handen een enorm gevaar zou vormen voor allerlei operaties van Ast Hamburg, in heden en verleden. Voor zover wij weten is dit een uniek geval, omdat bij andere operaties, met uitzondering van een verderop te vertellen verhaal, nooit sprake is geweest van de inzet van een Abwehr-officier zelf.³¹⁴ Het zou ongeloofwaardig zijn, indien deze toedracht niet was bevestigd door ISOS. In een MI6-brief uit maart 1941 is het volgende te lezen: ‘The following information about Kapitän Leutnant Jonetz, obtained from recent productions of our most delicate sources seems worth putting on record. On 5.9.40 Korvetten Kapitän Dr. Erich Pheiffer put Jonetz’ name forward as a substitute for Oberleutnant Dierks, who had been killed in a motor car accident. It was at that time intended to send Dierks, together with the other German agents, Walti and Vera, to the U.K. as spies.’³¹⁵ Verderop komen we op dit opmerkelijke feit terug.

In de nacht van 29 op 30 september 1940 wist het trio de Schotse kust te bereiken, maar werd al spoedig aangehouden. Schmidts informatie over het voorval in Brussel werd tijdens Vera’s verhoor bekwaam gebruikt. ‘Information which was extracted from him was instrumental in securing the only “break” in a difficult and long-drawn investigation.’³¹⁶ In Brussel zou ze door Britse agenten zijn geschaduw, ‘even on to a tram after a social scene with Ritter. Vera Erichsen was unnerved but, like most women in espionage, broke by instalments. Amongst other matters it transpired that her journey by seaplane to the Moray Firth was in fact the second; the first expedition by boat had been fouled by bad weather.’ Ze gaf toe dat een van haar toenmalige metgezellen, de Noorse journalist Gunnar Edvardsen, een afschuwelijke man was: ‘a creature who chewed his wine glass and bled disgustingly in front of women.’³¹⁷ Die informatie werd gebruikt na de arrestatie van Edvardsen om de ‘alwetendheid’ van de Britse geheime dienst te demonstreren. Deze agent legde daarna een volledige bekentenis af, daarmee nieuwe gegevens verstrekend die op hun beurt weer anderen belasten of imponeerden.

Tijdens haar eerste verhoor bekende Vera enkele jaren terug door de Abwehr te zijn gerekruteerd en daarvòor voor de Sovjet-Unie te hebben gespioneerd.³¹⁸ Ze stelde te zijn getrouwd met Dierks, ‘the I M specialist of Ast Hamburg’ die recentelijk was overleden tijdens een door Drucke veroorzaakt auto-ongeluk. De ondervragers hadden weken nodig om haar verhaal ‘with infinite patience’ rond te krijgen. Pas in januari 1941 kon dat verhaal worden gecompleteerd.³¹⁹ Dit contrasteert zeer met het eerder weergegeven citaat van Masters. Petter en Drucke werden op 6 augustus 1941 geëxecuteerd, maar Vera overleefde de oorlog in een kamp om daarna spoorloos te verdwijnen. Zij overleed in 1993 in Groot-Brittannië.

Achteraf is veel gespeculeerd over het feit dat Vera niet zoals haar collega’s werd geëxecuteerd. Omdat diverse stukken uit haar MI5-dossier ontoegankelijk zijn gebleven, zullen de redenen voor die omstandigheden waarschijnlijk

³¹⁰ Hoare, *Camp 020*, p. 143.

³¹¹ Op 28-8-1940 verzocht Ast Hamburg telegrafisch aan Ast België om ‘Vera von Schalburg’ te verwittigen dat ze zo spoedig mogelijk in Hotel Reichshof te Hamburg werd verwacht. BA-MA RW 49/557, 275. Telegram, ongedateerd, [28-8-1940], no 2131/40 I L.

³¹² TNA KV 2/1333, 14a. PIR no 66 inzake J.J. Böckel dd 6-12-1945.

³¹³ Piekalkiewicz, *Weltgeschichte der Spionage*, p. 359. Farago geeft (in *The game of the foxes*, p. 244-245) een afwijkende versie van het ongeluk. Alexander dateert (in *So ging Deutschland in die Falle*, p. 157-159) Dierks’ dood (in het ziekenhuis) op het gezag van Böckel (‘Boeger’) in de nacht van 31 augustus op 1 september.

³¹⁴ In september 1942 werd W.A.W. Janowski per onderzeeboot op de Canadese kust afgezet. Voorheen had hij agenten geïnstrueerd die voor Engeland waren bestemd. Het is de vraag in hoeverre hij kan worden beschouwd als een reguliere Abwehr-medewerker.

³¹⁵ TNA KV 2/15, 62a. Brief dd 4-3-1941 van MI6 aan L.A. Hart (MI5).

³¹⁶ Hoare, *Camp 020*, p. 141.

³¹⁷ Hoare, *Camp 020*, p. 43.

³¹⁸ Hoare, *Camp 020*, p. 143.

³¹⁹ Hoare, *Camp 020*, p. 148.

voor geruime tijd of nooit bekend raken. Nadat haar verhaal in januari 1941 op papier was gezet, bleef MI5 echter met vragen zitten. Er werd daarom een 'list' bedacht. Vera werd uit het ondervragingskamp gehaald en met nieuwe, nette kleding elders gehuisvest.³²⁰ Voor deze uitzonderlijke omstandigheden werd de medewerking ingeroepen van de hoogste ambtenaar van het Britse Ministerie van Binnenlandse Zaken, Sir Anthony Maxwell. Daar werd ze onder onopvallende observatie in een huisje ondergebracht. Deze omstandigheden werkten kennelijk positief uit op haar geestesgesteldheid en zij werd toen bezocht door de agent U.35. Op grond van enkele aanwijzingen in haar dossier denken wij deze MI5-agent te mogen identificeren als Jona von Ustinow, vader van de bekende filmacteur en schrijver Peter Ustinov.³²¹ Hij voerde lange gesprekken met haar in het Russisch en maakte daar rapport over op.³²² Op grond daarvan meende MI5 te mogen vaststellen dat ze nu de gehele waarheid had verteld. 'It therefore finally removes from our minds the unhappy feeling that she and the two men with whom she arrived in this country had some particular mission, the nature of which we should never learn. The truth seems to be that she and her companions were not more important than any of the other operational spies who arrived at roughly the same time.' Haar kompanen hadden altijd de kaken stijf op elkaar gehouden. Ze waren inmiddels geëxecuteerd, zodat alleen Vera als bron overbleef. Het is een intrigerende opmerking, zeker als die wordt verbonden aan een geregistreerd gesprek tussen Waldberg en Meier, agenten die even eerder dan Vera in september in Groot-Brittannië waren aangeland; hun geschiedenis wordt verderop verhaald onder *Agenten naar de overkant*. Nog voor de aankomst van Vera in dat land werd genoteerd: 'Waldberg appears to be convinced that the Germans will land. Werner is to come here by aeroplane in order to contact various influential people, here, and according to Waldberg, Werner's report will have considerable influence on the choice of the actual day for attack. [...] Waldberg thinks that the German Agents are in touch with very highly placed people here. He thinks that Werner will get into touch with them during his visit and that these interviews will have an effect on the decision as to the day and the time of the coming attack.'³²³ Een variatie daarop was dat Waldberg een instructie had, waarvan zijn collega's niet op de hoogte waren.³²⁴ Hij moest een motorboot zien te bemachtigen en er mee naar Boulogne varen. Daar aangekomen moest hij zich onmiddellijk melden; de dag erop moest hij dan met Werner naar de omgeving van Dungeness terugvaren. Volgens MI6 hadden gearresteerde agenten verteld dat Werner op 25 september 1940 in Engeland had moeten aankomen.³²⁵

Werner was een alias van Werner Unversagt, een tuberculeuze man die van Ast Wiesbaden was overgeplaatst naar Ast België, waar hij werd belast met de instructie en begeleiding van agenten.³²⁶ Een deel van die instructie vond plaats in het Franse Le Touquet en daar werd hem naar eigen zeggen gevraagd om met de eerste invasietroepen mee te gaan om zo snel mogelijk contact op te kunnen nemen met daar aanwezige agenten. Maar na een conferentie diezelfde maand nog in Parijs kreeg hij te horen dat de invasie was afgeblazen en dat hij twee weken vakantie kon nemen. Na de oorlog concludeerden de Britten: 'It was doubtless from this material that Waldberg based his story of Unversagt's proposed visit to England which has long been known to us; it seems, however, that Waldberg painted a more dramatic picture than was actually the case.' Daar moet nu toch een vraagteken bij worden geplaatst, omdat Waldbergs opmerkingen parallel lopen aan Dierks' intentie met zijn agenten mee te gaan. Het begint er steeds meer op te lijken dat de Abwehr – in elk geval enkele Abwehr-medewerkers – daadwerkelijk betrokken is geweest bij contacten in Groot-Brittannië, of het hernieuwen ervan, die konden leiden tot het uitstellen of afgelasten van een invasie.³²⁷ In de instructies inzake de voorbereidingen van Seelöwe die Von Brauchitsch op 30 augustus had verstrekt, werd gesteld dat de opdracht tot uitvoering van de politieke situatie afhing.³²⁸ Een week later was Hitler er nog vast van overtuigd dat een invasie niet nodig zou blijken te zijn. In een poging tot misleiding wierpen Duitse vliegtuigen in de nacht van 13 op 14 augustus een aantal zaken boven Engeland af, zoals zendontvangers, parachutes, kleine hoeveelheden springstof, landkaarten, foto's, adreslijsten van bekende Britten en instructies aan denkbeeldige agenten voor hun rol bij de invasie. Op of rond 2 september aarzelde Hitler kennelijk nog steeds om groen licht te geven aan de invasie van Groot-Brittannië.³²⁹ Het valt echter buiten het kader van dit boek om over dergelijke contacten te speculeren.³³⁰ Peter Fleming was in 1957 tot de conclusie gekomen dat de enige verklaring

³²⁰ TNA KV 2/15. Minute sheets.

³²¹ Diezelfde aanwijzingen zijn grotendeels terug te vinden in *The unmasking of Klop Ustinov, secret agent*. <http://www.statesecrets.co.uk/klop.shtml> (17-3-2005).

³²² TNA KV 2/15, 90a. Nota dd 26-2-1942 van ADB1 (White) voor Petrie met als bijlage een ongedateerd rapport van U.35.

³²³ TNA KV 2/90, 3a. Extract from summary of conversation between Waldberg and Meier (op 11-9-1940) dd 24-6-1944.

³²⁴ Hoare, *Camp 020*, p. 136.

³²⁵ TNA KV 2/90, 13a. Extract from SIS report of German Intelligence activities in Belgium from June 1940 to March 1943 dd 24-6-1944.

³²⁶ NARA RG226 E119A B34 F895. Camp 020-rapport inzake W. Unversagt, juli 1945.

³²⁷ Op 13-8-1940 werd in het dagboek van het Oberkommando der Wehrmacht genoteerd: 'Zusammenfassend sei zu sagen, daß die Durchführung des Unternehmens "Seelöwe", wie vom OKM [Oberkommando der Kriegsmarine] schon wiederholt betont worden sei, bei der Beschränktheit der zur Verfügung stehenden Seekriegs- und Transportmittel nur die ultima ratio sein könne, wenn England anders keinesfalls friedensbereit zu machen sei.' Schramm [ed], *Kriegstagebuch* 1, p. 26.

³²⁸ Fleming, *Invasion 1940*, p. 106.

³²⁹ Allen, *The Hitler/Hess deception*, p. 88-89.

³³⁰ Zie voor dergelijke contacten bijvoorbeeld: Martin Allen, *The Hitler/Hess deception: British Intelligence best-kept secret of the Second World War*. In dit boek wordt getracht aan te tonen dat er werkelijk vredesopgaven tussen Duitsers en Britten werden ondernomen die door andere

voor Hitlers afwachtende houding kon hebben gelegen in zijn geloof dat ‘and only if, he believed that this objective [een nonagressie-pact met Engeland] could be achieved either without an invasion or by an invasion from which most of the risks had been removed.’³³¹ Ook over het juiste tijdstip van de aanvang van Unternehmen Lena heerst onduidelijkheid. Pheiffer vertelde over een bijeenkomst die medio september 1940 in Parijs plaatsvond.³³² ‘The subsequent meeting with Oster in Paris was a formality which served only to launch a great “British invasion” scheme which had been assigned to Wichmann by Piekenbrock. It was the “Plan See-Löwe”, for the organisation and preparation of Einsatz Kommandos and Abwehr Kommandos to accompany the Armies in their march against England. [...] Towards the end of the month Pheiffer was again summoned to Paris, “in order to be at the Heeresgruppe when the enterprise was likely to start”. [...] By mid-October it was obvious that the idea of invasion had been dropped [...]’

Wichmann vermeldde een conferentie in september, waarop de invasie werd besproken, welke echter al eind september werd afgeblazen.³³³ Deze chronologie loopt in de pas met de mededelingen van Unversagt. Feitelijk had Hitler op 17 september besloten tot het afgelasten van Seelöwe.³³⁴ Pas op 17 oktober gaf hij opdracht het invasiematerieel zo onopvallend mogelijk te ontmantelen. Dit stemt dan overeen met Pheiffers opmerking dat duidelijk werd dat men het idee verlaten had.

Umschlagstelle Fiehne

Te 's-Gravenhage werd Ritter door Dierks geïntroduceerd bij een van zijn vertrouwde Umschlagstelle-agenten. Ritter omschrijft het adres omstandig in zijn latere boek: ‘Eine drei-Zimmer-Wohnung zu ebener Erde, so daß man nicht zu viele Hausbewohnern begegnete, etwas abgelegen vom Hauptverkehr, damit ein Agent, der nur im dunkeln dort hingeführt wurde, sie nicht zu leicht wiederfand, und in einer Gegend, die nicht zu arm und nicht zu reich war, aber in einem internationalen Sektor, wo ein Fremder nicht besonders auffiel.’³³⁵ Tot frustratie van de lezer laat hij vermelding van het adres achterwege, maar gelukkig was hij in 1945 bij zijn Britse ondervragers toeschietelijker geweest: de Riemenstraat no 24. In plaats van de in het boek vermelde ‘Hertha’ woonde daar de vrij jonge Duitse vrouw Hanna Fiehne, die ook wel als Hanny en Anna Fiene is aangeduid. Helaas loopt het spoor hier dood, want zij kon niet worden teruggevonden in het Haags bevolkingsregister. Op het adres 1° De Riemenstraat 24 stond in 1940 de boekbinder J.W. de Roo ingeschreven.³³⁶ Zou dit de Nederlandse luchtmachtsergeant zijn geweest, waar Ritter over schrijft? Ritter had hem op grond van diens anticommunistische instelling geprobeerd over te halen via een verwante bij de RAF gegevens over de Britse luchtmacht te verschaffen.³³⁷ De man zou Ritter hebben beloofd ‘Hertha’ te verwittigen als de Britten een aanval op het continent gingen inzetten. Hertha moest dat dan onverwijld doorgeven aan een vriend van Dierks in Hilversum, waar een geheime zender zou staan.³³⁸ Het is jammer genoeg allemaal te vaag om er als onderzoeker mee uit de voeten te kunnen, behalve dan om te constateren dat dit straatje in het Haags Zeeheldenkwartier inderdaad overeenkomt met Ritters beschrijving. Uit een onafhankelijke bron wordt de juistheid van dit adres overigens wel bevestigd.³³⁹

Op 16 juni 1940 werd aan de Abwehr in Duitsland dringend verzocht personeel te sturen voor de oprichting van een Marine-Außenstelle in Antwerpen.³⁴⁰ Daarop reisden Karl Conrad en ene Hartmann naar deze stad af. Hoofd van de Stelle werd Hilmar Dierks, die omstreeks die tijd tot Oberleutnant was bevorderd.³⁴¹ Leiding aan die oprichting kon hij echter niet geven, omdat hij op 16 juni naar Nest Boulogne moest gaan om daar de supervisie te voeren over de oprichting van deze Nebenstelle. Op 24 juli kreeg hij te horen dat hij voortaan ressorteerde onder Ast België, al bleef hij in Antwerpen gestationeerd. In augustus was hij daar betrokken bij het verkrijgen van een schip, waaraan behoefte bestond in het kader van Unternehmen Walfisch.³⁴² Fiehne was hem naar Antwerpen gevolgd en werd, waarschijnlijk na Dierks’ dodelijke

---

Britten in hun voordeel werden omgebogen en uiteindelijk vrijdeld.

³³¹ Fleming, *Invasion 1940*, p. 121.

³³² TNA KV 2/267. Camp 020 interim report on Pheiffer, september 1945, p. 50-51.

³³³ TNA KV 2/103, 26a. Consolidated 039 interrogation report inzake Wichmann dd 21-6-1945.

³³⁴ Fleming, *Invasion 1940*, p. 267.

³³⁵ Ritter, *Deckname Dr. Rantzau*, p. 142.

³³⁶ *Adresboek voor 's-Gravenhage 1940*, p. 496.

³³⁷ Ritter, *Deckname Dr. Rantzau*, p. 143.

³³⁸ Hoogstwaarschijnlijk is hier sprake van Heiser, een Duitse voorman in een fabriek te Hilversum die in 1938 was benaderd door Odenbach, een agent van Ritter. Heiser stemde toe als agent op te treden door een zendontvanger in zijn huis te laten installeren. Volgens Ritter is hier nooit gevolg aan gegeven. TNA KV 2/88, 126a. FR no 28 inzake Ritter dd 16-1-1946.

³³⁹ TNA KV 2/18. Ongedateerde verklaring van Vera Staritsky.

³⁴⁰ Report The German Secret Service (december 1940), p. 33. \ Al in oktober 1940 had Vera Staritska in een verhoor het adres van Dierks’ Stelle vermeld: Sterstraat 26. TNA KV 2/85. Verklaring dd 2-10-1940 van V. Staritsky.

³⁴¹ Dierks werd op 13-6-1940 verwittigd dat hij naar Zeebrugge moest afreizen en vier dagen later werd hij ingedeeld bij ‘Ast Brussel’. IMG Washington-documenten, no 24.0447 en 24.0456.

³⁴² SOMA, Archief BRTN-productiekern WOII, no 413/6. HQ 1st US Army-ondervragingsrapport inzake J. Carl dd 6-4-1945. \ De eigenaar van dat schip, de in Blankenberge wonende Duitser Giese, had het welwillend ter beschikking gesteld.

ongeluk in september met zijn BMW-cabriolet,³⁴³ overgeplaatst naar de Außenstelle van Ast Belgien te Parijs onder leiding van Major Karl Krazer.³⁴⁴

---

³⁴³ Farago, *The game of the foxes*, p. 135, 244-245. \ De gebeurtenis lijkt te worden bevestigd in Peis, *The mirror of deception*, p. 90-91.

³⁴⁴ In de zomer van 1940 werd Fiehne ook nog in Oostende gesignaleerd. AGMG, dossier Amelie Amik (echtgenote van G.H. Thomson). \ In Parijs woonde ze in Maison Pax, 52 rue Copernic, waar ze met het alias Margot Pertnini zorgde voor het wel en wee van Parijs bezoekende officieren van I Ast Belgien. In september 1944 werd ze naar Wiesbaden gestuurd, waarschijnlijk als agente van FAK 130, maar het is mogelijk dat ze wegens ziekte naar Duitsland was vertrokken. NARA RG226 E119A B34 F895. Camp 020 report inzake W. Unversagt, juli 1945.

- 22140, 13
 22699, 4
 3504, 18
 3529, 16
 3725, 19
 A 3504, 13
 A 3527, 16
 A 3528, 16
 A 3551, 20
 Abas, 3, 4
 Ackermann, 25
 Adar, 18
 Addens, 7
 Ahlrichs, 5
 Aldrich, 11
 Alexander, 18
 Anderson, 23
 Andresen, 23
 Arpa-Verlag, 10
 Ast België, 27
 Ast Brussel, 6
 Ast Hamburg, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 20, 24
 Auerbach, 16
 Außenstelle Marine, 6
 B5B, 20
 Backens, 1
 Bakker, 4
 Battye, 9, 10
 Bauer, 8
 Baumann, 5, 21
 Beeuwkes, 21
 Bendixen, 6
 Bettignies, 2
 Billings, 23
 Biscuit, 16
 Blanken, 1
 Böckel, 26
 Boeger, 26
 Boer, 2
 Boetzelaer, 22
 Bolhuis, 6
 Bollaan, 9
 Booy, 7, 8
 Bourtange, 7
 Bouwman, 22
 Brammer, 12
 Brandwijk en Co, 1
 Brasser, 19
 Brauchitsch, 27
 Braun, 21
 Brucken Fock, 9
 Brunck, 9
 Buchmeyer, 24
 BUF, 14
 Buren, 9
 Buschmann, 3
 Cameron, 2
 Campbell, 20
 Canadian Pacific Railway Wharf, 19
 Canaris, 17
 Charlie, 16
 Château-Thierry, 16, 25
 Christensen, 24
 CID, 4
 Commander, 19
 Conrad, 28
 Cottani Chalbur, 24
 Cottani-Chalbur, 23
 Courboin, 2
 Cowgill, 11
 Dalen, 1
 Damco-concern, 9
 Dargel, 20
 Davidsohn & Mercier, 3
 Deutsche Verkehrsbüro, 10
 Deuxième Bureau, 10
 Dickens, 20
 Dierikx, 6
 Dierks, 2, 3, 4, 8, 9, 12, 13, 24, 25, 26, 28
 Dijke, 2
 Dirckx, 6
 DK 3508, 18
 Double Cross-systeem, 10
 Draper, 8, 10, 11
 Drücke, 26
 Drucke, 8, 25
 Drucke & Co, 25
 Drüke, 25
 Ducken, 6
 Duken, 5, 6
 Duncombe, 21, 23
 Durrant, 10, 23
 Edwardsen, 26
 Eibner, 10, 11
 Ellis, 13, 14
 Elveden, 22
 Erichsen, 26
 Eriksen, 23
 Erikson, 24
 Eriksson, 21
 Eriksson-Karpp, 22, 25
 Eschborn, 16, 20
 Eshborn, 17
 Expanded Metal Company, 12
 F. Hete, 10
 Fabricius, 8
 FAK 130, 29
 Farago, 8, 10
 Feldmann, 24
 Fiehne, 28
 Fiene, 25, 28
 Fischer, 9, 24
 Focke-Wulf, 5
 Funkstelle Hamburg-Wohldorf, 18
 Furnée en Co, 9
 Fursen, 23
 G.W., 16
 Gallus, 21
 Gambier-Parry, 14
 Geel, 8
 Giese, 28
 Goijers, 1
 Government Code and Cypher School, 18
 Graham, 17
 Grenzgängerorganisation, 6
 GS III, 7
 Gudenberg, 13
 Haasbroek, 1
 Hack, 23
 Hagemann, 25
 Hagemeyer, 5
 Hansen, Doktor, 16

- Hare, 22
 Hart, 10
 Hartmann, 28
 Heeris, 7
 Heijink, 4
 Heinkel, 4
 Heinsen, 9
 Heiser, 16, 28
 Henning, 7
 Hersmis, 4
 Hertha, 28
 Heubel, 9
 Hinchley-Cooke, 14, 23
 Hirsch, 4
 Hobbart of Hobart, 18
 Hoffmann, 12
 Hollandsche Buitenland Bank, 9
 Holläufner, 15
 Hoogenboom, 1
 Hooper, 4
 Horndahl, 5
 Hotel Concordia, 7
 Hotel Londen, 19
 hotel Metropole, 19
 Hotel Metropole, 16
 Hotel Weimar, 16
 Huckriede, 10
 Huls, 7
 I Wi, 9
 Ignatieff, 24
 ISOS, 17
 Janowski, 26
 Jansen, 2
 Janssen, 2, 3
 Johnny, 13
 Jong, 1
 Jurtz, 1
 Kahle, 18
 Karpp, 21
 Kaulen, 18
 Kelly, 16, 17
 Kessler, 25
 Kiener, 10
 Kleberg, 16
 Klitzing, 20
 Kloosterboer, 6, 7
 Kluijman, 4
 Knight, 24
 Kol & Co, 9, 14, 21
 Koller, 22
 Köller, 22
 Köller's Galvanotechnische Industrie, 22
 Köller-von Lehenner, 22
 Koot, 7
 Krafft, 16
 Krafft-Claudius, 16, 20
 Kraus, 20
 Krause, 10, 14
 Krazier, 29
 Kriegsorganisation Niederlande, 9
 Kröpf, 17
 Kröpke, 17
 Kruse, 3, 8
 Kurz, 15, 16
 Lady May, 22
 Lampen, 7
 Lehenner, 22
 Lehmann, 25
 Liddell, 18
 Lieber, 20
 Lips, 20
 Listowel, 22
 Luders, 3, 20
 M/R, 20
 Maagdenburg, 8
 Mackenzie, 24
 Manxx, 25
 Marcotty, 25
 Marcotty-Drukher, 25
 Margot, 29
 Marie-Louise, 21
 Marine Außenstelle Antwerpen, 25
 Marine-Außenstelle Antwerpen, 28
 Marschner, 10
 Martin, 24
 Masterman, 11, 12
 Masters, 24
 Mata Hari, 23
 Matzen & Timm GmbH, 13
 Maxwell, 27
 Meems, 6
 Meier, 27
 Meijer, 8
 Meijer-Swantée, 9
 Menzies, 11
 Mercader, 20
 Meyer, 9
 MI5, 4, 8, 10, 11, 13, 14, 19, 20, 22, 23, 24
 MI6, 3, 9, 12, 24
 Midland Bank, 9, 14, 20
 Miller, 24
 Minerva Hotel, 12
 Moll, 20
 Müller, 22
 Naumann, 21
 Nederkoom, 5
 Nederland-Buitenland Bank, 9
 Nederlandsche Vliegtuigmodelbouw, 4
 Neptun-Linie, 18
 Nest Boulogne, 28
 Nest Bremen, 7, 17
 Nest Keulen, 16
 Newman-Hall, 10
 NID, 12, 14
 Nolten, 1
 Nuffield, 4
 Obed, 23
 Odenbach, 28
 Odenwald, 16
 Olij, 5
 Ooi, 7
 Owens, 10, 11, 15, 17, 18, 19, 20
 Pantchulidzew, 24
 Patent, 2
 Paulsen, 20
 Peal, 12, 13, 14
 Peel, 13
 Peis, 18
 Pertini, 29
 Petter, 25, 26
 Piekalkiewicz, 23, 26
 Pieper, 12, 16
 Pierce, 10
 Piper, 12
 Pop, 13
 postbus 160, 10

- Prätorius, 9, 10
 Preller, 22
 Preller-Baumann, 22
 Privatschiffvereinigung Weser-Ems, 5
 Pye-Smith, 10
 R 3076, 3
 Rainbow, 10, 11
 Rantzau, 21
 Raydt, 20
 Reichskreditgesellschaft, 9
 Reinhardt, 20
 Reinhardt, Doktor, 16
 Renzy, 10
 Ridder, 20
 Ritter, 13, 16, 19, 20, 21, 22, 25
 Robertson, 10
 Roo, 28
 Roos, 2, 3
 Rosen, 16
 Rost van Tonningen, 9
 Rôtisserie Ardennaise, 25
 Royal Photographic Society, 17
 RR 3076, 3
 Sabat, 19
 Salamonski, 25
 Salamonskij, 25
 Sanders, 9, 12
 Sanderson, 1, 2, 12
 Savigny, 7
 Savoy Hotel, 16
 Schalburg, 24
 Scharffe, 21
 Scheffer, 2
 Schenk, 6
 Schifffahrtsspeditionsgesellschaften, 5
 Schmidt, 19, 25
 Schnitzer, 1
 Schnitzler, 1
 Schulze-Bernett, 9
 Schütz, 10
 Schwäbsch, 2
 Scotland Yard, 24
 SE 85/14, 14
 Section V, 11, 12
 Siemens, 7
 Simon, 21, 22, 23
 Sinclair, 11
 Smits, 1
 Snacky, 8
 Snoek, 1
 Snow, 10, 17
 Sohn, 13
 Spitzenberg, 25
 Staritsky, 23
 Sternberg, 4
 Stieber, 16
 Still, Hans, 13
 Stopford, 17
 Straaten, 9
 Stuhreck, 3, 4
 Stuhrheck, 4
 Stutzenberg, 25
 Sunlight, 5
 Tate, 19, 25
 Taverne-Hotel Monopole, 16
 Thesaus, 18
 Theseus, 18
 Thimm, 16, 19
 Thomson, 6
 Timm & Hatzen, 13
 Tomlinson, 9
 U 2417, 7
 U 3529, 20
 U.35, 21, 27
 Uhlig, 25
 Umschlagstelle Fiehne, 10
 Unland, 9, 23
 Unternehmen Lena, 17, 25, 26, 28
 Unternehmen Walfisch, 28
 Unversagt, 27
 Ustinov, 27
 Ustinow, 21, 27
 Va 1002, 15
 Va 1009, 3
 Vansittart, 25
 Velde, 21
 Vivian, 12, 13
 Voigt, 20
 W.W, 16
 Waldberg, 27
 Wälti, 25
 Wedel, 24
 Werner, 27
 West, 14
 Wheeler-Hill, 20
 White, 11, 17
 Wichmann, 17, 19
 Widar, 18
 Wilhelmina, 9
 Willem de Zwijgerhuis, 9
 Williams, 16, 19
 Witzke, 19
 Zelle, 23
 Ziechang, 6
 Zuylen, 23

